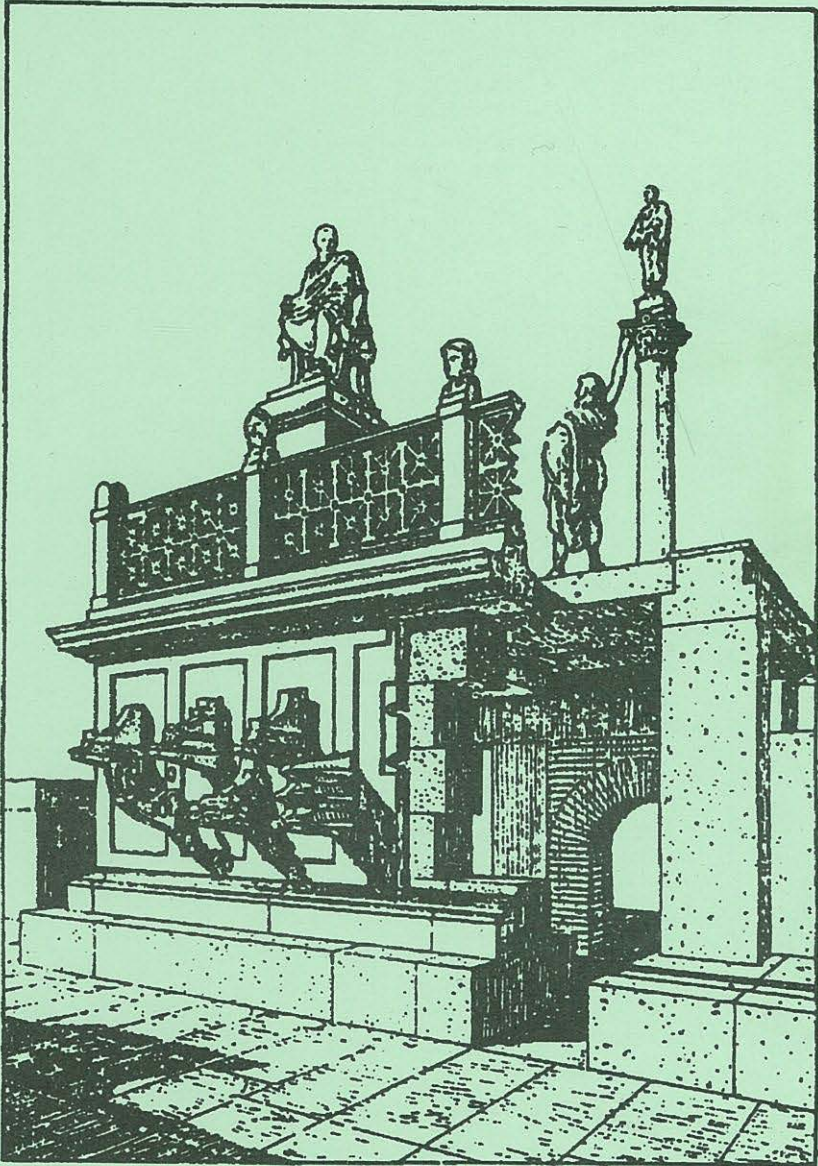

KLASSISK FORUM

1998:2

REGLER for manuskriptskrivning til Klassisk Forum

Hvis manuskriptet ikke leveres på diskett (som vi foretrekker), så må «innmatingen» av teksten gå via en scanner som leser inn arkene maskinelt. Deretter må det innscannede bildet av arket «oversettes» til tegn som maskinen kan oppfatte som bokstaver og andre tegn. Det sier seg selv at «støy» i teksten gjør slik tolking vanskelig.

Manuskript kan leveres på disse måtene:

- 1) Helst levert på diskett i et utvekslingsformat, f.eks. RTF-fil
- 2) eller skrevet ut med *laserskriver* eller annen bra skriver
- 3) eller skrevet på *skrivemaskin*

Regler for hvordan manus som ikke leveres på diskett bør se ut:

- 1) **VIKTIG:** Ingen flekker, håndskrevne rettelser, deling av ord på slutten av linjer eller understrekninger av ord! Bruk heller fetere skrift eller *kursivert skrift* for utheving av tekst. Har man ikke mulighet til dette, kan man:

a) Skrive inn hele teksten uten understrekninger.

Ta en ekstra kopi av manuskriptet og markér uthevelsene der med understrekninger.

Da scanner vi inn den første kopien, og bruker den andre som mal for uthevelser av tekst.

b) Sette et markeringstegn (f.eks. tegnet understrek «_» foran det første tegnet som skal understrekes, og sett samme markeringstegn etter det siste tegnet som skal utheves.

Eksempel:

«... man ikke _tilfeldigvis_ har samme ordbehandler.»

- 2) Helst vil vi ha manus uten rettelser. Men har du et skrivemaskinskrevet manus og ingen rettetast, så sett en tynn strek over ordet/ordene som skal rettes. Skriv korrekturen ute i margin (godt unna tekstbildet!)

Vi håper disse nye reglene vil gjøre manuskript-skrivingen enklere for dere, og også enklere for oss ved innlesing til databehandling.

Følgende utstyr/programvare blir nå brukt ved produksjon av Klassisk Forum:

Maskin: Dell Pentium 166c

Scanner: UMAX PowerLook II

Programvare: For gjenkjenning av innscannet tekstbilde: *Omnipage*
For lay-out arbeid: *PageMaker 6.5*

KLASSISK FORUM

1998:2

Klassisk Forum er medlemsorgan for *Norsk Klassisk Forbund* og utkommer 2 ganger årlig.

Forbundet er en landsomfattende organisasjon som har til formål å fremme forståelsen for antikken og den antikkpåvirkede tradisjon i europeisk og nasjonal kultursammenheng.

Medlemskontingenten er kr. 150,- pr år og inkluderer abonnement på *Klassisk Forum*.

Medlem blir du ved å sende navn og adresse til redaksjonen (se nedenfor). Innbetalingsblankett blir da tilsendt.

Styremedlemmer:

Nils Berg (leder), Oslo
Bjørgulv Rian (kasserer), Oslo
Inge Alver, Bergen
Jon Iddeng, Oslo
Tone Steen, Drammen
Björg Tosterud, Oslo
Gunhild Vidén, Trondheim

Varamedlemmer:

Dag Haug, Oslo
Hilde Hauland, Oslo
Björg Helge Sandvei, Oslo

Redaktør: Gunn Haaland

Lay-out: Alice Sunneback

Redaksjonens adresse:

Klassisk avdeling,
Klassisk og romansk institutt,
Pb 1007, Blindern
0315 OSLO

Innhold

Fra styret	5
<i>Siri Sande</i> : Antikviteten	8
<i>Even Hovdhaugen</i> : Fra Jersin til Weisse	20
<i>Egil Kraggerud</i> : Vegard Skånland	29
<i>Anne Lise Hansen</i> : Vegard Skånland in memoriam	31
<i>Tormod Eide</i> : Retorisk humor – Cicero og Quintilian	33
<i>Marina Prusac</i> : Nordiske utgravninger i Nemi	40
<i>Egil Kraggerud</i> : Latinsk ordbok i ny utgave	49
<i>Hallvard J. Fossheim</i> : Sokrates og Dionysos	56
<i>Egil Kraggerud</i> : Roma i tekst	66
<i>Thea Selliaas Thorsen</i> : På kurs i Vatikanbiblioteket	77
Bokanmeldelser ved <i>Tullia Linders</i> og <i>Tor Ivar Østmoe</i>	88
<i>Gunn Haaland</i> : Res coquinaria	95

Fra styret

Den oppmerksomme leser av s.2 i dette hefte av vårt tidsskrift vil kanskje få følelsen av at det siden sist har foregått en palassrevolusjon i *Norsk Klassisk Forbunds* ledelse – med nærmest total utskiftning av Styrets medlemmer. Undertegnede nyvalgte leder kan forsikre at den i så fall har vært helt ublodig og utelukkende skyldes at Hugo Montgomery, vår inspirerende og idérike leder gjennom 12 fruktbare år (dvs. siden det første egentlige årsmøte 12. september 1986), denne gang var urokkelig i sitt ønske om avløsning, og at for øvrig en enstemmig valgkomité (bestående av Øivind Andersen, formann, samt Siri Sande og Hilde Sejersted) på årsmøtet 12. september d.å. fant tiden inne til å legge en ny personkabal.

På vegne av det nye styre vil jeg fra denne plass rette en hjertelig takk til vår alles kjære Hugo for hans storartede innsats både som mangeårig NKF-leder og på andre måter for å fremme de klassiske fags stilling og prestisje i skolen, på universitetene og i den allmenne bevissthet. En varm takk fortjener likeledes de styremedlemmer som nå går ut: Bjørn Helge Sandvei (som fortsetter som varamedlem), Jan Songstad, Inger Marie

Molland Stang, Einar Weidemann og ikke minst Bente Lassen som har vært *Klassisk Forums* drivende dyktige redaktør gjennom 10 år. *Hi (et hae) omnes de studiis antiquitatis optime meruerunt!*

En særlig glede er det selvsagt for meg å ønske de nye og sikkert virkelystne medlemmer av Styret velkommen til vår arbeidsøkt: Inge Alver, Gunn Haaland (ny redaktør), Jon Iddeng, Tone Steen, Bjørg Tosterud og Gunhild Vidén. Og det er med stor tilfredsstillelse jeg noterer at Bjørgulv Rian – som den eneste overlevende fra det avgåtte styre – fortsetter både som vår ytterst samvittighetsfulle kasserer (som tidligere revisor kan jeg uttale meg om det!) og som eminent turplanlegger. Han representerer dermed kontinuiteten i vår virksomhet (sammen med Tone Steen som også har deltatt på tidligere møter i egenskap av varamedlem). Selv ser jeg frem til å samarbeide i det jeg er overbevist om vil bli et godt sammensveiset team.

Det nye styre skal ha sitt første møte den 14. november for bl.a. å drøfte strategien fremover. Det vil være galt av meg å foregripe denne diskusjonen her, men rapport vil bli gitt i neste hefte av *Klassisk Forum*.

I hvert fall er det grunn til å tro at møtet vil foregå i en atmosfære av relativ optimisme og uten de store depresjoner: de klassiske fag seiler jo nå utvilsomt i medvind! At NKF har endel av æren for det, er jeg ikke i tvil om (medlemstallet er i løpet av Hugos regjeringstid nær en tredobling), og at Antikkprogrammet (under Øivind Andersens ledelse) har stor betydning for rekrutteringen til antikkstudier over et bredt spektrum, er åpenbart. Det kommer gledelige meldinger om markert oppsving for latin-faget i skolene, og på universitetene strømmer studentene til både gresk og latin i skarer: her er det til og med for første gang på meget lenge et større antall studenter som holder på med eller allerede har avlagt eksamen i hovedfag, samt flere som arbeider med eller har fullført doktoravhandlinger. Og entusiasmen er stor og kvaliteten meget høy. Jeg har lyst til å nevne at ved Universitetet i Oslo uteksaminerte vi for noen måneder siden 2 hovedfagskandidater som begge fullførte løpet med bravur og glans: Dag Haug i gresk og Tor Ivar Østmoe i latin, med henholdsvis 1.4 og 1.7 som velfortjent resultat (altså 1.55 i snitt – slå den!).

Jeg fremhever dette fordi i en tid preget av en absurd grådighetskultur og en stadig livligere dans rundt markedsliberalismens gullkalv finnes det altså allikevel unge mennesker som treffer andre og mer reflekterte (verdi)valg, som fremfor en langt høyere livsinntekt foretrekker å fordype seg i det som for alltid vil være det felles fundament for vår europeiske kultur: antikken. Denne nye selv-

besinnelse har nok også noe med tidsånden å gjøre – en klar reaksjon mot faretruende krefter og tendenser i samtiden. Det er løfterikt og gir håp!

I denne sammenheng vil jeg så vidt peke på en hjertesak som jeg sikkert kommer tilbake til og som NKF kanskje kan slå til lyd for. Det er utmerket at vi nå takket være en viss velvilje fra myndighetenes side kan glede oss over en markant tilvekst av dyktige forskerrekutter. Men det er ikke nok med en første fase av rekruttering: de som etter millioninvestering i dr.art.-programmer har dokumentert klart og overbevisende talent for å forske, de må også gis mulighet til å fortsette med nettopp det – over et rimelig tidsrom etter endt utdanning, f.eks. som postdoc.-stipendiater eller som medarbeidere i større forskningsprosjekter. Det er dårlig forretning å avbryte en vellykket investering – den bør følges opp! Og uansett har Norge historisk sett mye å ta igjen på antikkforskningens område!

I skrivende stund kan vi glede oss over at "Rektorordboken" (Latinsk-norsk ordbok) er kommet i ny utgave ved Egil Kraggerud og Bjørg Tosterud. Det er en begivenhet som har stor betydning for den stadig økende interessen for antikkens språk og kultur. I et vedlegg til dette nummer av Klassisk Forum tilbyr Cappelen forlag medlemmene av Forbundet ord-boken til redusert pris, og det er å håpe at mange benytter seg av tilbudet!

Det er på tide å avslutte disse foreløpige betraktninger fra en fersk og ydmyk NKF-leder. På klassisk vis følger vi den etablerte tradisjon og

avrunder med et kort referat, punkt for punkt, av NKFs siste årsmøte:

1. NKFs årsmøte ble holdt 12. sept. 1998 i Auditoriet, Universitetsbiblioteket i Oslo, med ca. 30 tilstede. Møtet startet kl. 10.15.
2. Hugo Montgomery innledet årsmøtet med minneord over Vegard Skånland og Knut Bergsland.
3. Årsberetningen ble godkjent.
4. Regnskapet ble godkjent.
5. Valgkomitéens forslag til nytt styre ble utdelt og vedtatt ved akklamasjon. (Se for øvrig ovenfor.) Den nye leder takket den avtroppende med varme ord og overrakte både ham og den tidligere redaktør en raus flaske god vin som et beskjedent symbol på stor takknemlighet og anerkjennelse.
6. Det nye styre vil fortsette det velprøvde opplegg med å holde to møter i året for forbundets medlemmer samt en ekskursjon annet hvert år. Neste ekskursjon vil etter all sannsynlighet gå til Storbritannia i september -99 med besiktig-

else av Hadrians mur, besøk i Bath og mange andre steder på programmet og med Johan Schreiner som inspirerende faglig leder. Vi regner med stor interesse for dette prosjekt som Bjørgulv Rian med sin store erfaring er i ferd med å organisere på det praktiske plan. Nærmere informasjon blir sendt medlemmene senere.

7. Det ble vedtatt å forhøye medlemskontingenten fra kr. 125,- til kr. 150,-

Etter møtet og en enkel lunsj holdt en opplagt Øivind Andersen et meget underholdende foredrag med tittelen "Et retorisk problem: Hvor god skal en taler være?", der han tok for seg beskjedenhetstoposet – retorisk forstilling – i litteraturen.

Årsmøtet ble avsluttet med en miniekkursjon til Gamle Oslo der Petter Molaug særdeles instruktivt og hyggelig viste oss rundt i ruinene av Clemenskirken og Mariakirken.

Nils Berg

Løse legemsdeler 1

Et enslig øre av terrakotta – hva skal nå det bety? Det ligger nær å tro at øret på Fig. 1 er slått av en statue eller byste, men snur man det, ser man at det ikke har bruddflate. Øret er altså laget som en separat legemsdel. Det samme gjelder de tre øynene på Fig. 1 og 2. Her ser man straks av den jevne konturen at dette ikke er noe fragment av et ansikt; håndverkeren har ikke villet fremstille mer enn øyet.

Øret og de to øynene på Fig. 2 er i tre forskjellige privatsamlinger. De er opprinnelig kjøpt sammen i Roma, men neppe funnet sammen da det er forskjellig farge på leiren i alle tre.

Det tyder på at de er laget av materiale fra forskjellige leirtak og rimeligvis kommer fra forskjellige steder. Øyet på Fig. 1 er også kjøpt i Roma, men på et annet tidspunkt enn de andre tre. Øret og øynene er legemsstore, det tror jeg trygt jeg kan si ettersom øret er akkurat like høyt som mitt eget, 6,2 cm. Øyet til venstre på Fig. 2 er 4,5 cm høyt med tilliggende hudpartier, og øyeeplet alene er 1,7 cm høyt og 2,8 cm langt. Øyet til høyre på Fig. 2 er 4,5 cm høyt, øyeeplet alene er 1,6 cm høyt og 3,0 cm langt. Øyet på Fig. 1 er 5,0 cm høyt, øyeeplet alene er 1,6 cm høyt og 3,2 cm langt.

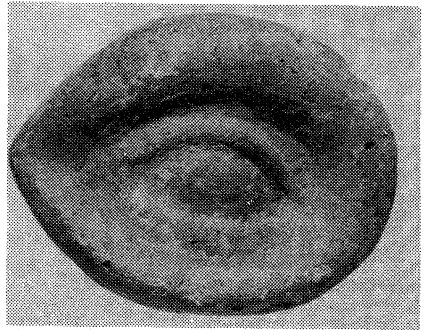

Fig. 1) Øre og øye av terrakotta i norske privatsamlinger. 3.-1. årh. f.Kr.

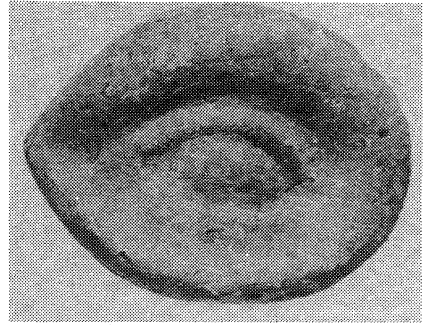
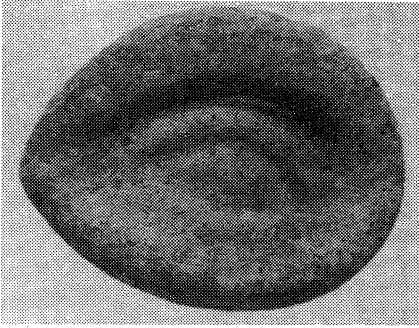

Fig. 2) To øyne av terrakotta i norske privatsamlinger. 3.–1. årh. f.Kr.

Slike øyne og ører av terrakotta er masseproduserte og endrer seg lite gjennom tidens løp. Hvis man ikke vet hvor de er kommet fra, pleier man å gi dem en vid datering; fra 3. til 1. årh. f.Kr. Terrakottaorganer av den typen som er avbildet her, er typiske for Italia, og vi finner dem både i etruskiske og romerske kontekster. De er votivgaver fra helligdommer, og de ble sikkert produsert og solgt lokalt.

De mest kjente legehelligdommer i den gresk-romerske verden var de som var viet til Asklepios (romernes Aesculap). Einar Berle har i et tidligere nummer av dette tidsskrift skrevet om denne guden og hans barn, som også ble tillagt legende kraft (Klassisk Forum 1996:2, s. 73–88). Noen av de stedene som var kjent for sine Asklepios-helligdommer, f.eks. øya Kos, kunne skilte med berømte legeskoler. I tillegg til de leger og prester som var knyttet til helligdommen hadde enkelte, som Epidauros, hellige hunder og slanger som slikket pasientene og helbredet dem på den måten.

Mer vanlig var det dog at de syke så Asklepios i drømme, og at guden helbredet dem. Endel av disse helbredelsene er gjenfortalt for ettertiden i form av relieffer som viser Asklepios og hans barn (datteren Hygieia var særlig populær) i ferd med å helbrede en pasient. I andre tilfelle ble historier om mirakuløse helbredelser innrisset på votivsøyler eller tavler. Pausanias så seks slike i Epidauros (*Hellas' beskrivelse* II,XXVII,4), og fire av dem, hvorav to i ganske god forfatning, ble faktisk funnet under utgravinger i helligdommen. Asklepios' metoder kan til tider virke drastiske (han kunne finne på å skjære hodet av pasientene for å få ut det vonde som var inne i dem), men heldigvis skjedde alt i drømme.

Vanligvis hadde kvinner som skulle føde ikke adgang til Asklepios-helligdommer, for dødsraten i forbindelse med svangerskap og fødsel var så høy at gravide og fødende risikerte å ødelegge de fine helbredelsesstatistikene ved sitt blotte nærvær. Men det fantes unntak. Vi hører om en kvinne ved navn Kleo som hadde

vært gravid i fem år. Hun fikk komme inn i Asklepios-helligdommen i Epidauros, og guden satte veene i gang. Kleo måtte imidlertid føde utenfor helligdommen. Som en slags kompensasjon for den lange graviditeten ser det ut til at hun slapp spebarnstell, for den fremmelige fire-åringen som kom ut, kunne straks gå og til og med vaske seg selv.

Vi har også bevart mer omfattende litterære opptegetninger fra antikken om sykdom og helbredelse i legehelligdommer. Det mest kjente eksempelet er *Hieroi Logoi*, skrevet av taleeren Aelius Aristides fra Mysia i Lilleasia. Selv om den er en personlig sykehistorie, viser det faktum at den gjennom flittig kopiering overlevde antikken og middelalderen, at den må ha hatt almen interesse.

Som ung mann studerte Aristides retorikk under de beste lærere, bl.a. Herodes Atticus i Athen, og da han kom til Roma i 140-årene e.Kr., lå alt til rette for en strålende karriere. Imidlertid måtte han snart gi opp på grunn av dårlig helbred og vende tilbake til Lilleasia. Der begynte han å få drømmer fra Asklepios, og det endte med at han flyttet til gudens helligdom i Pergamon hvor han bodde sammenhengende i to år. Senere kom han tilbake for kortere perioder ved flere anledninger. Asklepios gav ham forordninger i drømme om hva han skulle gjøre, og ettersom disse forordningene ofte var stikk i strid med de lokale legers råd, var det kanskje ikke så rart at Aristides' helse ikke ble nevneverdig bedre.

Hans tilsynelatende så tandre konstitusjon hindret ham imidlertid

ikke i å nå en alder av 63 år, noe som var godt over gjennomsnittlig levealder blant hans samtidige, og han klarte seg også gjennom en alvorlig epidemi som herjet Romerriket under Marcus Aurelius' regjering (160–181 e.Kr.). Sterke menn døde som fluer, men Aristides overlevde. Ifølge hans egne opptegetninger feilte han nærmest alt mulig. Hans sykdommer kan minne om fibromyalgi, kronisk tretthetsyndrom og andre «in-sykdommer» i vår tid, og har til felles med dem at de tillater pasienten å være ustoppelig opptatt av seg selv og sine symptomer.

Slike sykdommer kunne man holde seg med i antikken bare hvis man var rik. Fattigfolk måtte bite ubehaget i seg eller gå til grunne. Og de votivgavene som er avbildet på Fig. 1, 2 og 4 er høyst sannsynlig skjendet av enkle mennesker, kanskje bønder, skjønt man har funnet votivgaver av denne typen i byer også, bl.a. på Esquilinen i Roma, hvor det var en helligdom for Minerva Medica. Ved siden av øyne og ører er hender, føtter og kjønnsorganer (spesielt kvinnelige) de vanligste.

Som vi ser, er dette så å si «basisorganer» som man trenger for å utføre fysisk arbeid og orientere seg i sine omgivelser. Men det er ikke nok at man kan klare å sørge for seg selv hvis man ikke kan føre slekten videre, så det reproduktive apparat må også være i orden.

Når det gjelder enkle votivgaver som de vi ser på Fig. 1, 2 og 4, finnes det ingen Aristides som kan tolke dem for oss, men de ser ut til å ha vært viet til lokale guddommer som kunne ha

forskjellige navn. I noen tilfelle synes de helbredende guder og gudinner å ha vært spesialisert, for undersøkelser viser at enkelte helligdommer har overvekt av bestemte organer blant sine votivgaver. Andre guddommer var tydeligvis almenpraktiserende.

I århundrene før Kristi fødsel hadde de italiske folkene øyensynlig ingen felles legegud. Asklepios-kulten kom riktignok til Roma alt 292 f.Kr., men det tok tid før den fikk noen vid geografisk utbredelse på den italiske halvøy.

Fig. 3) Marmorrelieff med mann som holder på et sykt ben. Athen, Nasjonalmuseet. 0. årh. f.Kr.

Man tør formode at votivgavene ble skjenket til helligdommene etter oppnådd helbredelse slik det ennå er skikk å gjøre i katolske og ortodokse kirker i Syd-Europa. De små blikkplaten med figurer i relieff som er opphengt ved undergjørende statuer og ikoner har røtter helt tilbake til antikken. Også dengang laget man metallplater med forskjellige legemsdeler som ble brukt til votivgaver. Slike metallplater var mest utbredt i den greske delen av den antikke verden; i Italia er votivgaver av terrakotta dominerende.

Hverken de antikke eller de nyere, kristne votivgavene antyder hvilke sykdommer folk led av, man ser bare den legmsdelen som ble helbredet. Unntak finnes riktignok, som et marmorrelieff i Nasjonalmuseet i Athen (inv. nr. 3526) hvor en mann står og holder på et ben med en stor åreknute (Fig. 3). Det vanlige er dog at votivgavene ikke viser noen særegenheter. En hånd kan f.eks. bety at den glade giver hadde utslett på håndbaken, arbeidsskade eller gikt. Revmatiske sykdommer synes å ha vært svært utbredt i antikken, men dette inntrykket kan selvsagt skyldes at de ofte etterlater spor på skjelettene, og det er jo stort sett disse vi kan studere. En figur som viser en reivunge (d.v.s. et spebarn surret inn i lange stoffremser) kan bety at den lille er blitt helbredet for en sykdom, eller den kan symbolisere et etterlengt barn som er født etter lang tid med barnløshet.

Som nevnt var avkommet like viktig som ens egen person. Barsedødeligheten var høy, og det gjaldt å få et passe antall barn; ikke så få at man risikerte å miste samtlige, men ikke

for mange heller. Reproduksjonsorganene måtte være i orden, og bekymringen for dem synliggjøres av de modeller av kjønnsorganer som er funnet i antikke helligdommer. De kvinnelige, representert ved livmoren, dominerer, noe som reflekterer at forplantningen trekker langt større veksler på kvinnen enn på mannen.

Fig. 4 viser en terrakottamodell av en livmor i norsk privateie. Den er kjøpt i Roma, men ikke sammen med votivgavene på Fig. 1 og 2. Høyden er 16,1 cm. Mens menn er forferdelig opptatt av hvor lang «den» er, har kvinner små sjanser til å måle sin livmor. Livmoren til en kvinne i fruktbar alder er ifølge opplysninger jeg har fått, ca. 8 cm høy, så den som er avbildet på Fig. 4 er derfor i dobbel legemsstørrelse.

I det gamle feminist-tidsskriftet «Sirene» var det en nokså deprime- rende spalte som het «Vårt besværlige underliv», om jeg husker tittelen rett. Det kunne man skrive under på i antikken, for livmoren ble oppfattet som et svært så besværlig organ. Den hadde det nemlig med å bevege seg. Dette skjer jo i det virkelige liv ved at livmoren kan endre posisjon og falle fremover eller bakover, men ifølge antikk oppfatning var livmoren adskillig mer flakkefør og kunne bevege seg rundt i kroppen. Den var nemlig et fuktig organ, og hvis den ble tørr, kunne man risikere at den satte seg i bevegelse og festet seg på et annet fuktig organ, f.eks. leveren.

Når en slik situasjon var oppstått, gjaldt det å få livmoren tilbake på plass. Det gjorde man ved å lokke eller true den med forskjellige former for røk eller damp. Noen ganger

Fig. 4) Livmor av terrakotta i norsk privatsamling. 3.–1. årh. f.Kr.

foreslo legene en kombinert pisk-og-gulerot-løsning ved at kvinnen måtte inhalere en illeluktende røk gjennom neseborene samtidig som hun satt over et kar med dampende vann til- satt aromatiske urter eller parfyme. På den måten skulle livmoren forstå at det var mer behagelig nederst i kroppen der den hørte hjemme, enn høyere opp (ettersom livmoren dog ikke kunne spasere ned i kvinnens føtter, var det naturlig for den å bevege seg oppover når den ble urolig).

Pasientens følelser la man liten vekt på. Vi hører at den varme røken eller dampen som skulle stige opp i underlivet, somme tider ble så varm

at kvinnen brant seg, og behandlingen kunne derfor gjøre vondt verre. Lyktes man i å få livmoren tilbake på plass, var seksuell aktivitet et middel til å holde den der. Da fikk livmoren noe å gjøre, og glemte å gi seg ut på vandring.

Når man hadde disse ideene om livmoren, bunnset det nok i at den var det eneste kvinnelige forplantningsorganet som var alment kjent. Likevel merket man jo at kvinner med underlivsplager kunne ha vondt andre steder enn akkurat der livmoren satt, og det kan muligens ha gitt opphav til myten om den vandrende livmor. Enkelte aleksandrinske leger som hadde drevet med disseksjon, som Herophilos fra Chalkedon, aktiv i første halvdel av 3. årh. f.Kr., hadde riktignok sett både egglederne og eggstokkene. Sistnevnte kalte han karakteristisk nok kvinnens «testikler», for det var mannskroppen som var normen.

Slike oppdagelser satte imidlertid ikke nevneverdige spor etter seg. Etter de flestes mening var livmoren det eneste kvinnelige forplantningsorgan, og den var nærmest for en rugekasse å regne, for den hadde ikke livskraft. Det var det bare mannens sæd som hadde. Eggcellenes eksistens var ukjent, og hele den kvinnelige syklus ble derfor misforstått. Menstruasjonen var oppfattet som et middel til å bli kvitt overflødig væske. Kvinnekroppen var nemlig så fuktig og svampaktig, mente man, at den suget opp væske som ville samlet seg og stagnert hvis det ikke var for at den kom ut i form av menstruasjonsblod. Derfor var det meget viktig at denne syklusen var regelmessig. Det var en

utbredt oppfatning at svært mange kvinnelige problemer, ja, også sykdommer som ikke hadde noe med forplantningsorganene å gjøre, skyldtes at menstruasjonsblodet ikke fikk flyte fritt nok. Seksuell aktivitet og særlig svangerskap hjalp i slike tilfelle, og mange leger rådet foreldrene til unge piker til å la disse gifte seg så snart de hadde nådd kjønnsmoden alder. En livmor som var fylt av et foster eller av blod var en rolig livmor. Verre var det med kvinner som var kommet i overgangsalderen, for de hadde ikke noe å fylle livmoren med. Hos slike kvinner skjedde det da også at det misfornøyde organet begynte å røre på seg.

Siden så mange plager med rette eller urette ble knyttet til livmoren, er det ikke rart at man ofte finner livmor-modeller blant votivgavene i antikke helligdommer. Den som er avbildet på Fig. 4, er ganske typisk. Karakteristiske er de tverrgående rillene, som antagelig skal antyde folder i slimhuden. Livmoren har slike folder, og det samme har skjeden, hvor de er tydelige hos yngre kvinner i fruktbar alder. Siden skjeden i forbindelse med fødsler åpner seg ganske vidt, kan man neppe ha unngått å bemerke disse foldene. Det er derfor mulig at man trodde at de fortsatte oppover og dekket livmoren fra bunn til topp.

Imidlertid sitter foldene på innsiden av livmoren og ikke på utsiden, som er glatt. Livmoren på Fig. 4 er med andre ord ukorrekt gjengitt, og ikke bare den som er illustrert her, dette var den vanlige måten å fremstille livmoren på i antikken. Kunstnerne visste med andre ord ikke hvor-

dan en livmor så ut, og hvem kan bebreide dem det? Selv i dag hvor det er lett å få tak i illustrasjoner av den menneskelige anatomi, er det vanskelig å få et godt inntrykk av livmorens utseende. Den er som regel fremstilt gjennomskåret, og de fleste av oss har derfor bare en vag idé om at den er en pæreformet muskel. Personlig har jeg ikke sett en livmor, men har min viten fra venner og bekjente som er gynekologer.

Ikke bare livmoren ble galt fremstilt i antikken, det gjaldt indre organer generelt. De greske og romerske kunstnerne lærte ved hjelp av observasjoner, og det de observerte, var levende menneskekropper i hvile og bevegelse. Lik var urene, og man beskjefteiget seg derfor ikke mer med dem enn det som var nødvendig for å legge dem på likstrå og bisette dem. Disseksjon var i overensstemmelse med disse tabureglene forbudt.

Naturligvis var det mulig å få et inntrykk av de mindre synbare deler av den menneskelige organisme hvis man gikk inn for det. Kirken forbød disseksjon i middelalderen, men senmiddelalderens kunstnere fikk med seg ganske mye likevel. De må ha stått i første rekke på rettersteder når forbrytere ble halshugget eller buksprettet, og de må ha observert ubegravete lik «in avanzato stato di decomposizione», som det gjerne heter i kriminalreportasjene i italienske aviser. Det viser de mange fremstillinger av Dødens triumf hvor vi ser lik som er revnet så innvollene tyter ut, eller den italienske maleren Pisanellos nærgående studier av hengte menn.

Heller ikke i antikken var det mangel på lik som var så ille tilredt at man kunne se innvollene, eller som lå i forskjellige stadier av oppløsning. Folk som døde utenfor bebyggelsen og ikke hadde noen som sørget for at de ble kremert eller begravet, ble simpelthen bare liggende. Imidlertid er det intet som tyder på at den kunstneriske nysgjerrighet overvant de tradisjonelle tabureglene om å holde seg unna lik, for vi har ingen virkelige studier av de indre organer bevart. Det har vært mye diskutert om de anatomiske traktatene som vi kjenner, var illustrert. I så fall må de opprinnelige illustratørene ha sett det som ble beskrevet i teksten. Men hvor gode var disse illustrasjonene? Først i senantikken fikk man regulære bøker med illustrasjoner i større format, mens bokrullene, som man brukte tidligere, ikke synes å ha hatt annet enn vignetter. Hvor informative var disse, og hvor informative ble de i tidens løp, ettersom manuskriptene ble kopiert av generasjoner av tegnere som aldri hadde sett et menneskes indre organer?

Spørsmålet om antikke skrifter om anatomi hadde illustrasjoner og hvor gode disse kan ha vært, må bli rent hypotetisk. Ikke i noe tilfelle ser vi at eventuelle avbildninger hadde et nedslagsfelt utenfor den snevre krets som leste om anatomi, nemlig legene. Men så mye observerte folk i antikken at de så at menneskenes innvoller hadde stor likhet med dyrenes, og moderne undersøkelser av votivmodeller og andre fremstillinger av indre organer har vist at kunstnerne åpenbart brukte dyr som modell.

Når det gjaldt dyrs anatomi, hadde man ingen innvendinger. De ble regelmessig slaktet eller ofret, oppskåret og partert, og man tok ut innvollene deres. Enkelte organer, særlig leveren, var man forpliktet til å studere nøye i forbindelse med offerhandlinger da man tok varsler av dem. Også i litteraturen ser man dette skillet i kunnskapen om dyrs og menneskers anatomi; Aristoteles, f.eks., skriver langt mer korrekt om dyr enn om mennesker.

Imidlertid var det enkelte djerve menn som begynte å dissekere lik systematisk. De tilhørte den såkalte aleksandrinske skolen, hvis mest kjente representanter var den alt omtalte Herophilos fra Chalkedon og hans noe yngre samtidige Erasistratos fra Keos. De var barn av den tidlige hellenismen, en periode preget av omveltninger i det tradisjonelle greske verdisynet. Man satte spørsmålsteget ved gamle konvensjoner og vendte blikket mot nye horisonter.

Aleksander den Stores erobringer var en medvirkende årsak – kanskje den viktigste – til at grekerne kunne befri seg fra tradisjonene i mange henseender. Greske riker vokste nå opp utenfor de gamle kjerneområdene, og de «nye» menn og kvinner som befolket disse rikene, hvor de oftest utgjorde et tynt overklassestratum, følte seg friere til å eksperimentere med nye tanker og ideer enn de ville vært i en tradisjonell gresk bystat.

I Egypt hersket Ptolemeerne, og særlig de første representantene for denne greske kongeslekten ønsket å gjøre sin hovedstad Aleksandria til et sentrum for lærdom. Byens store og

sagnomsuste bibliotek er det mest kjente monument over denne politikken, men også den medisinske skolen i Aleksandria var berømt.

Noen har ment at når man begynte med disseksjon nettopp i Aleksandria, hang det sammen med at egypterne i lang tid hadde skåret opp lik for å balsamere dem. Imidlertid er det intet som tyder på direkte innflytelse. Balsameringen var noe som foregikk avsondret fra resten av befolkningen, for den var omgitt av like strenge taburegler som annen befatning med lik. De som utøvet kunsten, gav ikke fra seg sin viten til hvemsomhelst. Her var det virkelig snakk om yrkeshemmeligheter som gikk direkte fra mester til lærling; muntlig, ser det ut til, for vi har ingen gammelegyptiske skrifter om mumifisering bevart. Naturligvis kjenner man endel uttrykk og begreper, men disse forekommer spredt i forskjellige kontekster. Karakteristisk nok er våre beste kilder til mumifisering sene i egyptisk perspektiv – Herodot 2,86–87 er den eldste – og skrevet av utlendinger. Den grundigste beskrivelsen som er bevart, ble skrevet av Diodorus Siculus ca. 50–30 f.Kr. (*Bibliotheca Historica* I,91).

Snarere skyldtes vel eksperimenteringen med disseksjon i Aleksandria at det intellektuelle klimaet der oppmuntret til grenseoverskridelser, og at man levde i en ny by der man ikke behøvde å ta for mye hensyn til gammel sed og skikk. Hierophilos og Erasistratos, som kom fra henholdsvis Chalkedon og Keos, kunne derfor bokstavelig talt operere på et for dem fremmed territorium.

Hierophilos og Erasistratos drev ikke bare med disseksjon, men etter sigende også med viviseksjon. Ofrene skal ha vært fanger fra Aleksandrias fengsler. Denne virksomheten ble de to Josef Mengele-forløperne naturlig nok kritisert for både i samtid og ettertid. På bakgrunn av antikkens dødsstraffer, som både var smertefulle og kunne forlenge pinen i opptil flere dager, kan man naturligvis spørre om det var så mye verre å bli skåret opp i levende live enn å bli korsfestet eller spiddet på en påle, f.eks. Poenget var vel heller ikke at fanger ble pint ihjel, men at det var *leger* som påførte dem lidelser som måtte ende med døden. Debatten kan minne om den man hører i våre dager fra strengt muslimske land hvor leger i noen tilfeller blir beskyldt for å kutte hender og føtter av tyver. Selv om det antagelig er tryggere å få hånden amputert av en lege enn av en slakter, er det bekymringsfullt at leger påtar seg slike oppgaver. Når grensen mellom bødde- og legegjerningen utviskes, vil pasientene etterhvert miste tilliten til legene. Og i antikken, hvor tilliten til denne yrkesgruppen ofte var temmelig svak, kunne det nok være fornuftig at legene ikke ble for kontroversielle.

Viviseksjon be derfor et kortvarig kapitel i den aleksandrinske lege-kunstens historie, og heller ikke disseksjon ble en varig del av legenes utdanning. Det har vært diskutert hvor lenge man drev med disseksjon av mennesker i Aleksandria, men det ser ut til at man alt i keisertiden hadde oppgitt det menneskelige legeme og gått over til å dissekere aper i stedet.

Det kan være flere grunner til dette. Den mest nærliggende er selvsagt at de tradisjonelle tabuforestillingene om urene lik innhentet Aleksandria, som kom på linje med andre antikke samfunn. Forøvrig var det heller ikke alle leger som bifalt disseksjon. Mange mente at den var en unyttig luksus, og at legene skulle konsentrere seg om å helbrede folk i stedet for å skjære dem opp.

De som mente at en lege ikke burde forsøke å helbrede organer som han ikke kjente ved selvsyn, og som derfor støttet disseksjon, kaltes dogmatikerne. For oss er det dogmatiske syn selvsagt, men slik var det ikke i antikken. Dogmatikerne kom sent på banen, først i hellenistisk tid, mens deres motstandere, kalt empirikerne, representerte en mye eldre tradisjon som gikk tilbake til Sicilia i det 5. årh. f.Kr. Denne retningen ble preget av en av samtidens mest kjente filosofer, Empedokles, som jo virket på Sicilia, nærmere bestemt i Akragas (Agrigento). Empedokles var ikke lege, men mange av hans ideer, særlig den om de fire elementer og deres virkning på kroppen, fikk stor betydning for legekunsten. I klassisk tid dissekerte man ikke, så dette aspektet er helt utelatt i tradisjonell empirisk medisin. Tilhengerne av denne retningen var mer tallrike og representerte folkemeningen i langt større grad enn de kontroversielle dogmatikerne, og man må vel si at empirikerne fikk større innflytelse på medisinsk praksis når man ser antikken som en helhet.

En av grunnene til at dogmatikerne ikke vant frem, var nok at deres gode anatomiske kunnskaper ikke førte til

bedre resultater for pasientene. I vår tid er det jo slik at utviklingen av legevitenskapen går hånd i hånd med utviklingen av moderne teknologi. Når kirurgene utretter mirakler, skyldes det ikke at de er så mye flinkere til å svinge skalpellen enn sine antikke kolleger, men at de har rundt seg et stort apparat som gjør det mulig for pasientene å overleve lange og kompliserte operasjoner.

I antikken ville tilsvarende operasjoner ført til at pasientene døde. Riktignok hører vi at Erasistratos fra Keos utførte leveroperasjoner: han skar opp pasientene, fjernet membranen som dekket leveren og la på legemidler (formodentlig urter). Hvor mange som overlevde denne behandlingen, nevnes ikke.

I antikken var det ingen farmasøytisk industri som stod ferdig til å gi millionbeløp til medisinsk forskning. Hver gang moderne legevitenskap oppdager at dette eller hint syndrom skyldes mangel på bestemte stoffer, begynner den farmasøytiske industri å utvikle medisiner som forsyner pasientene med akkurat de stoffene de mangler. Slikt blir det naturligvis inntekter av. Støtten fra industrien, staten og andre kilder, f.eks. de mange foreninger som arbeider for mennesker med bestemte sykdommer som kreft, hjertesykdommer o.s.v. har gjort det mulig å drive utstrakt medisinsk grunnforskning.

En tilsvarende almen interesse for medisinsk forskning fantes ikke i antikken. Ikke for intet er uttrykket *legevitenskap* av temmelig ny dato, tidligere snakket man om *legekunst*. Det viktigste for pasientene var å bli helbredet, og hvis det lyktes, var det

mindre viktig hvor legen hadde sine kunnskaper fra eller om det i det hele tatt var en lege som stod for behandlingen. Som Plinius den eldre bemerker i sin *Naturalis Historia*, XXIX, V,11, var det mange folkeslag som på hans tid levde uten leger, men ikke derfor uten legemidler; ja, romerne selv hadde klart seg uten leger i over seks hundre år.

Ifølge Plinius kom den første legen til Roma så sent som 219 f.Kr. Da satte dr. Archagatos fra Peloponnes, også kalt «Bøddelen», sin fot i Den evige stad. Som tilnavnet antyder var ikke denne mannen særlig egnet til å inngi tillit til den nye yrkesgruppen. Leger kom lenge til å være omfattet med dyp skepsis i vide kretser, særlig blant mer tradisjonelle romere. Legene var nemlig grekere, og det alene var egnet til å sette dem i miskreditt.

Plinius, som representerer den hevdvundne skepsis til leger, bemerker bl.a. at meget få romere våget seg på legekunsten (Nat.Hist. XXIX, VIII, 17). De som gjorde det, ble nødt til å gjøre seg til grekere, for gresk var legespråket. Plinius antyder at det nok var best for legene at de uttrykte seg på gresk, for hvis folk forstod dem, ville de miste tilliten til dem. Dette ble det imidlertid en forandring på senere. Romerske leger begynte å bruke sitt morsmål, og det er det som gjør at medisinerstudenter helt opp i våre dager har måttet lære latin. Hvis gresken hadde beholdt sitt hegemoni som legespråk, ville vi hatt forberedende prøver i gresk for medisinerere i stedet.

Plinius var ikke helt representativ for sin samtid i sitt tvers igjennom negative syn på leger, og det er neppe

tilfeldig at han som støtte siterer langt eldre autoriteter, bl.a. Cato den eldre. Hele kapitel 7 i bok XXIX gjengir Catos ord til sin sønn Marcus. Legene, som er grekere og derfor pr. definisjon upålitelige, er typiske representanter for sitt folk. Grekerne har nemlig sammensverget seg for å utrydde alle barbarer – og de regner oss som slike! innskyter Cato forarget – og legene ikke bare dreper gode romere, men tar seg til og med betalt for det. «Jeg har forbudt deg å ha befatning med leger!» innskjerper Cato til slutt.

Cato sverget til den gammeldagse romerske medisin som ble praktisert av pater familias. Når noen i familien ble syk, tok familieoverhodet ut av sitt medisinskapp passende remedier. Til behandlingen hørte gjerne oppramsing av magiske formularer. Cato sverget til vin og især til kål, som han mente hjalp mot det meste, både i forebyggende og helbredende hensikt. To kapitler i hans bok om landbruket (*De agricultura*, 156–157) er viet kålen og dens utmerkede egenskaper. I kapitlene om kål i sin *Naturalis Historia* (XX, XXXIII–XXXVII) gjengir Plinius endel av Catos gullkorn, men han siterer også andre forfattere som anbefaler denne grønnsaken.

De som skjenket votivgavene som denne artikkelen tar sitt utgangspunkt i, kan gjerne ha levd samtidig med Cato d.e. (234–149 f.Kr.). I en tid preget av få og lite tillitvekkende leger og få remedier – de fleste av typen «universalmidler» som Catos kål – er det lett forståelig at folk søkte magisk og religiøs hjelp. Sjansen for å bli helbredet var antagelig like stor

som når man underkastet seg en behandling med kålblader eller årelating.

Tempelmedisinens sterkeste kort må ha vært hva vi kan kalle omsorgsfaktoren. Det at Asklepios selv kom til pasientene i drømme og helbredet dem, virket sikkert som en enorm oppkvikker og styrket dem betraktelig. Om de italiske guddommene var like aktive i legerollen, vet vi ikke, men de syke som gikk til deres helligdommer, følte nok at noen tok seg av dem.

Mange av antikkens sykdommer var psykosomatiske, antagelig flere enn i våre dager, for man hadde ikke noe psykologisk begrepsapparat til å sette navn på sine plager. Moderne undersøkelser av folk med en tilsvarende livsinnstilling, som tyrkiske og andre «fjernkulturelle» arbeidere i Europa, har vist at deres ofte høye sykefravær delvis skyldes at plager og bekymringer hos dem gir seg direkte fysiske utslag. Fenomener som vantrivsel og hjemlengsel manifesterer seg som «vondt i magen» eller muskelsmerter fremkalt av spenninger fordi de ikke kan artikulere sine følelser og få utløp for dem.

Mange følte nok på samme måte i antikken, og da var det en lettelse å kunne velte sine bekymringer over på en vennligsinnet guddom. «Kast på Herren det som tynger deg!» heter det i Salmenes Bok (55,23). I tillegg til den gunstige virkning på det almene velvære som et besøk i en legehelligdom gjerne hadde, må vi ikke glemme at de fleste sykdommer har en viss prosent såkalte spontanhelbredelser. Det vil si at pasientene blir friske av seg selv enten de gjør noe eller ikke.

Hvis man opplevde en slik spontan-
helbredelse like etterat man hadde
søkt hjelp i en helligdom, var det
nærliggende å attribuere helbredel-
sen til guddommelig inngripen.

At folk ble eller i hvert fall følte seg
friske, vitner de mange votivgavene
om. Som regel ble de så tallrike at de
med jevne mellomrom måtte fjernes.
Siden de var gitt til en guddom, forble
de hans eller hennes eiendom og

kunne ikke ødelegges. Derfor ble de
samlet sammen og begravet på hel-
ligdommens område. Det er disse
depotene, skjult i jordens dyp, som
blir funnet av arkeologer, bønder
eller andre som graver, stumme vit-
nesbyrd om våre forfedres håp om
bedre liv og helse.

Siri Sande

Til lærere i klassiske fag i skolen

GLA – Ressurskontoret for greske, latinske og antikke studier
– eksisterer p.t. ikke: Universitetet i Oslo skal spare penger. Det
er synd av mange årsaker, og ikke minst fordi GLA's oppgaver
med å ivareta kontakten mellom skole og universitet altså ikke
lenger blir ivaretatt. Det er viktig at vi vet om hverandre. Og
det er viktig at folk som underviser (eller har planer om å
undervise) i klassiske fag i skolen, vet om hverandre. Vi er så
få her i landet, men vi er flere enn vi i litt slitsomme stunder
kanskje tror.

Derfor: ta kontakt med Norsk Klassisk Forbunds skole-
utvalg, eller kanskje enda bedre: skriv i *Klassisk Forum* og
fortell både om hva som foregår og hva som planlegges av
latin- og annen antikkrelatert undervisning i skolen. Hvilke
erfaringer gjør dere – på godt og vondt – både administrativt
og i praktisk undervisning? Hvilke problemer støter dere på?
All aktivitet og alle erfaringer innen området kan være av
interesse for kolleger!

Bjørgulv Rian

Fra Jersin til Weisse

Noen trekk av latingrammatikkens historie i de nordiske land¹

Latingrammatikkens historie er en viktig del av lingvistikken historie før 1900. Det meste av forskning i de lingvistiske kjerne-disiplinene fonologi, morfologi og syntaks skjedde i utforskningen av latin og i skrivingen av latingrammatikker. Og det var disse grammatikkene – pluss Platons *Kratylos* – som var innføringsbøkene i språkvitenskap i perioden 1500–1800. Og alle de store språkforskere på 1900-tallet fra Rask, Grimm og Bopp til Aasen, Madvig, Brugmann og de Saussure fikk sin første og ofte grunnleggende modell for språkbeskrivelse og for morfologisk og syntaktisk analyse fra deres ofte nokså omfattende latinske skolegrammatikker. Hva som skjedde i utforskningen av latinen og i skriving av latinsk grammatikk måtte nødvendigvis ha hatt en sterk innflytelse på den lingvistiske tenkemåten til samtidens lingvister.

Perioden 1500–1800

Ved nordiske universiteter som ellers i Europa var det i denne perioden normalt tre professorater i språk: ett

i latin, ett i gresk og ett i orientalske språk. Det siste var hovedsakelig innrettet på hebraisk, men innehaveren skulle også ideelt sett dekke arameisk, syrisk og arabisk. Professoratet i latin var hovedsakelig innrettet på litteratur og retorikk ettersom man forutsatte at studentene behersket latin flytende når de kom til universitetene og at det derfor ikke var noe behov for å undervise i latinsk grammatikk der. Virkeligheten var imidlertid ikke så enkel og ved universitetet i København ble det opprettet to stillinger som instruktører i latinsk språk for å sørge for at studentene fikk den beherskelsen av latinen som de var forventet å ha.

Latin som hadde vært det enerådende akademiske språk i middelalderen, beholdt sin posisjon både i skolene og ved universitetene også etter renessansen. Men latinundervisningen endret form. Det skyldtes delvis renessansens fokusering på klassisk latin og delvis nye pedagogiske prinsipper. Alt før 1500 ble nye europeiske lærebøker i latin trykket og utgitt i København (Pinborg 1979) og

---

1) Denne artikkelen bygger på NOS-H-prosjektet "The history of linguistics in the Nordic countries". Takk til mine prosjektkolleger Carol Henriksen, Fred Karlsson og Bengt Sigurd for hjelp og gode ideer.

Stockholm. Til en viss grad ble de også tilpasset lokale forhold bl.a. ved å vise til at en innføring i metrikk var nødvendig for å lese Saxo Grammaticus. Dessuten føyde man inn noen danske og svenske ord og stedsnavn i teksten.

Over hele Norden ble de fleste elementære lærebøker i latin i det 16. og 17. århundret kalt Donat etter den mest brukte latinske grammatikk i oldtiden og middelalderen. Et typisk eksempel er Terserus (1640b). De fleste av disse var bare samlinger av elementære paradigmer og hadde lite eller intet å gjøre med den opprinnelige Donat. På et mer avansert nivå brukte man en av Philipp Melancthons grammatikker eller lokale bearbejdinger av dem. Melancthon skrev en grammatikk som opprinnelig besto av to adskilte verk: en morfologisk del (*Grammatica Latina* 1525) og en syntaks som først kom i 1526. Seinere kom det mange grammatikker under hans navn skjönt de ikke hadde mye likhet med originalen (Jensen 1988:514). Det foreligger en rekke opptrykk av Melancthons grammatikk(er) og av grammatikker basert på den i alle de nordiske land. Melancthons grammatikker er stort sett svært tradisjonelle og representerte intet avgjørende brudd med den senmiddelalderlige grammatikktradisjonen.

Også mange andre, europeiske kjente latingrammatikker ble trykt opp igjen i Norden, spesielt i Sverige hvor Melancthons grammatikker ikke var så mye brukt. I tillegg ble det skrevet en mengde latingrammatikker av nordiske forfattere. De fleste

av dem er nokså stereotype og uoriginale bearbejdinger og avskrifter av andre grammatikker. Men noen fortjener nærmere omtale.

Billius (1579) er den første latingrammatikk skrevet i Sverige av en svenske. Den er kort (116 sider), men klar og velformulert. Hele grammatikken er skrevet på latin og den er helt uavhengig av Melancthontradisjonen. Snarere minner den om Donats grammatikker, men fremhever seg ved klare regelformuleringer og oversiktlige paradigmer. Antakelig er dette den beste latinske elementærgrammatikk utgitt i Norden i det 16. og 17. århundret, men den kunne ikke konkurrere med oversettelser av kjente utenlandske grammatikker og ble aldri trykket opp igjen.

De første latingrammatikkene som trakk inn dansk i forklaringene var to korte arbejder av Jersin (1623, 1624). I Finland og Sverige kom bruken av nasjonalspråkene i latingrammatikkene seinere.

Jens Dinesen Jersin [Janus Dionysius Jersinus] (1588–1634) var en mektig mann. Han hadde studert i Tyskland og ble i 1617 privatlærer for Christian Ulrik Gyldenløve, sønn av Christian IV. Fra da av hadde han et nært forhold til kongen. Han ble i 1619 utnevnt til et nyopprettet profesorat i metafysikk og i 1629 ble han biskop i Ribe (Gjellerup 1868–70). Jersin skrev sine grammatikker på latin, men oversatte mange av forklaringene og eksemplene til dansk. I forordet til Jersin (1624) sies det at de danske forklaringene av f.eks. kasusene vil gjøre det lettere for elevene

å lære latin og dermed lette noe av det presset som denne vanskelige oppgaven legger på deres sarte sjeler.

Jersins bøker ble med rette ansett for å være radikale ikke minst fordi han legger større vekt på pedagogiske hensyn enn på en tradisjonell logisk strukturering av grammatikken. En tid ble hans grammatikker brukt side om side med og i konkurranse med mer tradisjonelle grammatikker som oftest var basert på Melanchthon (Jensen (1982:131–142 og Jensen 1992:134–39), men etter en tid kom Jersins bøker og reviderte utgaver av dem til å dominere både den elementære latinundervisningen (Jersin 1623) og den mer avanserte (Jersin 1624) i Danmark-Norge.

Som eksempler på Jersins grammatikkskriving kan vi ta hans forklaringer på nomen og verbum (basert på Melanchthon) og på akkusativ:

Nomen kalder du saadant et Ord/ som du siger een eller eet for i Dansken ut deus En Gud ...

Verbum kalder du saadant et Ord som bemercker at gjøre eller giøris: som Jeg/du/hand/wi/I eller de/ giør eller giøris. (Jersin 1623:A1)

I accusativo staar den som Mand gjør noget ved: Som/ mand slager hannem/ mand elsker ham etc. Jeg slager hunden. (Jersin 1623:A1)

De reviderte utgavene av Jersins grammatikker hadde alle til felles at bruken av dansk ble mer og mer redusert. Men med skolereformen i 1739 ble det vedtatt at alle lærebøker – også skolegrammatikker i latin og gresk – skulle være skrevet på dansk. De første danskspråklige latingrammatikkene var av blandet kvalitet og det var først med Baden (1782) at

danske og norske barn fikk en god latingrammatikk på sitt eget språk. Dette er også den første latinske skolegrammatikk som gir en omfattende og velstrukturert framstilling av latinsk syntaks. Forfatteren pretenderer ikke å være original, men innrømmer at han i stor grad bygger på og låner fra tidligere grammatikker. Han ser sin fortjeneste først og fremst på det pedagogiske plan. Spesielt interessant er Badens programatiske forord til grammatikken hvor han understreker hvor viktig latinen er for å utvikle elevenes evne til logisk og abstrakt tenking. Videre understreker han hvor viktig kjennskap til latinsk grammatikk er for å få innsikt i morsmålets grammatikk

.... thi de Regler, hvorefter Mennesket ordner og forbinder sine Ideer, ere de samme i alle Sprog. (Baden 1782: forordet)

Den systematik og innsikt som vi finner i Badens framstilling av morfologien og syntaksen, mangler helt i den fonologiske delen hvor fravær av enhver forståelse av diakron fonologi fører til misforståelser og sammenblandinger som følgende sitat er et godt eksempel på:

I udtalen have Romerne ventelig ofte taget feil af Vokalerne, og f. Ex. udtalet a som e, eller e som i, o, u, etc. derfor feci af facio; egi af ago; adimo, colligo, af emo, lego; vertex og vortex, faciendum og faciundum. Saaledes udtale vi: Menneske og Menniske, pønter og pynter, tong og tung etc. (Baden 1782:3)

Blant de svenske latingrammatikkene er Terserus (1640a) et interessant forsøk på å gå nye veier i latin-

undervisningen. Grammatikken er skrevet på latin, men svensk brukes mye til å oversette eksempler. Grammatikken inneholder ikke paradigmer, men består av et komplisert sett av morfologiske regler hvor en form avledes av en annen (i tråd med Priscians morfologiske modell). Videre skilles det mellom hovedregler for de generelle regelmessigheter og mindre regler for unntakene.

Den motsatte pedagogiske tilnærming finner vi hos Helsingius (1670) som begynner med en omfattende samling latinske paradigmer (med svensk oversettelse) og deretter søker å utlede de generelle reglene fra paradigmene.

Fra et moderne lingvistisk synspunkt er den mest interessante av latiningrammatikkene fra denne tiden Rajalen (1683). Denne finske grammatikken er meget komprimert og formalisert med temmelig abstrakte regler. Paradigmene består bare av endelser som i stor grad sees isolert fra den stammen de står til.

Kanskje den merkeligste latinske grammatikk fra denne perioden er Tiällman (1679), skrevet av Niels Tiällman(n) (1652–1718), forfatteren av den første trykte svenske grammatikk. I forordet understreker han behovet for en kort grammatikk hovedsakelig med deklinasjoner og konjugasjoner og uten regler som kan skremme bort elevene. Han begynner så med 4 sider hvor han lister opp svenske enstavelsesord som rimer med hverandre uten å antyde hva dette har å gjøre i en latinsk skolegrammatikk. Grammatikken er skrevet i en merkelig blanding av latin og svensk og består av 26 sider som gir

regler og paradigmer om hverandre og også en liste i heksameter av ord tilhørende samme kjønn eller bøyingsklasse. I syntaksen fastslår han at subjektet (= nominativsformen) kommer foran verbet og at vi må si *Pater et mater sunt mortui* og ikke **Mater et pater sunt mortui* fordi "[m]asculinum enim dignius est foeminino". Det sier litt om standarden hos forfatteren at begge eksemplene er galt vurdert. Den gale setningen er helt korrekt latin og den angitte riktige setningen er gal fordi det skulle ha vært *Pater et mater sunt mortuae*. Til slutt får vi en sekssiders innføring i latinsk prosodi og så 12 sider om svenske versemål, men med eksempler fra såvel latin som svensk.

Perioden 1800–1900

Tiden rundt 1800 er et av de store vendepunkt i lingvistikken historie med framvoksten av den historisk-komparative språkforskningen. Samtidig fant det sted tilsvarende signifikante utviklinger i fag som anatomi og botanikk. I tiårene etter 1800 er det også at den moderne europeiske universitetsstruktur basert bl.a. på Wilhelm von Humboldts ideer slår igjennom og igjen gjør universitetene til sentrum for forskningen.

Etter 1800 endres både omfanget og formen på latinske og greske skolegrammatikker. Spesielt gjelder det den syntaktiske delen som ble mer omfattende og framfor alt mer velstrukturert. Utviklingen startet i Tyskland i siste del av 1700-tallet. Et godt eksempel på denne nye typen latiningrammatikker er den tyske klassisist Bröders latinske grammatikk som den senere professor i gresk og

latin i Christiania Georg Sverdrup ga ut i dansk oversettelse (Brøder 1801). Grammatikken forsøker å være pedagogisk med interessante eksempler og en klar progresjon fra det enkle til det vanskelige. Og den er i følge utgiveren i det minste i syntaksen fullstendig med sine 648 sider!

Sverdrup gjorde lite mer enn å oversette Brøders grammatikk. Mer betydelige var arbeidene til Søren Brun Bugge (1798–1886) selv om han også vedgår at han bygde sine grammatikker på tyske forbilder. Bugge var av utdannelse teolog, og etter 1847 var han prest på Gran på Hadeland. I perioden 1833–47 var han rektor ved katedralskolen i Oslo og publiserte da to latingrammatikker (Bugge 1835a,b). Hans grammatikker var rent synkrone og refererte verken til andre indoeuropeiske språk eller til andre stadier av latin enn klassisk ciceroniansk latin. Den største av grammatikkene er på 562 sider og derav dekker morfologien 106 sider, syntaksen 424 sider (!) og metrikken 32 sider. Få latingrammatikker har en så sterk vektlegging av syntaksen, men tendensen til økt omfang på syntaksdelen er allmenn og finnes også i greske og hebraiske skolegrammatikker fra denne tiden.

Bugges grammatikker var for sin tid utmerkede og burde under normale forhold ha hatt en betydelig levetid i både Norge og Danmark. Men deres liv ble kort for i 1841 utgav den danske filologen Johan Nikolai Madvig (1804–1886) den største bestseller blant latinske grammatikker siden oldtiden.

Madvig (1841a) ble den dominerende latingrammatikken i Europa i

det 19. århundret. I Det Kongelige Bibliotek i København finner vi følgende oversettelser og opptrykk – og dette er neppe alt:

dansk 1841, 1844, 1852, 1862,
1867, 1878, 1882, 1889, 1897
tysk 1844, 1847, 1857, 1867,
1868, 1877
engelsk 1849, 59
nygresk 1849
nederlandsk 1858, 1876
russisk 1867
italiensk 1869, 1870, 1880
fransk 1870
portugisisk 1872

Denne grammatikken på 488 sider skulle forme generasjoner av latinstudenter og deres syn på hva grammatikk er, og den skulle også sette sitt preg på de fleste følgende latingrammatikker. På grunn av sin omfattende og grundige kjennskap til håndskriftene var Madvig i stand til å korrigere en mengde detaljer i framstillingen til tidligere grammatikere og å utfylle deres beskrivelse spesielt i morfologien. Han behandlet latin rent synkront og insisterte på å beskrive latinsk grammatikk på dens egne premisser ved bl.a. kategorisk å avvise en syntaktisk beskrivelse fundert på en antatt universell logisk ramme. Madvig måtte publisere en lærerveiledning til grammatikken (Madvig 1841b) for både lærere og kolleger hvor han redegjorde for hvorfor grammatikken er bygget opp slik den er, og hvordan han hadde tenkt seg den brukt i undervisningen.

En viktig målsetting for Madvig var å gjøre beskrivelsen fullstendig slik at alle detaljer kom med og slik at generaliseringene fikk med alt. Et eksempel på denne detaljerhet og

presisjon i beskrivelsen er følgende som professor Henning Mørland i min studietid omtalte under referanse til Madvig som ”de ledsagende stridskrefters ablativ”:

Ligesom i Exemplet magno comitatu bruges maadens Ablativ ofte om den Magt, hvormed i Krigen Noget foretages. (Madvig 1841a:257)

Madvig (1841a) var en krevende utfordring både for elever og lærere. Derfor ble det i siste halvdel av 1800-tallet utgitt en rekke latiningrammatikker som forsøkte å gi en enklere framstilling og som pretenderte å være mer pedagogiske enn Madvigs grammatikk. Noen forsøkte også en annen tilnæringsmåte. Som eksempler kan vi ta de to latiningrammatikkene som utkom i 1871 i Christiania. Schreiner (1871) skulle bli den mest brukte elementære latiningrammatikk i Norge de neste 100 år og den ble også brukt en god del i Danmark og Island. Det er også en meget vellykket pedagogisk grammatikk med velordnede paradigmer og konsentrasjon om hovedlinjene og de sentrale regelmessigheter i latinen. I forordet stiller forfatteren også spørsmål ved om Madvig (1841a) er en velegnet skolebok uansett dens vitenskapelige høye kvaliteter og fundamentale betydning for latinsk grammatikk-skriving. Selv de mest begavete elever ville få problemer med Madvig. Men Schreiner (1871) er ikke bare en forkortet og forenklet versjon av Madvig (1841a). Forfatteren nevner også at hans grammatikk på visse punkter avviker fra Madvig og at han i disse tilfeller i stor grad bygger på publikasjonene og forelesningene til

professor Aubert som vi om litt skal komme til.

Mens Schreiners målsetting primært er pedagogisk uten noen klar og bevisst teoretisk tilknytning eller målsetting, er Weisses grammatikk fra samme år en teoretisk meget interessant grammatikk, ja den teoretisk mest originale latiningrammatikk publisert i Norden i det 19. årh. Forfatteren Johan Peter Weisse (1832–86) ble i 1875 professor i latin i Christiania.

I forordet sier Weisse at hensikten med grammatikken er å

bearbeide den nyere sprogsammenlignende Videnskabs Resultater for den latinske Skolegrammatiks Formlære, men ogsaa en stræng Streben efter at gennemføre det formelle Udgangspunkt i modsætning til det logiske (K.F. Beckers) i Behandlingen saavel af den hele grammatiske Bygning, som især af Syntaxen. ....

og han fortsetter:

Et burde man vel være enig om: at det formelle Udgangspunkt er det ene rette, og at det logiske, som forudsætter Identiteten af logik og grammatik, er falskt; men det forekommer mig at være temmelig langt fra, at denne sats er gaat over i den alminnelige Bevidsthed hos os. (Weisse 1871:iii).

Referansen til logikk og Becker gir grunnlag for undring. For det første var ikke Becker spesielt logisk orientert og Beckers syntaks er i stor grad basert på tradisjonell latinsk skole-syntaks. For det andre var ingen latiningrammatikk i de nordiske land basert på Becker. Hans innflytelse var vesentlig begrenset til grammatikker over nasjonalspråkene og tysk. Weisses teoretiske vaghet blir enda tydeligere når han samtidig hevder å ville innføre de junggrammatiske prin-

sipper og resultater og henviser til junggrammatikernes viktigste motstandere von Humboldt og Steinthal som sine teoretiske idealer, bl.a. ved at han vil søke å beskrive den "indre og ydre Sprogform (Lydformen)".

Hva latinsk grammatikk angår sier Weisse at han hovedsakelig bygger på Madvig og på Auberts bøker og forelesninger. Hans framstilling er komparativ i den forstand at han behandler avlyd på en systematisk måte og baserer hele morfologien på rotbegrepet i det han avleder alle ord fra en underliggende rotform. I syntaksen skiller han systematisk mellom syndetiske og asyndetiske konstruksjoner og forsøker å se konstruksjonene både fra en formell ytre analytisk synsvinkel og fra en indre semantisk og syntetisk synsvinkel. Her er det klare paralleller til den modell for grammatikkskriving som den kjente tyske språkforsker Georg von der Gabelentz seinere satte opp (Gabelentz 1891/1901). Weisses grammatikk er den teoretisk mest interessante latinske grammatikk skrevet i Norden i det 19. årh. Men den kom bare i ett opplag. Den antikomparative og antihistoriske mur som skolelærere og klassisister hadde bygget og som Madvig hadde styrket med sin enorme autoritet og prestisje (og undertiden drepene danske sarkasme!) var umulig å bryte gjennom.

Både Bugge og Weisse refererte som alt nevnt til professor Aubert som en av sine inspirasjonskilder. Ludvig Cæsar Martin Aubert (1807–1887) var den første klassisist som orienterte seg mot sammenlignende språkvitenskap i Norden og en av de første

i Europa. Han ble professor i latin i 1840 og innehadde stillingen i 35 år. En hel generasjon av norske filologer satt under hans kateter. Auberts lingvistiske arbeider faller i to hovedgrupper (Hertzberg & Hovdhaugen 1979): latinsk syntaks og historisk-komparativ latinsk morfologi. I Aubert (1843a) gir han en strengt formell analyse av setningsforbindelser og setningstyper både allment og med henblikk på latin. En av hans hovedteser er at innføyde setninger må sees som ekspansjoner av enkle fraser og ikke har sin opprinnelse i opprinnelig sideordnede setninger. Artikkelen, som kanskje er det viktigste og mest originale syntaktiske arbeid av en norsk lingvist i det 19. årh., synes å ha blitt fullstendig oversett liksom Auberts øvrige arbeider.

I 1843 begynte Aubert å forelese over latinsk lyd- og formelære på sammenlignende grunnlag. Samme år publiserte han også sitt første komparative arbeid (Aubert 1843b, jf. også Aubert 1844) hvor han understreket at resultatene fra sammenlignende språkforskning var så viktige at ingen språkforsker og filolog kunne overse dem og fortsette sine studier av eldre indoeuropeiske språk uten å ta dem med i betraktning. Aubert kritiserer Madvig og Bopp fordi de antar at kasusuffiksene opprinnelig var selvstendige ord. De overser at dette er grunnleggende morfemer og får problemer med lydkorrespondansene når de antar at kasusendelser henger sammen med de demonstrative pronomina. Aubert publiserte så intet større arbeid av komparativ art før sin bok om den latinske verbalflek-

sjon (Aubert 1875). Boka som er skrevet på norsk, var ut fra samtidens målestokk en utmerket innføring i emnet og den fikk svært positive anmeldelser i norske aviser og tidsskrifter. Anmelderne uttrykte stor respekt for forfatteren og en nasjonal stolthet over at et slikt komparativt verk ble utgitt i Norge. Men det kom ingen seriøs faglig vurdering av boka og i utlandet ble den fullstendig oversatt.

En person som Aubert skaper spørsmål som en faghistoriker burde kunne besvare, men ofte ikke kan. Både ut fra samtidig målestokk og ut fra dagens vurdering var han en fremragende lingvist og blant de beste på sitt felt. Han utga sitt hovedarbeid på norsk, men det gjorde også f.eks. Christopher Andreas Holmboe (1796–1882) og Holmboe fikk internasjonal oppmerksomhet selv om det var smått med anerkjennelsen. En forklaring kan være at Aubert var utdannet i Christiania og at han knapt noen gang forlot sitt fedreland. Han manglet et internasjonalt nettverk og hans syntaktiske arbeider falt i stor grad utenom samtidens metodiske tilnæringsmåter.

Likevel, dette forklarer ikke helt ut hans manglende innflytelse. Alle norske lingvister i siste halvdel av 1800-tallet var Auberts elever og de omtaler ham alltid med respekt og beundring. Men bare i latinsgrammatikkene til Schreiner og spesielt Weisse finner vi en direkte påvirkning fra Aubert og Weisse er (som grammatiker) enda mer oversatt og glemt enn Aubert.

Bibliografi

- Aubert, Ludvig Cæsar Martin. 1843a. Om Læren om Sætningsforbindelsen og Inndeling af de forskjellige Sætningsarter fornemmelig med Hensyn til det latinske Sprog. *Nor* 2:99–139.
- Aubert, Ludvig Cæsar Martin. 1843b. *Commentatio de quibusdam casualium formis in lingua latina*. I. Christiania. Christopherus Gröndahl.
- Aubert, Ludvig Cæsar Martin. 1844. *Commentatio de quibusdam casualium formis in lingua latina*. II. Christiania. Christopherus Gröndahl.
- Aubert, Ludvig Cæsar Martin. 1875. *Den latinske Verbalflexion*. Christiania. Malling.
- Baden, Jacob. 1782. *Grammatica Latina det er Anviisning til det Latinske Sprog, udgivet til Skolernes Brug i Danmark og Norge*. Kiøbenhavn. M. Hallager.
- Billius Suecus, Johannes. 1579. *Prima grammatices rudimenta in gratiam puerorum scholæ Regiæ Stocholmiensis concinnata*. Stocholmiæ. Anders Torstanus.
- Brøder, Christian Gottlob. 1801. *Praktisk latinsk Grammatik eller Anviisning til at lære sig selv det latinske Sprog*. Oversat efter det tredje Oplag af Georg Sverdrup, Overlærer i historie og Geographie ved Cathedral skolen i Christiania. Kiøbenhavn. A. Soldin's Forlag.
- Bugge, S[øren] B[run]. 1835a. *Latinsk Grammatik til Brug ved Undervisningen i de lærde Skoler fornemmeligen udarbejdet efter Brøders, Ramshorns og Zumpys latinske Grammatiker*. Christiania. R. Hviid.
- Bugge, S[øren] B[run]. 1835b. *Udtog af det latinske Sprogs Grammatik til Brug for Begyndere*. Christiania. R. Hviid.
- Gabelentz, Georg von der. 1901. *Die Sprachwissenschaft. Ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse*. Zweiten Auflage [Erste Auflage 1891] Leipzig. T.O. Weigel.

- Gjellerup, S.M. 1868–70. *Biskop Jens Dinesen Jersin. Bidrag til Danmarks Skole- og Kirkehistorie i det 17de Aarhundrede*. Kjøbenhavn. Udgivet af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie i Kommission hos G.E.C. Gad.
- [Helsingius, M. Daniel] 1670. *Grammatica Latina Contracta Denuo Plurimis in Locis Castigatior & longè melior edita in usum eorum Qui Rudimenta Lingvæ Latinæ breviter addiscere desiderant*. Upsaliæ. Henricus Curio.
- Hertzberg, Frøydis og Even Hovdhaugen. 1980. Noen retninger i norsk språkvitenskap 1800–1850. *Maal og Minne*. 13–35.
- Jensen, Kristian. 1982. *Latinskolenes dannelse. Latinundervisningens indhold og formål fra reformationen til enevælden*. Antikken i Danmark. Bind 3. København. Museum Tusulanums forlag.
- Jensen, Kristian. 1988. The Latin Grammar of Philipp Melanchthon. In Stella Revard, Fidel Rädle, & Mario Di Cesare. (eds.) *International Congress of Neo-Latin Studies 6 1985 Wolfenbüttel. Acta conventus neo-latini Guelpherbytanii*, 513–519. Binghamton. N.Y. Center for Medieval & Renaissance texts & studies.
- Jersinus, Janus Dionysius. 1623. *Epitome Grammaticæ Latinæ continens Prima Latinæ Lingvæ elementa, perspicuâ & methodicâ brevitate incipientibus per quàm accommodata, Cum Præfatione De Methodo docendi Gram. & Ratione Lecture Compendiosâ, Ad mandatum & cum Privileg. S.R.M. speciali. Pro Scholis Daniæ & Norvegiæ*. Hafniæ. Typis Sartorianis.
- Jersinus, Janus Dionysius. 1624. *Grammatica Latina Præcepta Latinæ Lingvæ methodice et sufficienter continens, pro studijs adultiorum per Scholas Daniæ & Norvegiæ*. Hafniæ. Typis Sartorianis.
- Madvig, Johan Nicolai. 1841a. *Latinsk Sproglære til Skolebrug*. Kjøbenhavn. Gyldendalske Boghandling.
- [Madvig, Johan Nicolai.] 1841b. *Bemærkninger i anledning ad Professor Madvigs latinsk Sproglære af dens Forfatter*. Kjøbenhavn. Gyldendalske Boghandling.
- [Pinborg, Jan, ed.]. 1979. *Tre latinske Grammatikker. DONATUS. FUNDAMENTUM. REGULAE*. København. Munksgaard.
- Rajalen, B. 1683. *Breviarium Grammaticæ Latinæ, Clarè monstrans lingvæ rationem genuinam cui accessit quoque informandi modus cum exercitiis, futuro Latinitatis studioso*. [Turku]. Johannes Winter.
- Schreiner, E[mil]. 1871. *Latinsk Sproglære til Skolebrug*. Kristiania. J. W. Cappelen Forlag.
- Terseus, Adolphus Elai. 1640a. *Grammatica Latina Terseriana Quam Beneficente Altissimo Compendiosis præceptis, nec minus distinctâ faciliqve Methodo ad naturalem docendi discentique Modum accommodatam adornavit, magnoque inserviendæ patriæ desiderio, superatis laboribus & difficultatibus plurimis discentium bono reliquit*. Arosiæ. Petrus Waldius.
- Terseus, Adolphus Elai. 1640b. *Donatus Terserianus id est Ratio Flectendi Seu Prima Lingvæ Latinæ, super Dictionum Latinarum partes flexibiles, Rudimenta, in brevissimos nec minus perspicuos canones ita redacta & delineata, ut solo fermè intuitu percipi addiscique possint a Tyronibus*. [Arosiæ]. Typis Consistorij Aros.
- Tiällman, N[iels]. 1679. *Grammatica Latina In usum Discipulorum quorundam Holmensium*. Holmiæ. Henricus Keyser.
- Weisse, J[ohan]. P[eter]. 1871. *Latinsk Grammatik til Skolebrug*. Kristiania. P. F. Steensballe.

Even Hovdhaugen

Vegard Skånland

9/9 1923 – 30/5 1998

Noen minneord

Middelalderlatinisten i Tidemandsgate

Jeg kan ikke tenke på Vegard uten især å minnes våre 5 år sammen – fra 1958 til 1963 – i Tidemandsgate 2. Disse årene var *min* studietid, fra jeg var 19 til jeg var 24, og *hans* 'ordbokstid'; han var dengang en lettere fristilt vit.-ass. for den norske delen av den nye 'Du Cange'.

Man ble fort kjent med Vegard, aldersforskjellen til tross. For dem som studerte de klassiske språk i den perioden, ble han et faglig midtpunkt i 'kantinen', dvs. i patrisierhusets spartanske kjøkken der man ikke ventet å finne – og heller ikke fant – professorer med matpakke: Mørland oversatte Herodot og Thukydid i Skøyenstubben, Amundsen samlet seg om akademi- og universitetshistorie på Jar med nedsatt leseplikt. Førsteintrykket av Vegard ble snart befestet: en sjeldent omgjengelig person til lærd latinist å være, meddel-som og kunnskapsrik på de fleste områder, ikke uten temperament og bestemte meninger, men først og sist hjelpsom, en man ikke henvendte seg forgyeves til i faglige anliggender. I ettertid må denne perioden også stå som hans faglig rikeste.

Hans utgangspunkt var ikke det letteste; det burde ha sett helt annerledes ut. Vegard var nemlig elev av den første embetsinneholder i Norge innen feltet middelalderlatin, Eirik Vandvik (1904–1953). Vandvik var klassiskfilologen som på rekordtid salet om og i 1949 var kvalifisert for professoratet i middelalderlitteratur etter den for tidlig døde Fredrik Paasche. Vandvik fikk bare 3 år i sitt embete før han døde 48 år gammel, full av planer og med en tilsynelatende uslitelig energi til å gjennomføre dem. Man kan ikke unngå å tenke over hvordan tingene ville ha blitt om en mann som Vandvik hadde fått virke frem til den lovbestede avgang. Slik det ble, forsvant den latinske middelalderfilologi ved Universitas Osloensis like fort som den var kommet inn, men Vandvik rakk likevel å sette sterke og varige spor etter seg både før og etter sin død; hva det siste gjelder, ikke minst takket være den lojale og samvittighetsfulle elev og hjelper Vegard Skånland. Det viktigste av Vandviks etterlatte arbeider var hans "Latinske dokument til norsk historie fram til år 1204" som Vegard utga i 1959. I sin utførlige anmeldelse i *Historisk Tidsskrift*

fremhever Einar Molland med rette det pietetsfulle redaksjonsarbeide Vegard hadde stått for. Samtidig førte eleven forskningen videre med en inngående artikkel i samme tidsskrift med tittelen "Supplerende og kritiske bemerkninger til Eirik Vandvik: Latinske dokument etc." Samme kvaliteter kjennetegner Vegards utgivelse av Vandviks avhandling om Magnus Erlingssons privilegiebrev. Det er ikke merkelig at også Amundsen trakk veksler på Vegards utgiverkvaliteter da aktene til papyrologkongressen i Oslo i 1958 skulle trykkes. Det dreide seg om en teknisk svært krevende utgivelse på nesten 400 sider; resultatet kunne arrangørene være bekjente av. Vegard var også involvert da L.J. Jorstads oversettelse av Gaius' Institutiones, en viktig kilde for romerretten, ble utgitt på nytt i 1959. Som lesesalsinspektør i en periode påtok han seg et omfattende sorterings- og registreringsarbeide da instituttets boksamling skulle overføres til Blindern i 1963.

Det var imidlertid Vegards artikler i *Symbolae* som gjorde mest inntrykk på en novise som meg. Jeg kan godt skjønne at det var disse studier og forarbeider som engasjerte ham mest i de årene; den primære oppgave, ordboksarbeidet, representerte jo en form for langsiktig tredemølle som i og for seg var godt egnet til åskjule endog en lysende forskerbegavelse for en stor del av hans karriere. Først etter hvert har vi i senere år fått øynene opp for hvor mye godt arbeide Vegard gjorde i forbindelse med primærmaterialet, av rettelser og marginalia som ikke er kommet på

trykk, spesielt gjelder dette de latinske diplomer i *Diplomatarium Norvegicum*. Det vi imidlertid fikk se fra hans penn var slike lærde studier som dem han skrev om "troens varme" (*calor fidei*: SO 32, 86–114) og ikke minst om begrepet *spiculator* (SO 38, 94–119); kanskje en strengere redaktør enn Eiliv Skard ville ha satt sistnevnte artikkel på slankekur, men nettopp i sin vidløftige form vitner den om Vegards filologiske sporsans og noe bortimot stedighet i hans *indagatio veritatis*; artikkelen er hjertelig anbefalt som stimulerende specimen. Det viktigste Vegard skrev i denne perioden var utvilsomt de to studiene til *Profectio Danorum* (SO 33, 137ff. & 36, 99ff.). De dokumenterte, foruten den lovende middelalderfilolog (jf. *Klassisk Forum* 1997:1, s. 39), også en annen side ved hans forskerbegavelse: Han var etter grundig forarbeide beredt til å løfte hvemsomhelst ned fra den faglige pidestall. Hans minutiøse, induktive kritikk av Gertz' utgave er nettopp nå sentral i vårt (dvs. Karen Skovgaard-Petersens) utgivelsesarbeide med nyutgaven av latinske kildeskrifter til norsk middelalder (G. Storms *Monumenta* pluss, pluss). En betydelig svensk latinist, Josef Svennung, fikk også merke Vegards evne til dybdeboring da han gjesteforeleste hos oss. Han foredro om navnet Scandia/ Ska(n)dinavia/ Skåne, og -morsomt nok for dem som var til stede – ble Skånlandnavnet trukket inn i Jordanes' sfære. Vegards onomastiske interesse i den anledning kan føres frem til en verdifull anmeldelse av Svennungs avhandling (fra 1963) i *Maal og Minne*

for 1968, i grunnen en selvstendig artikkel.

I min studietid foreleste Vegard om *Confessiones*, bok 8, en gjennomgåelse som var helt på høyde med denne fjelltopp i senantikkk litteratur. Han tok også for seg Rudolf Helms utgave av Rutilius Namatianus' poetiske reisebeskrivelse, en tekstut-

gave Vegard gjorde til gjenstand for en like instruktiv som kritisk saumfaring. Kort sagt: I hine år var Vegard en faglig viktig person i det klassisk-filologiske miljø i Oslo, en som en av adeptene fra dengang alltid vil minnes med takknemlighet.

Egil Kraggerud

Vegard Skånland

in memoriam

Meldingen om Vegard Skånlands bortgang gikk sterkt inn på meg. Det er først nå jeg helt forstår hvor knyttet jeg var til ham, og hvor mye jeg har å takke ham for. Jeg føler at jeg har et helt spesielt forhold til ham siden jeg var hans første og eneste hovedfagsstudent.

Vegard tiltrådte som professor i middelalderlatin ved Universitetet i Bergen i 1970. Tidsånden på 70-tallet blåste ikke akkurat i retning av de klassiske fag, hvor det etter hvert ble svært god plass. Da Asle og jeg høsten 1978 begynte på latin mellom-fag, ble vi overøst med oppmerksomhet og regelrett bortsjemt. Med kjærlig hånd ble vi ledet inn i den klassiske humanismens fascinerende verden av vår veiviser.

Asle og jeg satt som tente lys og sugde til oss av vår professors kunnskap. Hva den mannen visste! Noen av perlene fra hans overflødig-

horn trillet ganske sikkert langt utenfor vår fatteevne, men han beklaget seg aldri over vår uformuenhet. Litteratur, historie, mytologi, grammatikk, indoeuropeisk sprog historie – alt ble generøst hellet utover oss med samme formidlingsglede. Det han ikke fortalte om latinsk metrikk og prosodi, var ikke verd å vite. I ren begeistring overførte vi disse finesser til norsk – med forbløffende virkning. Det var noe klandestint og veldig spennende over hans forelesninger – følelsen av å bli innviet, noe nesten forbudt – og vi skulket ikke en time. Vi kunne drømme oss helt bort når han sa *homoioteleuton* eller fremsa det vidunderlige **deiwos*-paradigmet. Vi glemte fort at det ikke var politisk korrekt å studere latin på 70-tallet. For hva var vel maoistisk dialektikk mot latinsk retorikk, “ett deler seg i to” mot “ett ved hjelp av to”, Hua Kuo-feng mot *hendiadyoin*?

Hovedfaget huskes som en sammenhengende rekke stjernestunder: verdenslitteraturens høydepunkter formidlet gjennom en uhyre kunnskapsrik og pasjonert professor – til meg alene. Jeg skal love det var en ydmyk og takknemlig studine som satt der, og jeg vet han skjønnte hvor mye disse timene betød for meg. Spesielt var det høytid over hans gjennomgang av de storslagne middelalderhymner – hvor tusen års tidsforskjell ble opphevet og vårt lille seminarrom hvelvet seg til et sakralt rom med himmel over. Jeg tror ikke det bare var *mitt* hjerte som svulmet da.

Han var ikke så rent lite tørrvittig, og yndet å krydre sitt sobre riksmål med utsøkte latinske gloser, i særdeleshet adverb av typen *formaliter*, *presencialiter*. Enkelte ganger antok disse konstruksjonene litt vel halsbrekkende middelalderlatinske for-

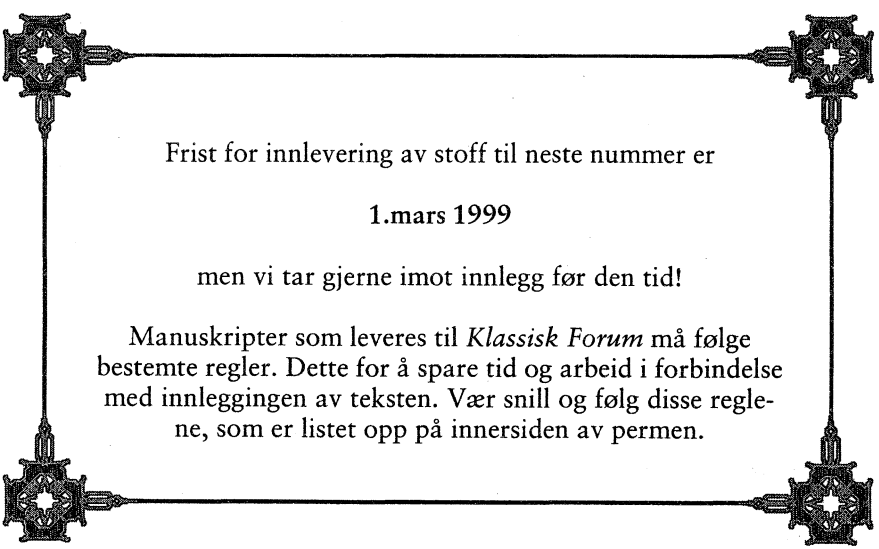
mer, og da så han ekstra lur ut i øynene. Jeg mistenkte ham for å finne dem på selv.

Vegard var ikke bare en meget *vis* mann. Jeg tror også han var svært *klok* – et varmt og følsomt menneske med interesse for sine studenter og medmennesker. Også denne delen av ham fikk jeg møte.

Vegard gav av seg selv, var raus og tolerant. Han var alltid høflig: Når han korrigerste sine studenter, var det på en mild, litt spørrende måte. Vi som fikk lov til å ha ham som professor, nærer en dyp respekt for ham og føler oss rike. Slik han øste av sin visdom til oss, vil vi nå gi ham vår takknemlighet tilbake fra vårt reservoar av gode minner.

Kjære Vegard, takk for alt du gav oss. Du var i sannhet *vår* professor.

Anne Lise Hansen

Frist for innlevering av stoff til neste nummer er

1.mars 1999

men vi tar gjerne imot innlegg før den tid!

Manuskripter som leveres til *Klassisk Forum* må følge bestemte regler. Dette for å spare tid og arbeid i forbindelse med innleggingen av teksten. Vær snill og følg disse reglene, som er listet opp på innersiden av permen.

Retorisk humor

– Cicero og Quintilian

Cicero er kjent for sin humor, sitt elegante vidd, som det gjerne heter. Det hører til håndbokskunnskapen. Spesielt er det gjennom hans brever vi lærer å sette pris på hans humoristiske sans. Til daglig spøkte han gjerne, også det fremgår av hans brever. Han kan savne anledning til å spøke fritt (*libere iocari*) når de daglige gjøremål overvelder ham (*ad Att. 1.18.1*). Til en venn han skulle besøke skriver han: “Du vil få en gjest som spiser lite, men spøker mye” (*non multi cibi hospitem accipies, multi ioci, ad fam. 9.26.3*). Selv i sine mørke stunder kunne Cicero spøke om sin skjebne¹.

Men var Cicero morsom som taler? Ja, mener stilkritikeren og Cicero-beundreren Quintilian. I sitt avsnitt om humor i retorikken (*Institutio oratoria 6.3*) innrømmer han riktignok at Cicero etter noens mening var altfor opptatt av å benytte humoren som retorisk våpen (*nimius risus adfectator, 6.3.3*), men selv syntes han at Cicero var i besittelse av en vidunderlig form for humor, en *mira quae-*

dam urbanitas, også som taler. “Urbanitas” er den viktigste retoriske term på latin for humor (der er mange av dem), dvs. det vidd som kjennetegner den urbaniserte intellektuelle.²

Men det er ikke mange som stanser opp ved den reservasjon som Quintilian føyer til sin anerkjennelse av Ciceros humor: “...enten jeg nå bedømmer ham riktig eller jeg lider under en overdreven kjærlighet til denne fremragende skikkelse i talekunsten.” Det er imidlertid ikke vanskelig å påvise at Quintilian lar seg forblinde av respekten for sitt store talerideal Cicero, og at han egentlig vet det selv. Det Cicero faktisk var kjent for i sin samtid, var spydigheter, sarkasmer, blødmer, for ikke å si smakløsheter. Blant uvenner ble han omtalt som “konsular-narren”, *scurra consularis* (*scurra* er en som har som oppgave å få folk til å le, som klovnen eller narren; *consularis* er betegnelsen på en tidligere konsul, en betegnelse som man snarere assosierede med en viss respekt og verdighet). Dette er ikke vanskelig å fastslå der-

1) Se Carsten Høeg, *Introduktion til Cicero* (København 1942) s. 254.

2) I A. D. Leeman, H. Pinkster, E. Rabbie's kommentarutgave av *De oratore* diskuteres de forskjellige latinske termer for humor/spøk/vidd/vits osv. i Ciceros lange ekskurs om humor (3. Band: Buch II, 99–290, Heidelberg 1989, s. 183–188).

som vi går til kilder som ikke er så opptatt som Quintilian er av å forsvare Ciceros ry.

Nå kan man si at vi *har* jo så mange av hans taler, så vi kan vel avgjøre selv om vi skal være enige med Quintilian eller ikke. Nei, Ciceros taler som vi har dem i dag gir ikke nødvendigvis det rette inntrykk av morsomhetene, fordi den vittige replikk ofte er improvisert, den oppstår spontant, gjerne provosert av den aktuelle situasjon, f. eks. en replikk fra motparten. Derfor kan den ikke få den tilsktede effekt i den versjon som er redigert for ettertidens lesere, og utelates derfor gjerne i den skriftlige versjon. Dette vil jeg underbygge både ved romersk retorisk teori og gjennom et konkret eksempel.

Innledningsvis i sitt avsnitt om latteren sier Quintilian (6.3.11) at vitsen ikke beror så mye på teoretisk skolering (humoristisk sans kan jo ikke erhverves), men den forutsetter to ting: naturlig anlegg (*natura*) og den rette anledning eller foranledning, *occasio*, som svarer til det viktige retoriske begrep som vi oftere betegner med den greske termen *kairos*, som har å gjøre med talerens evne til å bedømme talesituasjonen og vurdere hva som vil gjøre seg eller hva som vil lønne seg der og da. Ofte avhenger vitsen av en forutgående uttalelse fra en annen, og Quintilian understreker i den forbindelse at alt gjør seg langt bedre som svar enn som angrep, *sunt enim longe venustiora omnia in respondendo quam in provocando*. Men det som provoserer frem replikken kan jo den fremtidige leser av talen ikke alltid appresiere, og det vittige svar vil miste sitt poeng.

Under *natura* omtaler Quintilian også som et viktig element for vitsens effekt at taleren "eier en egen sjarm ved sitt vesen (*habitus*) og sitt ansiktsuttrykk, slik at det han sier ville ha virket mindre vittig om det hadde vært en annen som sa det." Igjen altså et element som begrenser humorens bruk i den skrevne versjon av talen. Her kan det være verdt å tilføye at Cicero hadde en munter væremåte og et smilende og åpent ansikt, hvis vi skal tro på Plutarks Cicero-biografi (50.6).

Så til et konkret eksempel. Den romerske forfatteren Macrobius (4. årh. e. Kr.), skrev et litterært symposium, en litteraturform som vi ikke har så få eksempler av fra antikken, den lærde samtale i en sosial ramme. Samtalene som Macrobius gjengir foregir å være holdt i forbindelse med den romerske saturnalfesten, og bærer derfor tittelen *Saturnalia*. I et avsnitt hvor deltakerne diskuterer berømte menns morsomheter, kommer en av dem med denne uttalelsen (2.1.13): "Og jeg kunne, om det ikke hadde ført for langt, trukket frem de sakene som Cicero vant ved sine morsomheter selv når han forsvarte de alvorligste forbrytere. Da han forsvarte Lucius Flaccus, f. eks., som var anklaget for utpressing, fikk han ham frikjent fra klart beviste forbrytelser ved en velplassert vits. *Denne vitsen står ikke i talen*, jeg kjenner den fra en bok av Furius Bibaculus, og den hører til Ciceros velkjente replikker." (Furius Bibaculus er en samtidig av Cicero, en lærd mystiker, som vi bare kjenner fra sitater og henvisninger som denne.)

Dette at en vits fra den aktuelle talesituasjon ikke blir å finne i den

publiserte talen, er altså noe som vi må tro hendte ofte. En annen ting er at flere av Ciceros taler slik vi har dem i dag, og det noen av hans mest berømte, ikke er dem han holdt i virkeligheten, eller ikke er blitt holdt i det hele tatt. Dette siste er tilfelle med hans anklagetalen mot Verres, guvernøren på Sicilia, som i tre år så å si støvsuget provinsen for kunstskatter og ellers vanstyrte provinsen på det mest utrolige, og ble anklaget for utpressing, med Cicero som anklager. Nå ble det allerede ved de innledende rettsforhandlingene klart at Verres ikke ville kunne komme unna en fellende dom, og han dro i landflyktighet før det ble mer av rettsaken. Så de talene mot Verres som vi har i dag er taler Cicero ville ha holdt om det hadde blitt noe av rettsaken. Han hadde et så overveldende materiale og en slik enestående sjanse til å briljere at han ikke kunne la denne mulighet gå fra seg.

Den talen som gjerne regnes for den mest fullkomne rent retorisk bedømt er forsvarstalen for Milo. Men den vi har i dag er en ganske annen enn den han holdt i virkeligheten, det vet vi litt om fordi vi har en kommentar til den fra en Ascanius i det første århundre e. Kr. Milo var anklaget for mordet på Clodius, men begge disse to var sterkt involvert i de voldelige politiske stridigheter i Rom mot slutten av republikktiden, og da Cicero holdt sin forsvarstale var talerstolen omgitt av Clodius' væpnede "goons", så Cicero ble brakt ut av fatning og klarte ikke å tale med sin sedvanlige selvsikkerhet, forteller Ascanius, så det endte med at Cicero tapte saken, og Milo måtte dra i

landflyktighet til Marseilles. Etterpå skrev altså Cicero den talen han skulle ha ønsket han hadde holdt. Ifølge en anekdote hos historikeren Dio Cassius sendte Cicero denne talen til Milo i Marseilles, og da han hadde lest den, utbrøt han: "Det var godt Cicero ikke holdt denne talen under rettsaken, da ville jeg ikke ha sittet her i Marseilles og spist denne herlige mullen". (Marseilles var tidlig kjent for sine fiskeretter, skjønner vi.)

Nå er det ikke slik at de talene vi har av Cicero er helt uten vitsemakeri. Spesielt slipper han seg løs i talene mot Verres, hvor anledningen bød seg frem i rikt monn. Men her synes Quintilian igjen at han må komme Ciceros talery til unnsetning: "Og hans velkjente mindre vellykkede vitser i talene mot Verres tillia han andre og la dem inn som vitneutsagn. Hensikten var nemlig at jo mer folkelige de var, desto sannsynligere ville det være at det ikke var taleren som hadde funnet på dem, men at de var på folkemunne" (6.3.4). Quintilian presiserer ikke, naturlig nok, hvilke vitser det er som faller ham noe tungt for brystet, men det ligger nær å tenke på alle vitsene Cicero slår på Verres' navn; Verres betyr nemlig "galte" på latin. Mot slutten av 2. tale avslører han hvordan Verres hadde forsøkt å vri seg unna et anklagepunkt ved å forandre sitt navn til en annens i et regnskap ved en såkalt *litura*, ved å gni vokslaget utover og skrive over. Men Cicero foregir å vise juryen at sluttstreken i Verres-navnet fremdeles kunne skjernes i klatten: "Dere ser den grisehalen hans (*coda illa Verrina*) liksom henge ned i sølen".

Romersk humor består ofte i ordspill. Hvor populære de var ser vi best av den romerske komedie, spesielt Plautus eksellerer i ordspill, altså det som engelskmennene kaller "puns". Til og med Caesar har begått en slik vits i sin ellers nokså tørre og korrekte *Gallerkrigen*, 1. bok, noe alle studenter vet som har lest sin begynnerlatin (hvis de har klart å komme seg så langt som til kap. 42!). Der spilles det på den doble betydningen av *equus*: både "rytter" (en som tjenestegjør i kavalleriet) og "ridder" (som tilhører ridderstanden). Caesar stolte på et tidspunkt ikke på sin galliske livvakt, og satte derfor i stedet soldater fra sin tiende legion til hest som sin livvakt. Da var det en av disse soldatene som så vittig bemerket (*non irridicule dixit*), skriver Caesar: "Caesar har gjort mer for oss enn han lovet. Han sa at han skulle gjøre oss til sin livvakt, men istedet har han –" og så kommer uttrykket *ad equum rescribere*, som både kan forstås som "utskrev oss til kavalleritjeneste" og "opphøyet oss til ridderstanden". Dette var altså så vittig sagt at Caesar syntes han måtte ta det med i sin halvoffisielle rapport om krigen i Gallia.

Her er et par av Ciceros ordspill med navnet Verres: Når han harsellerer over Verres' administrasjon av rettsvesenet, en viktig del av provinsguvernørens oppgave, bruker han uttrykket *ius Verrinum*, "den verrinske rettshåndhevelse". Men, noe som mang en latinstudent har snublet i, "ius" er på latin også et ord for "suppe", så et romersk publikum vil like gjerne oppfatte "ius Verrinum" som "svinesodd" (eller noe slikt).

Cicero kan heller ikke la være å spille på likheten mellom Verres' navn og verbet "verrere", som betyr "å sope", det er når han snakker om kunstrøveren Verres, "soplimen" (*everriculum*) som sopte provinsen ren for kunstskatter. Samson Eitrem, som har oversatt denne fjerde talen mot Verres ("Kunstsamlere på Sicilia", 1929), forsøker å bevare Ciceros ordspillhumor her ved å la Cicero spørre juryen "Mine herrer, har der nogensinne i nogen provins været nogen verre enn "Verres" til å sope med sig alt?"

Det må være dette vitsemakeriet – og der er mye mer av denne sorten i Verres-talene – som Quintilian synes er smakløsheter som ikke kan være påfunnet av Cicero, de må ha vært på folkemunne. Men det har vi bare hans ord for, og det er rett og slett ikke riktig når Quintilian sier at Cicero har lagt dem i munnen på andre som vitneutsagn, så vi får igjen inntrykk av at Quintilian er villig til å gå langt for å idealisere taleren Cicero på alle områder. Vi skal vel heller her huske på at dette utelukkende er skrevne taler, de er ikke holdt ved en bestemt anledning for å oppnå en bestemt effekt der og da, f. eks. på en jury. Da stilles det jo ikke de samme krav til humoren, Cicero behøvde ikke være så opptatt av hvilket inntrykk den ville gjøre på juryen og frykte at den skulle slå tilbake på ham selv.

Et riktigere inntrykk av nivået på Ciceros retoriske humor får vi av en forfatter som ikke er så opptatt av å ta Cicero i forsvar som Quintilian, nemlig Plutark. I sin Cicero-biografi sier han at Cicero gjerne ga blaffen i takt og tone dersom han kunne kom-

me med en rammende replikk. Mange av de replikkene han gjengir er riktignok ikke tatt fra en talesituasjon, men noen av de mest smakløse, for ikke å si uforskammede, er hentet fra rettssalen, som disse eksemplene, som gir oss et annet inntrykk av livet i en romersk rettssal enn det vi får fra håndbøker om romersk rettspraksis eller fra de bevarte taler:

En viss Octavius skulle visstnok opprinnelig være fra Libya (dvs. Nord-Afrika et sted), og en gang Cicero førte en sak, ropte Octavius at han ikke kunne høre. "Å?," svarte Cicero, "du har da hull i ørene?" (et merke på slaveopprinnelse, eller at han stammet fra "bushen"?). Metellus Nepos (konsul i år 57) var en gang i en disputt med Cicero (de møttes i retten flere ganger), og Nepos spurte Cicero gjentatte ganger: "Hvem er din far, Cicero?" (heller ikke så sympatisk spurt, det var vel for å minne om at Cicero var en nykomling, en *homo novus*, i politikken), men Cicero repliserte: "*Din* mor har gjort det vanskeligere for deg enn for meg å besvare det spørsmålet." (Hans mor gikk for å være noe lettlivet, legger Plutark forklarende til.)

Så var det Vatinius, den kjente Caesartilhengeren, konsul i år 46. Han hadde en utvekst eller svulst på halsen, og en gang han førte en sak presterte Cicero å omtale ham som den "svulstige taleren"! Her kan det være verd å nevne at Quintilian, dette fine og sympatiske menneske og gode pedagog, sier i sitt avsnitt om latter at man aldri skal gjøre seg morsom i anledning andres motgang eller ulykker; det er bare hjerteløst (*adversus miseris inhumanus est iocus*, 6.3.33).

Nå sier faktisk Cicero omtrent det samme når han uttaler seg om retorisk teori, men med en ganske annen motivasjon. I dialogen *De oratore* lar han en av deltakerne i dialogen, Caesar Strabo, holde et langt foredrag om retorisk humor (2.216–290), og et sted (237) kommer han også inn på grensene for vittigheter: hverken når det gjelder de verste forbrytere eller overfor ulykkelige mennesker skal man benytte latteren som våpen: overfor fordervede forbrytere venter folk alvorligere våpen enn latteren, og publikum misliker også at man gjør seg morsom på bekostning av ulykkelige mennesker. Man må spesielt ta hensyn til publikums sympatier, slik at man ikke sier noe ubetenksomt om populære personer. Vi skjønner her at det ikke er moralske hensyn, som hos Quintilian, det er tale om, men taktiske: det gjelder for taleren å bedømme publikums reaksjon på morsomhetene, slik at ikke vitsene faller tilbake på taleren selv. Men dette er en forskjell på Cicero og Quintilian som vi kunne vente. Cicero står midt i dagens strid, i politikken eller i rettssalen, han er kynisk nok, og ærlig nok, til å si det som det er. Quintilian er pedagogen og skrivebordsretorikeren, han har råd til å vise menneskelighet.

Nå kunne vi kanskje ha kommet Cicero til unnsetning her, et stykke på vei ihvertfall. Flere steder, både i privatbrev og offentlig, klager han nemlig over at også andres vittigheter ble tilskrevet ham. Cicero (*ad fam.* 7.32) skriver således til Publius Volumnius, som tydeligvis er enslags litterær agent for ham i Rom (dette er i 51, da Cicero var guvernør i Kili-

kia): "Jeg leste alt i ditt brev med stor glede, bortsett fra at du, som er min *procurator* [det betyr vel omtrent: "du som skulle passe på"] ikke skikkelig forsvarer mine salteieendommer (*sales*, "salt", en annen latinsk term for vidd, vittigheter). Du forteller jo at straks jeg dro, ble alle replikker av hvemsomhelst, til og med av Sestius, tillagt meg."

Denne Sestius er den samme Sestius som Cicero forsvarte en gang, med en tale som er bevart, men han var aldeles ikke kjent for å være noen spirituell taler. Det vet vi også fra et morsomt lite dikt av Catull, nr. 44, hvor han forteller at han kom til å høre en tale av Sestius, men den var så *frigidus* (også en latinsk stilistisk term: "bombastisk", "affektert") at Catull ble kraftig forkjølet og måtte ta seg et opphold på landet og komme til krefter igjen med en urtekur!

At andres morsomheter ble tillagt Cicero nevner han også i en tale, forsvarstalen for Plancius, som var tiltalt for å ha fikset et valg (valget av ham selv som censor). Der hevder han at utsagn var blitt tillagt anklagede som han aldri hadde kommet med. "Dette kjenner jeg til også fra egen erfaring", sier Cicero så. "Fordi jeg en og annen gang kan la falle en bemerkning som ikke er bevisst tilsiktet, men som kommer i stridens hete, eller fordi jeg er blitt provosert, og fordi, som det hender så mange, en formulering får passere som ikke nødvendigvis er så spesielt vittig (*non perfacetum*), men allikevel kanskje ikke plump heller (*attamen fortasse non rusticum*), så utgir folk hvilken-somhelst replikk som min" (*Pro Plancio* 35).

Her får vi bekreftet fra Cicero selv at talerens vittige bemerkninger ofte ikke er planlagt, de er foranlediget av en øyeblikkssituasjon. Det er tydelig at Cicero føler behov for å forklare og unnskylde her, og at hans vittigheter ikke alltid er like vellykkede er jo også innrømmet ganske tydelig. Vi aner at det er riktig det Plutark sier i sin Cicero-biografi (25.1), at Cicero i stolthet over sin oratoriske dyktighet ofte glemte alt som het sømmelighet. Så om noen dårlige vitser som gikk under Ciceros navn egentlig stammet fra andre personer, så kan det ikke ha gjort så mye fra eller til for hans omdømme allikevel.

At andres vittigheter ble tilskrevet Cicero var ikke bare et spørsmål om folkesnakk. Når de gikk inn i den litterære tradisjon enda de ikke ble bevart i selve talene, er det fordi de ble samlet og utgitt. Her er igjen Quintilian kilden: "Om bare Ciceros frigivne Tiro, eller hvem det nå kan ha vært, som utga tre bøker om dette emnet [dvs. Ciceros vittigheter], hadde vært mindre opptatt av antallet vitser, og lagt for dagen mer skjønnsomhet i utvelgelsen enn iver under innsamlingen! Da hadde han ikke i den grad blitt et offer for dem som bakvasker ham" (6.3.5).

Altså: Quintilian skulle ønske at Tiro ikke hadde tatt med så mange av Ciceros mindre vellykkede vitser, slike som åpenbart gjorde Quintilian brydd på Ciceros vegne fordi de var egnet til å skade den store talers ettermæle. Det kan vel ikke herske tvil om at Plutark hadde Ciceros vit-sesamling ved sin side da han skrev avsnittene om Ciceros vittigheter. Listen med Cicero-replikker kan sy-

nes uforholdsmessig rikholdig, og det kan ikke akkurat sies at Plutark er generøs mot Cicero i sin biografi, så det kan spørres om hans utvalg gir et rettferdig inntrykk av Ciceros retoriske humor.

Men hvorfor sier Quintilian "Tiro eller hvem det nå kan ha vært"? Ble det bare tatt for gitt at Tiro stod bak siden han ellers var kjent som Ciceros litterære agent etter hans død? Tiro både skrev en biografi over Cicero (som ikke er bevart) og sto for utgivelsen av flere av hans verker, både brev og taler. Er det slik at Quintilian har vanskelig for å tro at "den trofaste Tiro" (som han så ofte benevnes) virkelig kunne ta med slike vitser som bare tjente til å stille hans mester i et dårlig lys?

Nå nevner Macrobius også denne vitsetsamlingen, men han kommer med en annen reservasjon (2.1.12): "som noen riktignok mener er hans egne", som om det var Cicero selv som hadde samlet og utgitt dem. Det tyder på at samlingen var i omløp også i det 4. århundre uten at den bar noe utgivernavn. Men har Macrobius andre kilder enn Quintilian? Det er vel heller slik at han har sett Quintilians tvil, og så kommer med sin tolkning av den, eller foreslår det alternativ som han synes ligger nærmest. Men ettersom Cicero plages av at andres dårlige vitser tillegges ham, og åpenbart også er litt flau av noen av sine egne, så må vel forslaget om at Cicero selv kan ha stått for vitsetsamlingen avvises.

Vitsetsamlingen nevnes stundom i håndbokslitteraturen med tittelen *De iocis Ciceronis*. Dette baserer seg på en tolkning av dette Macrobius-stedet (...*libros quos is [Tiro] "de iocis" patroni composuit*), men denne tittelen kan neppe stamme fra Ciceros tid. Cicero snakker aldri om sine *ioci*, men om sine *dicta*. Det dreier seg jo om vittige, treffende, velformulerte *replikker*, ikke vitser i vår forstand (små historier med et humoristisk sluttpoeng). *Iocus* (og plur. *ioci*) betyr hos Cicero "munterhet", "spøkefullhet", gjerne som en motsetning til det alvorlige (*gravitas, gravia*). Dette stemmer med Quintilians definisjon av *iocus*: "Med 'iocus' forstår vi det som er det motsatte av alvor" (6.3.21: *Iocum vero id accipimus, quod est contrarium serio*). Dersom det var Tiro som så samvittighetsfullt utga Ciceros morsomheter, kan det være, som det er blitt foreslått³, ut fra den oppfatning at alt som stammet fra hans store mester fortjente å bevares for ettertiden.

Dersom vi skal dømme etter Macrobius' omtale av talen for Plancius, hadde Ciceros retoriske vittigheter den tilsiktede effekt, og det må tross alt veie tyngst for taleren. Skal Cicero trenge noen unnskyldning for sin hemningsløse bruk av latteren som retorisk våpen, må det være nettopp dette. Det sto atskillig mer på spill for en taler på Ciceros tid enn for de retorikkstudentene som Quintilian skrev for 150 år senere.

Tormod Eide

3) W. C. McDermott, "M. Cicero and M. Tiro", *Historia* 21 (1972) 259–286, s. 281.

Nordiske utgravninger i Nemi

De nordiske instituttene i Roma har begynt å grave ut en romersk keisertidsvilla ved Nemisjøen. Etter den første utgravnings-sesongen, sommeren 1998, er store deler av villaen kartlagt. Romerske murer som lenge har vært skjult av den frodige vegetasjonen i området, ble tydelige i terrenget etter noen få dager. I de mange m³ jord som ble undersøkt, var funntettheten stor, og materialet variert. Resultatet av årets utgravning overgikk ledelsens forventninger, men på de fem årene som er satt av til Nemi-prosjektet, er det også mye man skal rekke over.

Prosjektet

Albanerfjellene er et yndet utflukts-
sted for romere, i dag som i antikken. Den høyeste toppen er Monte Cavo, som ligger 949 m.o.h. Når sommer-
varmen er som hetest inne i Roma, er det svalt og friskt der oppe. Fjellene er fredet for utbygging; bare Nemi og Genzano er fritatt for fredningen. Disse to små italienske byene, tre mil syd for Roma, henger i fjellsiden, med god utsikt over Nemisjøen. Nemi og Genzano er middelalder-
byer, bygget opp av velhavende adelsfamilier, som fortsatte utbyggingen i renessansen. Den korte av-

standen til hovedstaden gjør byene attraktive også i dag.

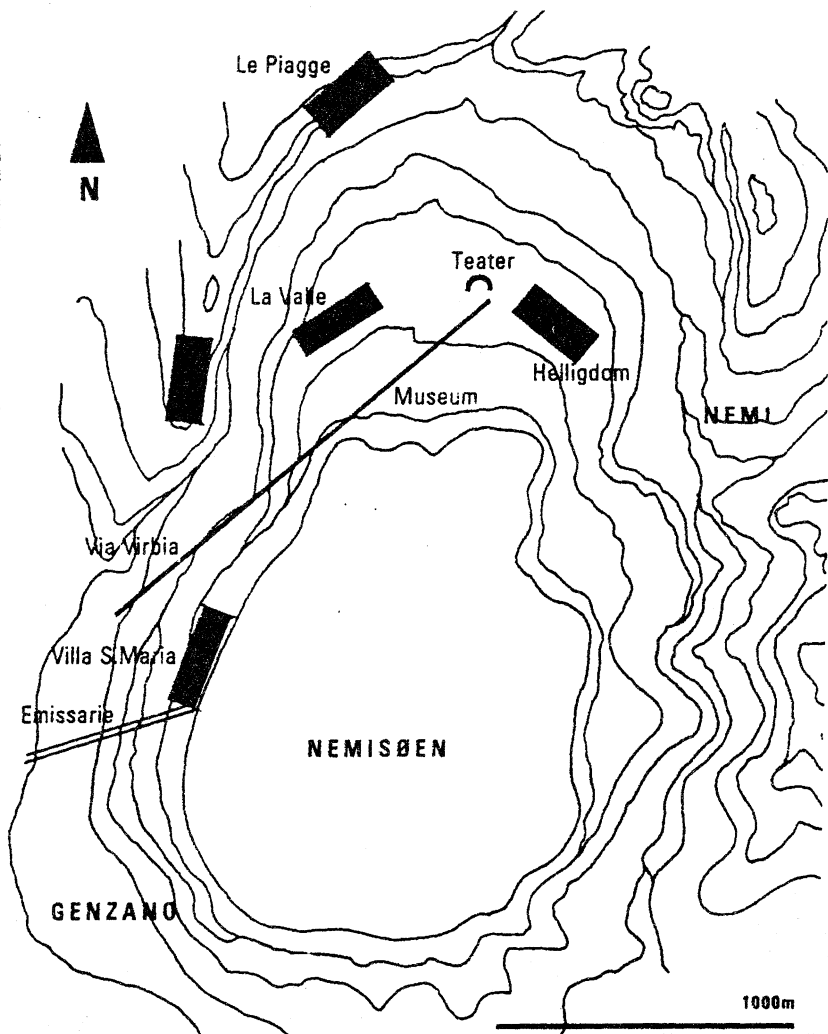
Myndighetene har problemer med å regulere utbyggingen. De har derfor begynt en tverrfaglig undersøkelse av romerske villakonstruksjoner i Albanerfjellene. Formålet er å kartlegge mest mulig før det er for sent. Det kan sammenlignes med en arkeologisk nødgravning. Prosjektet heter *Villeggiatura*. I forbindelse med Villeggiatura-prosjektet er de nordiske instituttene i Roma blitt tildelt et utgravningsfelt de lenge har ønsket seg: lokaliteten Santa Maria ved Nemisjøen.

Rammen rundt årets utgravning

Årets sesong var fra 13.juni til 24.juli. Klassisk arkeologistudenter fra hele Norden var med, men danskene var en overlegen majoritet, med ni delegater. Finland, Sverige og Norge bidro med to studenter hver. Den skjeve fordelingen har en økonomisk bakgrunn: Ny Carlsberg Glyptotek i København er hovedsponsor. Danskene tok derfor ledelsen, med Pia Guldager Bilde fra Aarhus Universitet som utgravningsleder. Administrasjonen bestod foruten henne av bestyrerne ved de nordiske institut-

tene i Roma: Jan Zahle fra det danske, Rasmus Brandt fra det norske, Anne-Marie Leander fra det svenske, og Christer Bruun fra det finske. Birthe Poulsen fra Københavns Universitet var leder av funnregistreringen, med god støtte av Mette Moltesen fra Ny Carlsberg Glyptotek. Mette Mol-

tesen kom ned et par uker for å ta seg av skulpturene, som dessverre ikke ble funnet i år. Det var også med noen spesialister på forskjellige områder: en landmåler fra Nationalmuseet i København, to arkitekter med assistent, en ingeniør og en vannspesialist. I tillegg var arbeidere fra Parco Cas-

telli Romani og fra Sabattinis firma engasjerte. Det var mellom 20 og 30 aktive på feltet.

Omgivelsene

Nemisjøen har oppstått i to gamle vulkankratre. Kraterveggen mellom vulkanene har rast sammen, slik at de to små kratrene danner en oval dal. På det bredeste er Nemisjøen 1.6 km. Om sommeren har den en stille, speilblank overflate, og derfor ble den i antikken kalt Dianas Speil. I dag er den omkranset av romerske ruiner.

I løpet av 400-tallet f.Kr. kom Albanerfjellene under romersk kontroll. Via Appia, som ble innviet 312 f.Kr., gikk gjennom Albanerfjellene, og var hovedferdselsåre mellom Roma og Syd-Italia. Nemisjøen lå derfor både landlig og sentralt. Ruinene har en gang vært rike romeres ferievillaer.

Den vulkanske jorden er uhyre frodig. Tre meter høye bregner dekker ruinene. Trær har trengt seg gjennom murene, og noen steder vært grunnen til at vegger har falt. Andre steder binder de murverket sammen. Torven er tykk og vegetasjonen jungelaktig. Røttene danner et nesten ugjennomtrengelig flettverk. Under torven ligger tung, ren blomsterjord, full av store blomsterløk. I dette miljøet stortrives skorpioner, slanger yngler, og edderkopper av kjente og ukjente slag rømmer for hakker og spader. De første ukene var det forbudt å grave uten hansker og tykke sko.

Villa Santa Maria

Objektet for de nordiske utgravningene i Nemi er en antikk villa på Nemisjøens sydvestlige bredde. Den er kalt Santa Maria etter et middel-

aldersk kapell i området. Systematiske undersøkelser av villaen ble foretatt for første gang i år. Villanlegg fra romersk keisertid kan bre seg utover flere km². Villa Santa Maria er foreløbig anslått til å være 500x120 m., målt utfra ruiner som stikker opp av jorden: en terassemur med *fornices* og en korridor, en toskipet cisterne, en stor *eksedra*, og et *emissarium*. Hvis det stemmer at ruinene har hørt til den samme villaen, har den flere faser. Murene viser byggeteknikk og teglstempler fra senrepublikansk til senflavisk tid. De vokser frem ved foten av store, kunstige, overgrodde terrasser, og gir et imponerende inntrykk.

Emissariat er en 1653 m. lang, høy, smal tunnel mellom Nemisjøen og Albanersjøen. Den ble brukt til å regulere vannstanden i Nemisjøen, som en slags avløpsrenne. Vannflatens nivå var viktig i forhold til Diana-tempelet som lå lavt ved Nemisjøens nordlige bredde, i forhold til kaianleggene, og til villaene nederst ved sjøen, som Santa Maria.

Konteksten rundt Santa Maria

Nemi er ikke en forsvunnet by som dukker opp igjen i moderne tid. Den har til tider vært glemt av omverdenen, men lokalbefolkningen har sett spor etter tidligere tider, og spunnet fantasifulle historier. Nemi var et kultsted for Diana som jaktens gudinne. I antikk litteratur har Diana bl.a. epitetet *Nemorensis*, og skogene rundt er kalt *Nemus Dianae*.

De første arkeologiske monumenter fra Nemi som får oppmerksomhet, kommer fra Dianahelligdommen. Fra middelalderen av har tempelgrunnen

tilhørt en borg, som siden da har vært i italienske adelsfamiliers eie. En statuebase fra 1554 er det første registrerte monument fra området. I 1637 skal Frangipane-brødrene, som på den tiden eide borgen, ha gitt noen terrakotta-figurer i gave til kardinal Laelio Biscia. Neste omtale av funn derfra er også i forbindelse med en gave: en hodeløs marmorstatue av Diana i jaktdrakt. Den ble gitt til Ludvig XIII av Frankrike i 1654. Deretter ble det stille rundt Dianatempelet frem til begynnelsen av 1800-tallet. Arkitekten og ingeniøren Pietro Rosa målte da opp tempelruinen under arbeidet med et detaljert topografisk kart over Latium.

På slutten av forrige århundre blomstret det internasjonale kunstmarked i Roma. Fyrst Filippo Orsini, som på den tiden eide middelalderborgen ved Nemisjøen, ansatte folk til å rovgrave etter skulpturer. Den første ansatte var lord Savile (1818–1896), en engelsk ambassadør i Roma. Han gjenoppdaget Dianatempelet, og avdekket store deler av helligdommen. Han skal også ha funnet epigrafisk materiale. De fleste av lord Saviles funn befinner seg nå i Castle Museum i Nottingham. Etter lord Savile kom flere utgravere til, og kunstsattene ble spredd utover hele verden. Fra området Villa Santa Maria ble det på denne tiden registrert en rekke murer og monumenter: et nymfeum, en kolossal cisterne, flere reticulatmurer, marmor- og granittsøyler, korintiske kapiteler, søylebaser, terrakottafriser, og hermer; den mest kjente har innskriften *Meandros*.

Den tyske arkeologen Wolfgang Helbig stiftet bekjentskap med fyrst

Orsini under en middag hos fyrst Borghese. Helbig ble formidler mellom fyrst Orsini og Carl Jacobsen, mannen bak Ny Carlsberg Glyptotek. Etter mye tålmodighet og lang ventetid kunne Jacobsen kjøpe skulpturer av Orsini. Den kjente statuen av *Fundilius Doctus* var blant de første monumenter Jacobsen bragte til Danmark. Det kom også amerikanske kunstsamlere til Nemi, men de valgte ikke med den samme ekspertise som Jacobsen. Hans samling er bakgrunnen for det danske engasjementet i Nemi.

Under fascismen (1920–1940) ble det gravet systematisk i store deler av Italia, og viktige funn ble gjort i Nemi: en søylehall, et termeanlegg, et lite teater, og kanskje mest spennende av alt: Caligulas praktskip. To ca. 70 m. lange skip ble hevet, etter at sjøen var senket 11 m. Det var et imponerende arbeide, som nå er gått tapt. Praktskipene var flatbunnede prammer, brukt ved festlige anledninger. De inneholdt blyrør med innskrifter fra Caligulas tid (37–41 e.Kr.). Hvordan skipene havnet på sjøens bunn er omstridt, men det er en mulighet for at de ble senket etter Caligulas død, som et *damnatio memoriae*. Skip som festlokale kjennes fra flere romerske keisere: Nero og Domitian. Modellen bak de romerske festskipene skriver seg fra Ptolemaios IV's skip på Nilen.

Caligulas skip brant under 2. verdenskrig. Det rike funnmaterialet som fulgte med dem, er bevart og kan beskues i Nemis lokale museum; et museum som for øvrig er under utbygging. Det skal være et skip til, som ligger ca. 20 m. dypt, på sjøens sydvestlige side, like utenfor Villa

Santa Maria. Det nordiske prosjektet har fått dykketillatelse av den ansvarlige for området, Giuseppina Ghini ved Soprintendenza Archeologica per il Lazio. To av feltarbeiderne har studert maritim arkeologi. De er interesserte i å foreta en undervannsundersøkelse. Deter spennende, og bør tas med i planlegningen. Den økonomiske faktoren er likevel avgjørende. En slik operasjon er kostbar.

Soprintendenza Archeologica per il Lazio begynte å undersøke området rundt Nemisjøen på slutten av 1980-tallet, etter at stedet hadde ligget urørt av arkeologer i nesten 100 år. De gjenopptok utgravningen av Dianatempelet. Med Villeggiatura-prosjektet og den nordiske utgravningen, er det nå blitt full trafikk rundt Nemisjøen.

Nemiprosjektets formål

Gjennom utgravning, oppmåling og registrering vil det bli mulig å si noe om villaens byggeperioder og romenheter. Dette vil avsløre villaens funksjon og dens forhold til de mange kaianleggene rundt sjøen. Resultatet vil videre kunne fortelle noe om boligutviklingen i Albanerfjellene og om områdets tilknytning til Roma. Den topografiske sammenheng mellom helligdom, villaer og skip vil bidra til en forståelse av religiøse, politiske og sosiale strukturer. Det vil igjen forklare funksjonen til komplekset helligdom og keisermakt. Monumentalismen i tempelets 2.fase, fra 2.årh. e.Kr. regnes for å være inspirert av store, hellenistiske helligdommer. Muligheten for at Nemikrateret i sin helhet ble omgjort til et sakralt landskap i 1. årh. e.Kr. er stor. Keiserens

rolle i denne sammenheng må ha vært betydelig.

Det er dokumentert i den antikke litteratur at Caesar hadde en villa ved Nemisjøen. (*Cic. Ad Att. VI, 1.25; XV, 4a, 5, og Suet. Div. Iul. 46.*) Det store spørsmålet blir da: Er Villa Santa Maria Caesars villa? Caligula, som er tilknyttet området gjennom sine festskip, kan ha arvet Caesars villa.

"Habitavit primo in Subura modicis aedibus, post autem pontificatum maximum in Sacra Via domo publica. Munditiarum lautitiarumque studiosissimum multi prodiderunt; villam in Nemorensi a fundamentis incohatam magnoque sumptu absolutam, quia non tota ad animum ei responderat, totam diruisse, quanquam tunc adhuc obaeratum; in expeditionibus tesselata et sectilia pavimenta circumtulisse." (*Suet. Div. Iul. 46.*)

Årets utgravning

Forventningsfulle studenter fra Norden ankom den nemiske jungel i juni, mens floraen slynget seg kraftig rundt sjøen. Tanken på Torneroses hekk meldte seg, og de avdekkede reticulatmurene kunne gjerne ha vært et eventyrslott.

Den første uken gikk med til opprensning av feltet. Det var et hardt arbeide, men man ble lønnet for strevet, for det skulle ikke mye løvverk til side før man kunne ane omfanget av det arkeologiske feltet vi åpnet. Landmålerens innsats var beundringsverdig. Han måtte klatre høyt og lavt for å sette opp fix-punkter i et vanskelig terreng. Da det var gjort, kunne grøftene legges ut.

Det ble lagt ut to søkegrøfter som et forsøk på å avgrense villaen i nord.

Søkegrøftene var 11 og 12 m. lange og 1 m. brede, og de skar etterhvert dypt ned gjennom terrassene, slik at de dannet en gang oppover fjellsiden.

Sydøst for søkegrøftene ble det foretatt en flateavdekning på ca. 10x10 m. innenfor en godt bevart reticulatmur. Vest for flateavdekningen var nok en reticulatmur, og bak den igjen en romersk vei, knapt 30 cm. ned i jorden. Halvmeterstore, jevnt flate dekkstener lå nøyaktig sammenføyet i et sterkt hellende plan. Veien var kjent av lokalbefolkningen, men ikke lenger synlig. Den ble avdekket i en lengde på ca. 10 m. Mellom stenplattene lå hundrevis av små glasstesse-*rae*. Veiens nordlige avgrensning kom frem i den nederste søkegrøften, på fire meters dybde. Der stopper den helt plutselig opp. Det var det viktigste funnet i søkegrøftene, men det er vanskelig å tolke. Hvorfor stopper veien? Jorden rundt var veldig hard, noe som kan antyde at veien fortsatte i form av en slags hardtrampet leirevei. Det var strukturer i jordoverflaten etter noe som kan ha vært et *plantet* tre, og et rekkverk.

På flateavdekningens nordøstlige side, mellom den og sjøen, går i dag en moderne, lokal grusvei. Denne veien ble sperret et par dager fordi det ble oppdaget at den ligger over nok en reticulatmur. Muren under veien ble påvist, og dekket til igjen, for å spares til en bedre anledning senere i prosjektperioden.

Mellom den moderne grusveien og flateavdekningen kom det frem et slags tak, med en liten åpning man kunne krype gjennom og inn i et lite rom. Dette ble oppdaget sent i årets utgravningsperiode, og må utforskes

senere. I dette området er det også spor etter et av de mange kaianleggene rundt Nemisjøen.

Det ble spent opp røde bånd og advarselsskilt, så ingen skulle forville seg inn på feltet og falle ned i de stadig dypere grøftene. Mangfoldige m³ jord ble flyttet, med god hjelp av caterpillars og italienske arbeidere, men også av nordiske studenter med muskler som vokste proporsjonalt med jordhaugene.

Fem minutters gange lenger opp gjennom bregneskogen ligger den kolossale cisternen, som ble omtalt i Lord Saviles notater. Cisternens langside er parallell med fjellveggen og sjøbredden. Den er toskipet. Skipet nærmest fjellveggen er bevart i syd, med tak og vegger. Skipet ut mot sjøen har rast ned. Massive trerøtter har boret seg inn i betongen, og hvis de fjernes, kan veggene falle sammen. Innvendig er cisternen 5–6 m. høy, kjølig og sval, selv på de varmeste dagene i juli.

Cisternen ble brukt som tilfluktsrom av befolkningen under andre verdenskrig, og har nå et hardtrampet jordgulv. Det romerske gulvnivået ble påvist 20–30 cm. under jordoverflaten. Taket har rast ned i nord, så det ville være farlig å grave innfra, opp og ut. Undersøkelsen ble derfor konsentrert om det utvendige. Partiet der cisternen har falt sammen er spesielt interessant. Her ble det i løpet av sommeren funnet en smal, underjordisk gang. Vi kunne krype inn i den, og det var jubel i leiren da det ble oppdaget at den munnet ut i en stor, hvelvet gang. Bare toppen av hvelvet ble gravet ut i sommer. Spørsmålene meldte seg om hva disse dypt-

liggende gangene var blitt brukt til. Det er en lengre diskusjon, og jeg våger ikke begi meg ut på forklaringer.

Cisternen ligger på et platå litt hevet over sjøen, med den beste utsikten på feltet. Den danner en scene, med nedfalne kjempepilarer som kullisser. Betongkonstruksjonen vokser opp som en fjellvegg i bakgrunnen. Når man står der klokken seks om morgenen og ser utover sjøen, dekket av morgendis, kan man godt forstå at det vokste frem en kult her, allerede på naturreligionenes tid.

Pia Guldager Bilde undersøkte selv en mur sydøst for cisternen. Rundt åpningen til en kryptoportikus avdekket hun fine reticulatmurer. Øverst, gjengrodd av buskas og kraftige planter, løper en akvedukt. Den må sees i forhold til cisternen. Flere interessante funn dukket opp her: kryptoportiken viste seg å ha tallrike ganger, som forarmet seg innover i fjellveggen. Ikke så langt fra åpningen ledet en gang til et rom med mosaikkgulv. Åpningen var akkurat stor nok til at det gikk an å titte inn. Rommet vil først bli gravet ut neste år. Det er en stor mulighet for at det sentrale av villaen ligger her, og da kan man godt finne skulpturer.

Utenfor kryptoportiken ble det gjort et annet interessant funn under opprensningen av jordoverflaten: et fotavtrykk tegnet seg skarpt og tydelig ned i betongen, nøyaktig størrelse 42. Fotens eier har vært på vei inn i kryptoportiken. Dette er et finurlig bevis på menneskers aktivitet i området. Er det en slaves fot? Eller er det arkitektens mal?

Ved å følge reticulatmuren ca. 20 m. lenger syd, kom man til det femte

og siste aktivitetsområdet. Her ble det lagt ut søkegrøfter for å finne en eventuell avgrensning, som lengst i nord. Restene etter en romersk kanal ble avdekket, men arbeiderne der hadde også en del funn av avfall fra nyere tid. Lokalbefolkningen hadde lenge brukt flettverket av trær og grener til å dekke over store ting som de ville kvitte seg med. Blant disse tingene fantes netting til hønseshus, og kandelabre fra forrige århundre.

Funnmaterialet for øvrig bestod av keramikk fra flere perioder, flere lamper fra flavisk tid, spikre, cubilia og andre bygningskomponenter, noe stukk, og bly. Det var store mengder tesserae: grove eksempler av basalt, og fine glasstesserae i gult, grønt, turkis, blått, rødt og sort. Det ble funnet antefikser av terrakotta, og mye teglsten; noen med stempeler. Merkelig nok dukket det ikke opp en eneste mynt, men det ble funnet en myntlignende artefakt med nummer på: en terme- eller teaterbillett. Deler av *opus sectile*-mosaikker forekom også, av forskjellige marmortyper, og noe serpentin.

En dag i feltarbeiderens liv

Vi stod opp i fem-tiden, mens det ennå var kaldt i klosteret. Etter en espresso fra feltkjøkkenet vi hadde installert i gangen utenfor det ene badet, eller på baren utenfor, var vi klare til arbeide. Borgermesteren i Nemi hadde ordnet det slik at vi skulle kjøres av stedets brannbil. Brannbilen var en minibuss med bare tre seter, og vi var tolv. Det gikk ikke så bra. Vi var dekket av jord og svette, det var 40°C i bilen, og i italiensk trafikk! Samtlige nordiske institutter lånte derfor ut

bussene sine. Med dem fikk vi også handlet inn mat i Genzano.

Vi ankom administrasjonens villa, like ved Santa Maria, litt over klokken seks. Der fylte vi vann på tre-fire litersflasker hver, før vi tok med oss våre individuelle oppgaver og gikk til feltet, ca. ti minutters gange lenger ned mot sjøen. Der møtte vi de italienske arbeiderne, utvekslet noen morgenhilsener, fordelte redskapene og satte igang.

Det tok litt tid å finne frem til en timeplan, men resultatet ble to korte pauser før lunsj. I disse pausene ble arbeidet drøftet, mens vi sørget for å få i oss mest mulig vann og salt. Kjeksbudsjettet steg med varmen.

Arbeidet på feltet gikk hovedsakelig ut på å hakke røtter og jord og trille alt vekk med trillebår. Vi kastet store stener i en haug, cubilia i en annen haug, likeså teglsten. Funn ble sortert i kassetter, sirlig nummerert. Alt ble dokumentert i feltledernes protokoller, og feltarbeiderne hadde sine egne notisbøker for observasjoner og ideer. Skriftspråket var engelsk, men all muntlig kommunikasjon foregikk på dansk, til finnenes store fortvilelse. Arbeidsoppgavene på et arkeologisk felt er alltid varierende og uforutsigelige, idet de må bestemmes etter utgravningens utvikling. Systematiske fremgangsmåter er uansett nødvendig.

Klokken ett gikk vi opp til administrasjonsboligen for å spise lunsj. Når det er varmt og man drikker mye, kombinert med hardt arbeide, reduseres apetitten. Kostholdet bestod hovedsakelig av halve meloner, spist med skje, annen frukt, og vanlige brødskive-matpakker.

En og annen gang orket man å koke pasta på kvelden, og kunne ta med seg deilige pastasalater neste dag. Tunfisk var en populær ingrediens. Det hendte også at noen skulle et ærend i Genzano og tok imot bestilling på pizzastykker.

Fra klokken to til halv fem vasket vi keramikkfunnene med neglebørster. Vi satt på rad og rekke, og enda så slitne vi var, gikk praten muntert. Noen måtte nummerere og tegne potteskår, og feltlederne benyttet ettermiddagen til rapportskrivning. Fredag ettermiddag ble det holdt *"tour de trench."* Da gikk vi i samlet tropp for å se resultatet av ukens arbeide i de forskjellige grøftene.

Et par ganger i uken stoppet vi og handlet mat på veien hjem. Ellers var det fortest mulig tilbake til klosteret for å dusje i tur og orden. Tolv skitne arbeidere delte tre dusjer. Bare de to første fikk varmt vann, men det går fint å ta kalde dusjer når det er stekende varmt ute. Noen orket å vente til kokeplatene ble ledige, men det vanlige var å kjøpe noen pizzastykker rett utenfor. Andre sluknet rett etter dusjen.

Under VM var energinivået enormt hos noen av deltagerne. De klarte utmerket å kombinere hardt arbeide i solen og lange netter i Nemis romantiske gater. Samholdet blir vanligvis sterkt mellom studenter på utgravninger.

Det var lite fritid. I helgene ble det arrangert turer til steder i området som hadde relevans for utgravningen. Konteksten er alltid viktig, og Nemisjøens romerske miljø var bare en del av den romerske aktivitet i Albanerfjellene. Vi besøkte bl.a. Quintilianervillaen på Via Appia,

Prima Portavillaen hvor svenske arkeologer har en utgravning, Lucus Feroniae, Ninfeo Dorico og Ninfeo Bergantino ved Albanersjøen, museet i Albano, m.m. Lederne ønsker at studentene som deltar i utgravningen skal finne inspirasjon til hovedfagsoppgaver e.l.

Det var mye oppmerksomhet rundt utgravningen. Også media var interessert. En dansk journalist var med en uke. Han hadde planer om å lage en omfattende dokumentasjon av arbeidet, på flere kunnskapsnivåer. Han hadde med et italiensk TV-selskap som filmet deler av utgravningen for ham.

Feltarbeiderne fikk tid til et par turer til Roma, et par strandturer til Middelhavet, og St.Hansfeiring. Vi fikk lage en heks i arbeidstiden, og brenne den ved sjøbreen på kvelden.

Fremtidsutsikter

Prosjektet skal holde på frem til år 2002, og som det kommer frem i teksten over, er det nok å gjøre. Jordbærbyen Nemi har bestandig vært et

turiststed for italienerne selv, og en arkeologisk kulturpark ville ligge strategisk her. Moderne mennesker kan reise på ferie og studere romernes fritidsvaner. Det snakkes også om å sette ut en kopi av Caligulas skip på Nemisjøen.

De norske studentene som fikk delta i årets utgravning i Nemi var Lars Erik Lørdahl, hovedfagsstudent i historie, Oslo, Erik Forsgren, ex.phil., Tromsø, og undertegnede, magistergradsstudent i klassisk arkeologi, Oslo.

Marina Prusac

Kilder:

Pia Guldager Bilde, "Nemi, loc. S. Maria, Dansk-nordiske udgravninger 1998," (informasjonshefte til arbeiderne), Aarhus Universitet, 1998.

Mette Moltesen, "I Dianas Hellige Lund, fund fra en helligdom i Nemi," Ny Carlsberg Glyptothek, København, 1997.

Det Danske Institut i Romas hjemmeside:
<<http://www.dkinst-rom.dk/offnemi/index-it.htm>>

Latinsk ordbok i ny utgave

En ny 'rektorordbok' (dvs. Johannessen – Nygaard – Schreiner) skulle være på markedet når dette leses (skrevet riktig nok med kryssede fingre). Utgaven er 4. i rekken (1.: 1887, 2.: 1921 [v. Pantzerhielm Thomas], 3.: 1965 [v. Mørland]), men er noe mer enn en revisjon. Endelig er det viktigste av ordforrådet fra kristen senantik og fra middelalderen tatt inn i varmen. Det forlagsmessige initiativ ble tatt av Øystein Eek, gammel latinstudent for øvrig. Eek fattet interesse for saken etter en artikkel jeg skrev i *Klassisk Forum* i 93. Han trommet sammen Bjørg Tosterud og undertegnede og la alt til rette finansielt og praktisk, innbefattet en timelønnet assistent, daværende stud. filol. Dag Haug. Sistnevntes oppgave ble en dobbelt: å korrigere den scannede gamle ordbok og skrive inn tilleggs-materialet.

En flik av et større utsyn hører med for å forstå at vi leksikografisk sett tar fatt på en ny *æra* (cf. nyutgaven og slutten av denne art.) just i tide før verden begynner sitt nye *saeculum* (cf. den gamle utg. s.v. 3.b.). I en viss forstand er latinsk leksikografi noe av det mest avanserte og imponerende som finnes innen *humaniora*, jeg

tenker især på *Thesaurus Linguae Latinae* (*ThLL*). Dette ordboksverket ble igangsatt i slutten av forrige århundre, i positivismens mest optimistiske epoke, da tyske klassikere hadde stor appetitt på gigantprosjekter. Den antikke latinitet ble grundig ekserpert frem til år 600 i form av et kjempemessig seddelarkiv, og fascikler begynte å komme rundt århundreskiftet. Etter en enorm innsats er man nå, 100 år etter, noe over midtveis, og fortsetter det slik er det ikke godt å vite om det hele vil være i havn engang mellom 2070 og 2100. *ThLL* er etter hvert blitt et mer og mer internasjonalt tiltak: f. eks. er alle de nordiske land involvert (unnatt Norge naturligvis) og stadig arbeider stipendiater fra Norden ved *Thesaurus*-arkivet i München (men hittil ingen nordmann). Mitt poeng ved å trekke frem *ThLL* er at nettopp denne ordboken etterhvert gir oss det beste fundament for mer vidtfavnende latinske håndordbøker. Rektorordboken dekker eksklusivt den profane latinitet fra antikken, alt som minner om kristenmanns tale er bannlyst. *ThLL* gir oss materialet også fra den kristne latinitet i antikken. I så måte er leksikonet bare blitt bedre med tiden. Og kristen latin,

kirkelatin, ekklesiastisk latin eller hva vi vil kalle den, vokste jo i vår overlevering den profane fullstendig over hodet og det alt lenge før det var slutt med latinen som morsmål. Det kristne ordforråd fra antikken er i sin tur grunnleggende for middelalderlatin.

Sett ut fra et slikt perspektiv er tilstanden ganske variabel når det gjelder tilgjengelige ordbøker for skole og universitet: jeg deler dem forsøksvis i 5 kategorier. I den ene enden har vi den verste kategori om man vil, hvor vi dessverre må plassere storverket *Oxford Latin Dictionary* (OLD). Den setter strek rundt år 200 år e. Kr. Den siste forfatteren jeg har funnet er juristen Ulpian som ble drept i 223. Den neste bakfra (kat. 4) er representert av Rektorordboken som går frem til antikkens utgang for så vidt det gjelder de ikke-kristne forfattere (slike som Aurelius Victor, Eutropius, Trebellius Pollio, Spartianus, Vopiscus, Macrobius, Symmachus). Men du leter forgjeves etter Augustin, Hieronymus, Ambrosius, Tertullian, for ikke å tale om Bibelen i eldre (Itala) og nyere form (Vulgata). Ordet *ecclesia* finnes overraskende nok som oppslagsord. Det står: "folkeforsamling i greske byer", belegg: Plinius' brev (for øvrig et av brevene til Trajan). Men hva hadde ordboken gjort om Plinius i et av de samme brevene hadde opplyst at de kristne i Bithynia kaller sine forsamlingslokaler *ecclesiae*. Med en slik refleks av kristenmannstale ville ordboken ha kommet i klemmen med sine prinsipper. I 3. kategori, midt på treet, har vi en travers som Georges ordbok, latinstudenters hylleinventar

dengang man lærte tysk på skolen. Den har i hvert fall noe registrert av det kristne. Den beste foreløpig er gamle Lewis & Short; den er ganske brukbar og kan suppleres med Souters *A Glossary of Later Latin* (ny utg. 1996); jeg plasserer Lewis & Short i 2. kategori. Ikke for ingenting blir den fortsatt lagerført i Blackwell's bokhandel 14 år etter at OLD ble avsluttet. 1. kategori, vårt siktemål, er fremtidens latinordbok, en ordbok som ikke setter noen grense fremover. Et tilløp i den retning er riktignok Heinrichens *Lateinisch-deutsches Schulwörterbuch* som tar hensyn til utvalgte middelalderlatinske forfattere, men dens begrensninger er vel store.

På den tid jeg kom med min etterlysning fikk jeg vite at danskene ville oppruste sin Jensen og Goldschmidt i middelalderretning. Det kom endatil en prøvofascikkel som lovet godt. Etter en del diskusjon besluttet Cappelen å inngå en avtale med dansk Gyldendal om å kjøpe den nye danske ordboken per fil. Det hadde betydd et farvel til Nygaard – Johannessen – Schreiner. Vår norske oppgave ville da ha bestått i kontroll, en viss tilpasning og fremfor alt idiomatisk oversettelse. Nå gikk det ikke slik. Danskene sendte oss riktignok filer, men uten det middelalderske som jo var selve hovedpoenget for oss. En oppdatert norsk Jensen og Goldschmidt lot seg altså ikke realisere. Den nye danske latinordboken er blitt forsinket. Et nytt fotografisk opptrykk av den gamle ordboken kom senest ifjor. Vi bestemte oss klokkelig for å satse på en revidert og ajourført Rektorordbok. Dermed blir vi – i all beskjedenhet naturligvis – pionerer

for fremtidens latinordbok her i Norden.

Når en så opplagt ting som en slik mer tidsomfattende ordbok ennå ikke er realisert noe sted, så har det nok i noen grad med gamle Adams konservative treghet å gjøre, men hovedgrunnen er at hele verden venter på at grunnlagsmaterialet skal være for-døyd og presentert før man våger seg på en håndordbok for *tota Latinitas*. Utsiktene i så måte er dessverre ennå deprimerende lange. Vi venter og venter på den nye Du Cange. Charles Dufresne Du Cange var en av alle tiders største leksikografer, og på 1600-tallet la han grunnen til den kjempeordboken som kom i sitt siste opplag for vel 100 år siden. Det er utrolig hva dette verket kan gi svar på om middelalderen, men alle som har vært borte i det bindsterke verket kan fort enes om at det skal godt gjøres å lage en mer brukervennlig ordbok. Betydelig foreldet er den også blitt. I 1920-årene lanserte Union Académique International som en av sine satsninger 'Den nye DuCange', men først skulle hver nasjon registrere sitt eget regionale materiale og lage sine ordbøker på det grunnlag, vel og bra, men det har Gud hjelpe tatt tid. Franz Blatt i Århus ble lei av å vente og satte i gang sitt ambisiøse *Novum Glossarium* som ville foregripe luftsloppet 'Den nye DuCange' kan vi si. Han fikk mye (og etter min mening ufortjent) kritikk for sin utålmodighet. Man burde ha satsset mer på denne mellomløsningen. Den er blitt en nærmest tragisk torso: Både Blatt og hans franske etterfølger Lefèvre er døde. Det som står igjen er de heftene som dekker alfabetet fra L til litt ut i P.

De regionale ordbøkene har tatt det meste av århundret og vil fortsette til langt ut i det neste. Norge er ikke noe enestående tilfelle: Mørland fortalte at Eitrem kom hjem fra Union Académique engang i 20-årene og engasjerte ham som ung og arbeidsvillig stud. philol. til ekserperingsjobben som stort sett var ferdig i 50-årene. Et første utkast til en ordbok foreligger nå renskrevet under overoppsyn av Lars Boje Mortensen i Bergen, med håp om at ordboken kan komme snart etter at Monumenta-prosjektets utgivelser – en sentral del av grunnlagsmaterialet – er avsluttet. Hvordan ser det ut ellers i Europa? Det finnes regionale områder som faktisk er avsluttet. Finnene fikk for eksempel sin ordbok alt i 20-årene. England fikk tidlig en foreløpig Word-List (av Latham) som er blitt forbedret. Idag er man halvveis inne i et imponerende foretagende under British Academy's egide. Det tyske akademi har større vanskeligheter. Der virket det lenge som man kjørte seg fast på et tidlig stadium. Det nederlandske og det polske tiltaket er godt og synlig på skinnene. Også det svenske prosjektet nærmer seg avslutning under Eva Odelmanns sikre ledelse; det ble igangsatt av Ulla Westerbergh i 60-årene. Hun la grunnen til hva jeg betrakter som en noe nær eksemplarisk ordbok. Den er omhyggelig med å vise hva som er spesifikt middelaldersk. Det svenske ordboksprosjektet har sin bakgrunn i et sterkt nasjonalt latinistmiljø hvor tyngdepunktet i generasjoner har ligget på det middelalderske område. Man har hele tiden arbeidet i nær forbindelse med Det svenske Riks-

arkiv og dets Diplomatarium-utgivelse. Den engelske ordboken er fra den samme synsvinkel til å fortvile over. Den rubriserer f. eks. bruken av *facere* i 47 rubrikker, *OLD* har på sin side 30 om samme verb, men det overlates til brukeren å finne ut hva som er spesifikt middelaldersk. Det sier seg selv at Rektorordbokens fornyere ikke har kunnet avse én eller to uker til å sammenligne *facere* i de to ordbøker pluss pluss. Det svenske prosjektet har gjort dette arbeidet for en. Der har *facere* 2½ spalte med spesifikk usus. Den danske ordboken er godt igang, den gjør et solid inntrykk, men er ikke leksikografisk nyttig på samme måte som den svenske.

Hvorfor jeg har oppholdt meg såpass detaljert med disse tiltakene? Fordi de setter premissene for vår revisjon av Rektorordboken. Vår ordbok må for det første ta brukbart hensyn til det nordiske område, den må kunne brukes av dem som leser f. eks. *Birgitta, Historia Norwegiae* og danske historiske kilder. For det annet må man sørge for å registrere det middelalderlatinske standardvokabularet selv om ambisjonene ikke kan settes for høyt. Vi har hele tiden bygget på de eksisterende ordbøker. De fullstendige ordbøkene som finnes har hver sine minus: Vi har brukt Niermeyers i og for seg flotte ordbok. Han la et kjempearbeide i ord og begreper som har med forvaltning og rettshistorie å gjøre, f. eks. vasallvesenet, mer fingraderte artikler kan vanskelig tenkes, spalte på spalte. Standardvokabularet derimot, ikke minst fra høy og senmiddelalder, avspises som oftest med én linje som kuriosas. Er man klar over

disse enorme skjevhetene kan man ha stor nytte av ordboken. En slags oppsummering med teologisk og kirkehistorisk tyngdepunkt er Albert Blaises middelalderleksikon. Men den er en blek skygge av samme forskers hovedverk, hans senantikke ordbok. Det er også nyttig å ta for seg vokabularet i en del antologier for å passe på at noe av det sentrale ikke unnslipper en.

Ordboken tar sikte på å gi svar ved 99 av 100 konsultasjoner. Problemet ligger i den siste prosent der hver prestisjefylte promille ville ha kostet masse ekstra tid og krefter og spalteplass. Vi innså at vi måtte kutte ned på ambisjonene om vi skulle greie det hele innen rimelig tid. I utgangspunktet måtte vi legge oss på hva jeg vil kalle en forsvarlig minimumslinje. For spesialistene vil lakuner og mangler sikkert bli raskt synlige (og vi vil være ytterst takknemlige for påpekninger!). Skulle vi ha fått til noe virkelig bra i denne omgang, burde vi ha hatt la oss si et nordisk leksikografisk prosjekt i ryggen (kunne det ikke fortsatt la seg gjøre?). Med et par heltidsansatte assistenter kunne man ha fått opp et både bredere og mer siktet tilfang. Slik det nå er er det blitt et temmelig usiktet ordtilfang på ca. nye 400 manuskriptsider. Vi har måttet renonsere på referanser og sitater av tekst. Det er da også liten vits ved å plusse på der ordboken hittil har gitt nok til å forstå det middelalderlatinske (type *Spiritus sanctus*).

Vi håper like fullt at ordboken i den nye form vil gjøre nytten, og med nytte mener jeg i hovedsak to ting. Det primære siktemål er selvsagt at latinleseren finner det viktigste av det

nye ordtilfang fra senantik og middelalder. Latinstudenter leser i dag ikke bare *Vivamus mea Lesbia*, men også *Stabat mater dolorosa*. Ordet *dolorosus* har hittil ikke stått i Rektorordboken. (Siden en gang får vi gå ut over middelalderen og få med mer av neolatinen som nå etter hvert begynner å bli ganske godt kartlagt.) Men et sekundært hensyn ved en moderne latinsk ordbok er minst like viktig, nemlig at den må være enda mer av en brobygger til de moderne europeiske språk. Den må synliggjøre langt bedre den høye grad av kontinuitet. Et eksempel fra engelsk kan illustrere mitt poeng. I England blir man snart minnet om, ikke bare at latinen lever, men at især middelalderlatin lever. Visse former for high brow engelsk er en slags moderne regional avart av middelalderlatin. En husleiekontrakt kan ha bare sporadiske angelsaksiske innslag. Engelskmenn morer seg over dette selv, f. eks., i dette sitat fra Samuel Johnson's *Dictionary* med den klassiske definisjon av ordet *network*: "anything reticulated, or decussated, with interstices between the intersections."¹

Eksemplet illustrerer en viktig ting, det kan være ord eller ordformer eller betydninger som nok til dels

finnes i den *antikke* latin, men de finnes hos forfattere som ikke har vært pensumlesning, de er altså ikke kommet med i skoleordbøkene. Ordene var der for når som helst å erobre seg en større markedsandel i middelalderen. Dette har vi fanget opp en god del av. Det vi registrerer som middelalderlatin, kan dermed strengt tatt være klassisk, bare at det dreier seg om marginalfenomener i antikkens leksis. Vi har ikke plass til finere utredninger, og det er greiest å registrere det nye hele veien som middelalderlatin partout.

Det er nyttig for alle mennesker i dag å ta med litt middelalderlatin i sitt språklige perspektiv. Jeg vil gi noen prøver, og da først sette lyset på et paradoks. Det vil bli mye mer *gresk* i nyutgaven. Det er paradoksalt fordi greskkunnskapene jo etter vanlig oppfatning langt på vei forsvant fra det latinske Vest-Europa i middelalderen. Da må vi ikke glemme at det i siste fase av antikken kom inn et stort tilfang av ord fra gresk, fra kirkens latin og fra de såkalte 'Fachschriftsteller'. Det er ganske slående i den britiske middelalderordboken å finne en masse slike lånord av temmelig spesialiserte betegnelser, f. eks. innen medisin, musikk, metrikk, astronomi. Selvsagt har vi ikke

1) *Reticulated* 'nettformer': Dimin. *reticulum* er kjent fra klass., i middelalderen også med hunkjønnnsform. Adjektiv-partippet på *-atus* er svært produktivt da. – *decussated*: *decussis* 'skjevt kors', 'kryss', det skrevne 10-tall (X); ordet henger sammen med *decem*; *decussare* 'oppdele' el. 'inndele i kors', *decussatus* 'kryssdelt'; verbet *decussare* finnes alt i klass. (Columella f. eks.); *insterstices* av *interstitium* 'mellomrom'; første registrerte forekomst i Vulgatas forløper Itala 2. årh. (Ef. 2, 14 om det som stanser: *intersistere* 'stanse', f. eks. midt i en tale.' *Intersection*: *intersectio* én gang klass. (Vitruv) som *t.t.* for gr. *metope*: 'mellomrom'. Alle ordene forekommer i antikk latin, dels marginalt, dels med sære betydninger. Antikk latin har til langt ute i keisertiden sparsomt med substantivdannelser, verbalsubstantiver, adjektiver på *-bilis* og desslike.

kunnet ta med alt mulig, men meget har vært mer eller mindre allemannseie og sev inn i folkespråkene. Her er greske ord som nå er kommet med under bokstaven A:

abyssus, acedia, acharis, acoluthus, agape, agon, agonista, agonizare, althia, alpha, alphabetum, anabaptista, anaphora, anagoge, anastasis, anathema, angelus, anthropus, antiphona, apoplexia, apostolus, archi-; arthriticus, asteriscus, astrolabium, athanasia, axioma.

En god del ord vitner om at kristendommen er kommet fra den østlige, greske verden. Ikke bare troens begreper i engere forstand, men sentrale institusjoner som munkevesen og liturgi har bidratt med sitt. Flertallet av ord er lånord fra troens område, vitenskap, især medisin, filosofi, teknikk, retorikk, altså fagspråk. Enda mer markert blir dette om og når vi går videre til etterreformatorisk latin da greske ord kommer inn i stor skala for så å flyte over i de moderne språks vokabular. Jeg skal kommentere bare et par – tre av ordene. Ordet *nuntius* var en tid i bruk for å gjengi Septuagintas og Nytestamentets *angelos*, men *angelus* seiret. En viktig grunn var at det gresk lånordet var egnet til å fremheve Guds sendebud som en helt spesiell utgave av arten.

Ofte knyttet de nye greske ordene til eksisterende. Der hvor gresken hadde fått en liten fot innenfor kunne desto lettere en hel hær av etterfølgere komme inn. Det ser vi tydelig f. eks. ved *archi*-dannelsene. Vi har fra før slike som *archimagirus*: 'overkokk', *archimimus*, 'første mimeskuespiller', nå får vi slike som *archidux* 'erkehertug', *archiepiscopus* 'erke-

biskop'. 23 av dem er tatt med i vår ordbok.

Noe man fort lærer ved en slik revisjon er som i småbarnspedagogikken, å sette grenser. I alle ordbøker vrimler det av engangsord og mer eller mindre regionalt gjeldende betegnelser, ofte latiniseringer fra folkespråket. Er man i tvil om noe er noenlunde gangbart i middelalderlatin så prøver man å finne det i en annen uavhengig ordbok.

Ellers kan jeg nevne litt løst og fast fra det som kommer inn under bokstaven A, ord som vil være med og høyne latinens status for oss idag. Dette er bare noen tilfeldig valgte eksempler fra begynnelsen:

abandonare, abante, abbreviare, abominabilis, absolutio, abundantia, acceptabilis, accidens, accidentalita, accommodare, acquiescere ('rette seg etter'), *activitas, actualis, iter, ad hoc, adaequate, adaptatio, additio, adhaerentia, adiacentia, adiudicatio, adiunctus, admeliorare, adminiculum, administrator, admisibilis etc. etc.*

Dette er ord som knytter an til de moderne språk og til vårt eget og gjør at vi vil få en langt tydeligere og bred grenseflate til fag som engelsk, fransk og norsk i skole og på universitet. Ordboka bør kunne erobre et visst marked blant dem som aldri har lest to latinske ord i sammenheng, men som vil vite mer om den felleseuropeiske ordsfatt, både den latinske og den greske. En stor mengde gjenkjennelige substantiver på *-tio*, *-antia*, meget produktive kategorier, kommer til. Vi har ikke kunnet ta med alt; mye tid har gått med til å gjøre et skjønnsomt utvalg.

Ta for eksempel ordet *heres* i Rektordboken, 'arving'; vi har fra før også adj. *hereditarius* 'arvelig', 'nedarvet', subst. *hereditas* 'arv' og *heredium* 'arvegods', 'arvelodd', med dimin. *herediolum*, kort sagt en liten og ganske oversiktlig ordfamilie. Det er ganske typisk hva som skjer i middelalderlatin: Ordene skyter knopper i alle retninger. For det første en nyttig verbal nydannelse *hereditare* med biformen *heredare*, 'arve'; her hører også partisipp-adjektivene *hereditatus* og *heredatus* med, og i samme forbindelse kan vi nevne det substantiverte pres. part. *hereditantes* om frie borgere med arverett; da kan vi samtidig nevne at det også kan hete *hereditales*. Av nominale nydannelser har vi *heredatio* og *hereditatio*. Istedet for *heres* kan det forresten hete *heredor*. Noen flere ord for arv og arvelodd kan ikke overraske, f.eks. *hereditamentum*. Dimin. er jo produktive, så der kunne vi føye til *hereditacula*, *hereditaculum*, men som subst. for 'arv' kan vi ikke å gå glipp av *hereditagium* (eng. *heritage*). Så har vi noen flere adjektiver *hereditabilis*, arvbar, *hereditalis*, *hereditorius* og *hereditorius* og adverbene *hereditabiliter*, *hereditaliter* og *hereditarie*. Jeg har ikke da nevnt to nye sammensetninger som *heredicapa* 'arving, en som overtar en arv' og *heredipeta* 'en som krever en arv'.

Dette var ialles 22 nyord til 5 eksisterende. Det kunne ha blitt en meget stor og kanskje kaotisk ordbok om vi ikke hadde plukket med omhu i slike blomstrende bed.

Til slutt bare et par prøver (fremdeles bokstaven A) fra en forholdsvis stor sekk som jeg kan kalle 'artig å vite'. Det er f. eks. mange nyord i latin på det militære område, noen gjennom lån fra germansk, noen fra arabisk. Den arabiske tittel 'emir' kom inn i middelalderlatin som *amiragius*, *amiralius*. Det siste førte til folkeetymologi. Man trodde det hadde med *ammirari*, dvs. *admirari*, å gjøre, og formen *admiralis* ble vanlig. Fra keltisk kom et ord for 'misjonsreise', 'oppdrag' inn: *ambascia*, også skrevet *ambassia*, noe som utviklet seg til 'diplomatisk representasjon', *ambasciaria*.

Vi har ordet 'æra': Vi gjør en tilføyelse til ordet *aes* (*aeris*) i Rektordboken: I senantikken går *aera* i betydningen 'småmynt' over til å bety 'tall' fordi man brukte småmynt i telling, dernest brukes ordet spesielt om årstall, så om en bestemt tidsperiode, f. eks. en herskers regjeringstid regnet fra tronbestigningen. Så det er bare værsgod å forsyne seg fra resten av alfabetet, unnskyld *alphabetum*.

Egil Kraggerud

Sokrates og Dionysos

En sammenligning av idealet for det gode liv ifølge Sokrates og Dionysos i henholdsvis Platons Apologien og Bakkantinnene av Euripides, med utgangspunkt i begrepet sofos/sofia i de to verker.

Innledning

Sokrates og Euripides tilhørte begge en fåtallig intellektuell elite i en, etter moderne målestokk, liten by. De oppviser langt på vei en overlappende interesse for betingelsene for det gode liv. Forhåpentligvis vil det derfor kunne bære frukter å lese dem opp mot hverandre.

Som også overskriften avslører, er det felt dette essayet begir seg ut i både svært avgrenset og nærmest uendelig komplekst. En undersøkelse av denne art konfronteres med en rekke vanskeligheter. Når det gjelder *Bakkantinnene*, utgjøres muligens det fremste problemet av antallet røster. Hver av karakterene i stykket har sitt eget syn på Dionysos og bakkantinske verdier. For å unngå å tape meg helt i en perspektivenes speilsal på dette punkt har jeg i hovedsak redusert mitt formål til kommenteringen av Dionysos' (selvsagt også som Den fremmede) og bakkantinnenes utsagn. Jeg har dermed ingen

pretensjon om å uteske hva Euripides selv måtte mene om Dionysos-kulten, like lite som jeg foregir å tale om denne kulten som sådan. De ord som legges i munnen på ham og hans følge i *Bakkantinnene* definerer dette essayets domene i så måte.

For Sokrates' vedkommende er det hans formidler som kan synes å volde mest hodebry. Platon er kunstner, en tenker med egne oppfatninger. Det er derfor ikke den historiske Sokrates – ei heller den figur han gjør i det platonske corpus sett under ett – som er mitt felt, bare Sokrates slik han kommer til orde i denne spesifikke dialogen.

Jeg vil ta utgangspunkt i betydningen av *sofos/sofia* i de to verk. Dette leder over i problematikken omkring det forhold til det hellige som derved er implisert, samt til hva dette betyr for forholdet til en selv og til ens medmennesker. Til sist vil jeg fremme noen tanker som muligens modifierer de resultatene jeg er kommet frem til.

Menneskelig og guddommelig visdom

Begge verker søker å utkrystallisere et eget visdomsbegrep. Dette er avgjørende for det gode liv.

to sofon d' ou sofia
to te mê thnêta fronein.
brachus aiôn: epi toutô(i)
de tis an megala diôkôn
ta paront' ouchiferoi. mai-
vomenôn oide tropoi kai
kakoboulôn par' emoi-
ge fôtôn.
(Bakk. 395–401)

sofon er ikke sofia
ei heller er å tenke det ikke dødelige.
Kort er livet: når det er slik,
hvem ville da forfølge store ting
og ikke klare seg med det nære?
Gales veier er dette,
og uvise menneskers,
ifølge meg.¹

Den første linjen ovenfor kunne muligens oversettes til "Kløkt er ikke visdom". De begreper de står for er sentrale for en forståelse av det ideal om det gode liv som tillegges Dionysos' frelste tilbedere i Euripides' stykke. Slik de to brukes her, har *sofos* den gjengse betydning "kløktig", "smart", "flink" eller endog "slu"; *sofia*, derimot, betegner i *Bakkantinnene* en tilstand eller kvalitet som er det høyeste et menneske kan oppnå, og står for den visdom eller innsikt man bør strebe etter for å kunne leve sitt liv på rett vis. Passasjen forteller oss også noe om hva dette rette vis er: Der opprettes en distinksjon mellom dødelige(s) og udødelige(s) tanker, det vil si, mellom de tanker og ønsker vi med rette kan dyrke og de sfærer som er forbeholdt guder og halvguder, vesener høyere enn oss selv. En mer spesifikk angivelse av hva distinksjonen innebærer ligger i rådet om å holde seg til de nære ting (*ta paronta*), det som er forhånden og tilgjengelig for oss uten

at vi må strekke oss selv for langt. I en konfrontasjon mellom Pentheus og Dionysos beskylder guden – for anledningen i menneskeskikkelse – kongen for ikke å kjenne sitt eget liv.² *Sofia* er altså ikke uten videre "visdom" i en snever, intellektuell betydning, men ytrer seg kanskje vel så meget ved adferd som ved tale, slik vi kan tillegge noen visdom ikke fordi de er akademisk dyktige men fordi de viser seg innsiktsfulle i menneskelige affærer. Det dreier seg altså om en art ferdighet som er praktisk såvel som teoretisk og som lar en se, og bøye av ved, grensene inn mot gudenes domene. Det er denne begrensning, dette forbud, Pentheus overser. Når han kommer ut av slottet for å møte sin undergang fremhever da også Dionysos hans iver etter å se det som ikke skulle ses (911f).

Vi skjønner intet i forhold til gudene, som Teiresias sier (200). Menneskelig innsikt er i forhold til guddommelig innsikt intet i forhold til alt; samtidig kreves det av oss at vi

1) Oversettelsene er mine egne.

2) "*Oukoisth' ho ti zê(i)s, oud' ho dra(i)s, oud' hostis ei*" (506). Jf. også 201ff, 266, 477, 640, 655, 876, 1005f, 1341.

innser og tar konsekvensene av dette faktum. Derfor kan Dionysos mot slutten av stykket anklage alle sine ofre for ikke å ha handlet med besinnelse.³

Oraklet i Delfi hadde sagt at Sokrates var det viseste av alle mennesker (21a). Hvilket slag visdom er det her snakk om?⁴ I åpningen av sin forsvarstale, hvor adjektivet *sofos* første gang opptrer i *Apologien*, tar Sokrates utgangspunkt i ryktene som har svirret om ham. "Der er en vis mann [*sofos anêr*] kalt Sokrates, som er en grubler om himlene og har gransket alt under jorden, og som kan gjøre det svakere argument til det sterkere" (18b). Vi kjenner straks igjen gjengse greske ideer om vismenn her: Førstnevnte karakteristikk – undersøkelsen av og innsikten i jordens og himmellegemenes bestanddeler og relasjoner – tilhører rettmessig naturfilosofene, mens sistnevnte – evnen til å få det svakere argument til å fremstå som det sterkeste – oppsummerer meget av sofistenes aktiviteter.

Det interessante er nu at det er dette alminnelige visdomsbegrep Sokrates nekter å oppfylle. Slik sett har han aldri vært vis. Derimot, sier han, innehar han en annen visdom – en menneskelig visdom,⁵ i motsetning til den innsikt naturfilosofene og sofistene mener seg å inneha.

Sokrates innleder sitt forsvar på denne måten for å belyse hva det er som har gjort ham så forhatt. Den virksomhet orakelsvaret ledet ham ut i har gitt ham utallige fiender, fordi så mange viste seg å stå tilbake for ham i den forstand at de mente de hadde viten når de ikke hadde det. Litt løst og ledig kan vi si det slik at der på et vis er tre typer "visdom" eller "innsikt" slik Sokrates presenterer det hele for oss. For det første har vi sofistene og naturfilosofene, med sin (antyder Sokrates) guddommelige innsikt; dernest har vi Sokrates' visdom, som er en menneskelig innsikt; til sist har vi hans mange fienders innsikt, som består i – om ikke annet – at de tror de vet. Og om Sokrates er anklaget av dem som tror de vet for å være som de som kjenner til himmellegemer og falsk argumentasjon, så bruker han altså sin tilmålte tid på å vise at de som tror de vet er nærmere sofistene og naturfilosofene i sin innsikt enn Sokrates selv er det.

"Guden er vis; [...] menneskelig visdom (*sofia*) er lite eller intet verdt" (23a). Med dette utsagn oppsummerer Sokrates sin livsgjerning. Hans

3) "*sôfronein*" (1341).

4) I *Apologien* er det ikke belegg for å skille mellom *sofos* og *sofia* hva gjelder meningsinnhold. Det er primært den adjektivale form som benyttes. Jf. f.eks. 21b5, 6, 9, c2, 8, d2.

5) "*anthrôpinê sofia*" (20d).

virke for guden har vært å minne oss om at vi er mennesker og ikke guder, og at vår innsikt er en menneskelig innsikt. En for en tar han for seg de som gjør krav på å være i besittelse av visdom, og demonstrerer ved en grundig utspørring at så ikke er tilfelle. Sokrates' "menneskelige visdom" er intet annet enn en art innsikt i egen begrensning. Som mennesker er vi ikke i besittelse av annet enn en menneskelig viten.⁶ En høyere eller absolutt innsikt er det ikke opp til oss å råde over; den er forbeholdt gudene. Det betyr: Sokrates' filosofiske praksis er et kritisk prosjekt.

Men likefullt er der noe guddommelig i denne menneskelige visdom. Og det er besinnelsen i den, det at den kan brukes kritisk for å avdekke sin egen begrensning. Den innsikt Sokrates presenterer som den egentlig menneskelige visdom er slik sett høyere enn den påståtte visdom hos hans motstandere. Mens denne siste viser seg å være bare en falsk maske med guddommelig skinn, som dekker over et tomrom, er menneskelig visdom den fantastiske evne å kunne granske og gjennomskue seg selv: En fornuft som skuer sine egne grenser.

Forholdet til det hellige

Såvel Sokrates som bakkantinnene viser til en guddommelig instans i utlegningen av sitt levesett som det beste og eneste rette. Allerede i korets første sang kommer det klart frem at det er guden som er formålet for alt deres virke; det er for ham, og ikke

for dem selv, de dypst sett gjør det de gjør (bl.a. 65f), og det hersker aldri noen tvil om at det er han som gir verdi og mening til deres levesett. Allerede samme sted forekommer imidlertid også for første gang den karakteristiske formuleringen "det søte slit" (*ponon hêdun*), som uttrykker at deres objektive tilstand av slaveri for en guddom samtidig er en ren nytelse og glede for dem selv. (Vel og merke i den tilstand de nå engang er hensatt i; dette sies ikke bent frem om den fremmede gruppen, men Dionysos gjør selv (32) oppmerksom på at den thebanske *thiasos* ble vendt fra opprinnelig motstand ved en art besettelse.)

Dette siste stiller seg noe annerledes i Sokrates' tilfelle. Også han ser sin livsførsel som bestemt av guden (i dette tilfelle Apollon), og det på en slik måte at han kan anse det som hevet over enhver tvil at hans livsførsel er realiseringen av det gode liv og den eneste rette vei å gå for et menneske. "Hvis jeg i stedet sier at dette faktisk er det største gode for et menneske: hver dag å tale om dygd og de andre saker dere har hørt meg tale om, og granske meg selv og andre, og at et granskningsløst liv ikke er noe liv for et menneske, vil dere tro enda mindre på det jeg sier" (38a).

Det er dog viktig å være klar over at det ikke er "liv" som er det sterkeste ordet i "det gode liv" for Sokrates. Tvert imot gjør han flere ganger oppmerksom på at det er det gode og det rette som gjør livet verdt å leve:

6) Jf. også bl.a. 20e.

Langt viktigere enn livet selv er fullbyrdelsen av disse. Derfor vil da også Sokrates dø heller enn å slutte å filosofere.⁷ Samtidig får vi vite at dette prosjektet slett ikke er lystbaserert, men en art religiøs plikt (21e, 30a) som, i og med alle de medmenneskers hat og fiendskap den stadig har generert, innebærer fortvilelse. Dette gir en ganske særpreget kvalitet til den guds-tjeneste (*latreia*) som utgjør prinsippet i Sokrates' versjon av det gode liv, når den sammenlignes med den besettende, rene fryd som kjennetegner bakkantinnenes tjeneste for deres guddom.

Om vi ser den fromhet (det vil si aktelse og underkastelse for guddommen) både Sokrates og bakkantinnene oppviser i sammenheng med analysen av menneskelig eller dødelig visdom hos de to, er konklusjonen klar. Det dreier seg om to arter besinnelse i forhold til grensene for menneskelig streben, det vil si i forhold til guddommen. Bakkantinnene og deres mester skolder den som søker å

overskride det som er mennesker tillatt av innsikt og kontroll. Tilsvarende, om enn med andre midler, skolder Sokrates de som påstår seg inneha en visdom som i realiteten er forbeholdt guden. La oss så ta for oss de to typer besinnelse som her uttrykkes, en for en.

Betegnende for det perspektiv med hvilket bakkantinnene ærer sin herre er deres forståelse av mordet på Pentheus. Mens Dionysos selv definerer det som hevn, ikke bare i åpningstalen men også når han beordrer akten på Kithairon, taler de på sin side som om det entydig bare dreide seg om naturlig, ureflektert villskap.⁸ Ved siden av de her åpenbare motiver som utgjøres av jaktmetaforene og naturens råhet, er det sentrale poeng med hensyn til *sofia*-motivet dette: Refleksjonen, i dette tilfellet den intrikate planlegging og utførelse av hevnen, tilhører den guddommelige innsikt forbeholdt guden. Det henvises stadig til Dionysos' oversikt og slagferdighet på tenkningens område. Og her er oversikten over fortid og fremtid, til forskjell fra bakkantinnenes fortapelse i et her og nu (jf. 910f), av avgjørende betydning. Hele stykket er gjennomføringen av Dionysos' plan, slik denne presenteres i åpningsmonologen; tilsvarende henviser han selv til de store linjer og den lange tid, den "tidens lange fot" som holdes skjult for de dødelige.⁹

7) Jf. 29d og 30b. For påstanden om betydningen av å være *dikaios* og *agathos* fremfor bare å være, se 28b og 39a.

8) Dionysos' uttrykk er "*alla timôreisthe nin*" (1081); 1094, 1124, 1141, 1174, 1185.

9) Jf. 1348 og 888f. Jeg mistenker at det er denne tvetydighet som ligger i Dionysos' smil (439): En tilfredshet ved enhver situasjon, ethvert her og nu, som samtidig er en overskridelse av selvsamme situasjon henimot et intrikat hele (jf. også 656).

Den menneskelige *sofia* er altså i denne sammenheng den blinde innpasningen i gudens forordninger, en ureflektert tilstand blottet for oversikt. Det er med andre ord ikke ment som ironi når Euripides lar denne tilstand presentere seg som *sofia*, tvert imot. Den er *sofia* i den avgjørende forstand at den utgjør en besinnelse i forhold til det hellige, en innrømmelse i handling av egen tilkortkommenhet i og med overgivelsen av alle større perspektiver til guden.¹⁰ En annen scene som er av betydning i så måte er Agaves oppvåkning.

AGAVE. Jeg forstår ikke dette spørsmålet. Men jeg blir på et vis fornuftig, i forandring fra den tidlige- re tilstand.

KADMOS. Kan du da forstå og svare klart?

AGAVE. Bortsett fra at jeg har glemt hva vi før snakket om, far.¹¹

Euripides sørger mesterlig for å skildre oppvåkningen slik at et avgjørende trekk ved Agaves dionysiske tilstand er mangelen på tankeevne. I samme grad som hun befinner seg i sin guds-tjenende modus er også hennes evne til rasjonell argumentasjon fraværende.

Hva er så Sokrates' spesifikke art visdom, som skiller ham fra såvel

sofister og naturvitere som fra de mange, og som er det han tar i bruk når han påviser denne forskjellen? "Den er kanskje en slags menneskelig visdom: For den visdommen ser det faktisk ut til at jeg besitter" (20d). Den sokratiske visdom har form av en samtaleteknikk, der den påstått vise partneren krysseksamineres slik at det entydig avsløres at vedkommende slett ikke innehar den innsikt han mente seg å være utstyrt med. Dette tillater oss en mer konkret eksplisering av et par av de trekk som definerer den visdommen Sokrates avslører som fraværende. For det første kreves det at dens objekt er definert, i den forstand at man må være i stand til å bestemme hva kriteriene er for at noe skal være eller ikke være et tilfelle der den angjeldende visdom skal anvendes.¹² For det andre må "den vise" være i stand til å legge ut om temaet på en logisk konsistent måte – med andre ord, uten å vikle seg inn i selvmotsigelser.¹³ Og for det tredje: Den må ikke bare ramses opp av den som sies å ha den, men den vise må selv være i et reflektert forhold til sin innsikt.¹⁴

Der er en dyp og avgjørende likhet mellom funksjonen til bremsen på den store hesten Athen (30e) og de som selv er blitt stukket gale av guden

10) Bare Agaves tilsvaret idet hun får øye på byttet vitner om tilkortkommenhet i så henseende. Hennes oppfordring om å gripe dyret og hindre det i å avsløre hemmelighetene (1106–1109) oppviser, ved siden av sin indre inkonsistens, fluktueringen mellom på den ene side utførelsen av et frantisk rituale og, på den annen side, deltakelsen i en større og mer intrikat plan.

11) 1269–1272. "Fornuftig": *enmous*; "klart": *safôs*.

12) Som for eksempel når Meletos blir bedt om å definere sin gudløshet nærmere (26c).

13) "enanti" *emautô(i) legomenos*" (27a).

14) Dette til forskjell fra profetenes besatte tilstand (22c).

(32). Sokrates' kritiske reduksjon av ethvert menneskes krav på visdom og bakkantinnenes overlattelse av all plan og tenkning til sin gud er to arter besinnelse i møtet med det hellige. Deres mål er i dette henseende det samme. Likevel er deres midler på et vis diametralt motsatte; den ene overlater fornuften i gudens hender, mens den andre velger å vende den samme fornuft undergravende mot seg selv.

Individet og fellesskapet

Vi har hittil konsentrert oss om individets tilstand og holdning per se. Imidlertid har menneskelig visdom i begge tilfeller vist seg som essensielt sosial, i det ene tilfellet som kult og i det andre tilfellet som samtalekunst. Av avgjørende betydning er derfor hvorledes det vise individ forholder seg til det sosiale fellesskap ifølge de to modeller, og ikke minst: hvordan dette fellesskap igjen forholder seg til den enkelte. Bare en granskning av dette kan gi oss fordypet innsikt i de arter visdom de to konsepsjoner av det gode liv er fundert på.

Sokrates henviser til den knappe tid som står ham til rådighet som en

begrunnelse for at han ikke vil lykkes i å overtale borgerjuryen (37ab). Hadde Athen, sier han, som andre byer villet bruke mer enn bare én dag på en sak som innebærer en mulig dødsstraff, kunne han trodd han ville være i stand til å overtale dem. Slik det nu er, anser han saken allerede i utgangspunktet mer eller mindre for tapt. Vi har her nok et karakteristiskum ved den sokratiske visdom sett i forhold til den bakkantinske: Som vi allerede har vært inne på, er den dionysiske mentalitet (da vel og merke disiplenes, ikke lederens) karakterisert ved en henfallenhet til det nære (*ta paronta*) ikke minst i en temporal forstand.¹⁵ Slik tilfredsheten dag for dag er en visere forhåpning enn de store planer om et helt livs lykke (910), er fortapelsen i det momentane nuet også fremstilt som det ypperste av ekstatisk lykke¹⁶ fremfor en selv moderat øket innsikt i de rammer som omgir den enkelte akt. Sokrates, derimot, påkaller muligheten for større temporale rammer, eller kort sagt: mer tid, for å oppnå sitt forehavende. Intet annet enn en besinnelse tilsvarende den han selv har valgt som ledestjerne, mener han, kunne føre juryen over på hans side, fordi intet annet enn tid ville tillate den klare refleksjons argumentative og kritiske tilnærming og presentasjon.

Den motstander Sokrates mener seg å måtte gi tapt for under de rådende omstendigheter er mengdens

15) Jf. f.eks. 378ff.

16) Ikke minst i *ōmosfagia*-skildringen.

velde. Han henvender seg direkte til de han nekter å kalle sine dommere, og forteller dem uten blygsel at intet menneske som gikk inn i politikken for virkelig å gjøre det gode kunne overleve – hverken i Athen eller stilt overfor noen annen *plêthos*.¹⁷ *Plêthos*, eller mengden, er kanskje Sokrates' hovedfiende. Det er mennesker, individer møtt ansikt til ansikt og én og én, som utgjør hans misjon i livet, og det er mengden, ved dens sladder og ”demokratiske” maktapparat, som vil prøve å ta dette fra ham. Mengden er den diametrale motsats til den sokratiske individualitet, idet den lar all rasjonalitet og ”god tid” fare til fordel for det overilte.

”Hva mengden (*plêthos*), de laves-te, mener, dette ville jeg foretrekke” (430–433), synger Bacchus' kor. For dem er ikke den kollektive enhet noen trussel. Snarere er den, slik enkeltmennesket er det for Sokrates, det ved hvilket den utfører sin guds-tjeneste. Og mer enn det, massen er bakkan-tinnens minste felles multiplum som subjektivitet. Annerledes sagt: I en *thiasos* eksisterer der intet reelt ”jeg” nedenfor kollektivets ”vi” – eller snarere dets ”oss”, om vi medtenker den passivitet som med nødvendighet ledsager forholdet til guddommens velde. Derimot finnes en sann rikdom av enheter over, om ikke under, klanen. I den annen budbringers ellers grufulle rapport finner vi en skjønn skildring av på hvilket vis naturen selv stopper opp ved Dionysos' røst

1084f). Dette betegner hverken mer eller mindre enn dens nære forhold til det guddommelige. I denne passasjen er fauna og floras bråstopp uttrykket for en absolutt enhet. Naturen lystrer, ikke bare som en tjener, men som en del av herren. Og det ikke på et hvilket som helst vis, men ved en reduksjon av temporaliteten til øyeblikk – av helhetens mangfoldige flyt til et enhetlig nu, et vitne om en kollektiv fortapelse i de temporalt nære ting. Slik, ved i dette henseende å stige inn i det dyriske, blir bakkan-tinnene forenet også med naturen; så skildres da også naturen selv gjentatte ganger som deltakende i guds-tjenesten.¹⁸ Den kollektivisering av sjelen koret oppfordrer til (*”Thiasen-etai psuchan”*, 75) innebærer en tilsvarende disiplinering av deltakerne (jf. f.eks. 693). Dette kommer kanskje særlig klart frem i skildringene av samstemt sang og dans (724).

Men den dionysiske enhet har to sider. Slik denne i en dyp forstand naturlige enhet speiler naturens orden og skjønnhet, kan den også – som naturen selv – brått vende om og vise en rå og vill side. Dette kaosaspektet kommer især til uttrykk ved *ômofagia*-skildringene i stykket¹⁹ – det ekstatiske drapet på et dyr eller, i dette tilfellet og muligens historisk sett opprinnelig, et menneske. Dåden utføres med bare hendene, og fortæringen av deler av offeret ser ut til å ha vært en del av ritualet. Uansett hva vi måtte mene om Euripides'

17) Jf. 31e–32a, samt. 36c.

18) Jf. 114, 725ff, 1294f; se også 700.

19) 138, samt mordet på Pentheus.

utpenslende skildring av foreteelsen (1114–1139), kan det herske liten tvil om at den imponerer ved sin blotte kraft og voldsomhet. En voksen mann synes med ett som papir i kvinnes rivende hender.

Dette er, på godt og ondt, de krefter og trekk som preger det dionysiske kollektivet. Sokrates, på sin side, har intet fordelaktig å si om mengdens makt og egenskaper; på alle vis strider denne instans mot hans dypeste prinsipper for det gode liv. Også det prisverdige ved den kollektive enhet den utgjør står ham tilsynelatende fjernt. Sammenhengen mellom dette standpunkt og Sokrates' virke er alt annet enn tilfeldig. Hans granskningsmetode, hvis hovedtrekk ble eksplisert ovenfor, er nemlig inherent fellesskapsnedbrytende. Det er som individ Sokrates spør, og – mest smertefullt av alt for hans offer – det er som individ man må svare. Dette er synlig i *Apologien* særlig der Meletus tynes for svar; Meletus, som slett ikke har noe ønske om å delta i akkurat dette spillet, tvinges av Sokrates ut fra den hatende og støyende massen han har tatt tilflukt i for å stå frem og selv svare for seg. Det ligger både tvang og potensielt fiendskap i dette. Den sokratiske metode er ikke bare ganske enkelt samtalen, men en elenchos, som i det minste i denne dialogen vanskelig kunne oversettes med annet enn "gjendrivelse".²⁰ Allerede fortellingen om orakelsvaret avslører videre at det ikke er desinter-

esserte undersøkelser han bedriver. Hans besinnelse i forhold til guddommen gjør at hans misjon ikke bare består i å stille spørsmålet om hvorvidt noen er visere enn ham, men i nødvendigheten av å påvise det for å ære gudens svar (f.eks. 23b).

Avslutning

Den måte Sokrates tvinger sine medmennesker til å føde sine ideer på virker kollektivoppsplittende ved sin smertefullhet. *Apologien* fremviser dette med all mulig klarhet selv i sin utforming: Den er en monolog som ønsker å være dialog. Forsøkene på å bringe Meletus i tale er betegnende for det forhold som råder mellom Sokrates og hans motsetning, maserepresentantene.

I *Bakkantinnene*, derimot, stilles vi fra første stund overfor den motsatte visdom. Som i *Apologien* introduseres vi til å begynne med for en taler med en gruppe rundt seg. Men der Sokrates står som tiltalt, taler Dionysos til oss fra sine disiplers midte, som lederen for det enhetlige kollektivkoret utgjør.

Tilsynelatende portretterer de to verker til sammen altså én versjon av det gode liv (og en gud) som skiller, og en annen som samler. Dypest sett, det vil si innenfor de videre rammer det siste av disse liv fornekter, forholdet det seg kanskje likevel på et vis motsatt. Ikke minst ved Kadmos' utlegning av familieverdier (1302–1326) har vi fått understreket hvilken

20) 23a, 29e. Dette ser ut til å være til dels svært forskjellig fra den bruk Platon senere gjør av figuren Sokrates i sine dialoger.

enorm betydning denne sosiale institusjonen har som enhet i menneskenes liv. Dionysos oppviser likegyldighet for sine følgers liv ikke så meget ved å iscenesette et morens mord på sønnen som fordi han selv på et vis inngår i den slekten han straffer. Denne reduksjon av menneskelige bånd understreker han ved å fremheve seg selv bare som Zeus' sønn (1340f). En bakkantinne er et vesen fratatt alle menneskelige bånd – familiale såvel som de videre sosiale solidariteter²¹ – for dette ene: Å tjene en nådeløs gud.

Også Sokrates' ytterste siktemål er å tjene guden (bl.a. 30a); men hans medmennesker anses ikke av den grunn som rene midler for formålet. Tvert imot tolker han sitt virke i forhold til mennesker som en oppdragerfunksjon. Hans formål her er å vende de han taler med henimot en reell interesse for perfektjoneringen av deres egen sjel, fremfor en higen etter for eksempel penger og berømmelse (29d–30b). Det er for byens beste guden bruker Sokrates (30e). Besinnelse i forhold til guden er også en besinnelse i forhold til en selv.

Litteratur

- Burnet, J.: *Plato: Euthyphro, Apology of Socrates, Crito*. Redigert og med noter. Oxford University Press, Oxford 1991.
- Dodds, E.R.: *Euripides: Bacchae*. Second edition. Med introduksjon og kommentar. Oxford University Press, Oxford 1963.

Euripides: *Bacchae*. Se Dodds.

Platon: Se Burnet.

Robin, L.: *Platon*. Presses Universitaires de France, Paris 1988.

Winnington-Ingram, R.P.: *Euripides and Dionysus. An Interpretation of the Bacchae*. Second edition. Bristol Classical Paperbacks, Bristol 1997.

Wyller, Egil A.: *Sokrates og filosofien i Athen: Klassisk gresk åndsliv I*. Hnologisk Skriftserie, Bind 3. Spartacus Forlag og Andresen & Butenschön, Otta 1994.

Hallvard J. Fossheim

21) Fremhevet bl.a. ved mødrenes overlattelse av sine ammebarn til fordel for ulver (701f), eller angrepet på landsbyene (751–754).

Roma i tekst

XXIII

Bygrunnleggeren Aeneas – med og uten *urbs* (II)

I første del (KF 98:1) stod vi tilbake med et paradoksalt inntrykk: at Aeneas, opphavet til verdensriket Roma, nådde så kort i retning av et slikt mål innen eposets egen handlingsramme. Dette følger nok til en viss grad naturlig av tradisjonen om Aeneas. Å knytte ham direkte til grunnleggelsen av Roma var ikke annet enn en mytografisk kuriositet; Vergil har verken villet eller kunnet følge den greske historiker Hellanikos fra omkr. 400 f.Kr. i en slik kobling (Dionysios fra Hal. 1,72,2). Romulus var ikke til å komme forbi som Romas grunnlegger. Merkeligere er det at Aeneas innen den samme ramme ikke får grunnlegge det som vitterlig var *hans* by, Lavinium, enda Vergil klart nok godtar denne tradisjonen (*Aen.* 1,5; Livius 1,1,10).

Men er nå Aeneas innen rammen av Aeneidehandlingen en grunnlegger bare i det fjerne og forjettende perspektiv? At det siste nemlig er markant nok i Aeneiden, er åpenbart: Jupiter varsler Roma som følge av Aeneas' ferd (1,276f.), Anchises åpenbarer byen (6,781–787), Vulcanus' skjold gir fremtidsvisjonen av

dets hele historie og største triumf (8,626–728). Men når Lavinium, *oppfyllelsen* av tradisjonens første uttrykkelige mellomstasjon frem til Roma, ligger utenfor, da spør man seg kanskje om dikteren gir sin helt mindre enn han kunne. Men diktet er mer nyansert enn som så. Hensikten med "Roma i tekst" denne gangen er å modifisere inntrykket av en 'Aeneas uten land.' Vergil har ikke villet renonsere på en bokstavelig grunnleggelse enda Aeneiden så opplagt er et grunnleggelsesepos (et *ktisis*-epos < gr. *ktisis* = grunnleggelse) i en langt videre forstand med Roma som viktigste sikte. I faglitteraturen har ikke alltid den éne håndfaste bygrunnleggelsen kommet til sin rett. I det følgende vil vi vise hvordan dikteren komponerer en hel grunnleggelses-symfoni.

Eposets egen tid vs. dets fremtid (= historien)

Nå er selvsagt ikke Aeneidens profetier slik som visse religiøse som alltid forblir profetier og ikke uten problemer materialiserer seg til virkelighet (smlgn. jødedommens Messias cont-

ra kristendommens). Det som er profeti innen eposets ramme, er nasjonens historie sett fra leserens synsvinkel. Profetien er nok en dikterisk tolkning av historien, men en som de fleste romere kunne gjøre til sin egen.

Den ennå uoppfylte profeti og forventning i beretningens nåtid har Aeneiden til felles med Iliaden, om enn med omvendt fortegn (Trojas fall *contra* byens *gjenoppstandelse*). Også Iliadens tilhører *vet* hva som vil skje etterpå; han vet at byen vil falle; dens skjebne er beseglet uansett hvilke konflikter som finner sted på gresk side, uansett hvor tappert og fremgangsrikt trojanerne kjemper med Zevs i ryggen. Utsagnet "og Zevs' vilje (*bule*) ble fullbragt" (1,5b), med et følgende handlingsspor i trojanernes favor, er bare midlertidig, en retardasjon av katastrofen. At Trojas fall står fast blir vi da også minnet om av forskjellige aktører: "Engang skal komme den dag da det hellige Ilios faller" (4,164); Andromache og husets kvinner jamrer over Hektor som død alt i 6. sang, enda han "enn var i live" (v. 500), og heltens begravelse i 24. sang innvarsler katastrofen: "Lenge forinnen [Astyanaks' er voksen] vil denne vår by være styrtet i gruset./ Død er jo du som voktet den trygt og verget den mandig ..." (Andromache).

Vergil kompenserer for noe av mangelen på fullbyrdelse innen den episke tid med hva man idag vil kalle den narrative strategi. Én side er å holde opp andres *fullførte* grunnleggelse mot eget savn som smertefull kontrast eller tillokkelse. Et eksempel så vi forrige gang i behandlingen av Romas historisk sett farligste motpol

Karthago. Samtidig får dikteren antydning et makrohistorisk perspektiv hvor varslet om en kommende katastrofe hører med og til og med en hentydning om en fremtidig innordning av den samme by i det augusteiske verdensrike (s. 58–60). En annen side av strategien er å sette lys på Aeneas' feilslåtte grunnleggelser (slik som i 3. bok og ved Segesta).

Dessuten vet leseren at det som i første omgang ser ut som fiasko og forlatte ankerplasser, levde videre som grunnleggelser av Aeneas og peker direkte frem til det samtidige verdensrike. Endelig setter de mislykkede landinger det mål som til slutt nås i relieff som en betydelig seier om det enn virker smått.

Bybesøk i Odysseen og i Aeneiden

Mer av den nye vektlegging av bytematikken trer oss i møte når vi sammenligner Aeneas' 'odysse' med Odyssevs'. Om Odyssevs' het det i Odysse-proemiet at han på sin ferd lærte mange "byer" å kjenne (1,3). Det er som om vi forespeiles en fredelig etnografi et par hundreår forut for logografene og Herodot. Men når det kommer til stykket, er det i de såkalte fortellingsbøkene 9–12 (apologene) knapt nok tale om bysamfunn i den siviliserte forstand, selv om betegnelsen "by" dukker opp på de mest uventede steder. Disse 'besøk' vil enten si krigerske raid og/ eller et livsfarlig sjansespill på ukjent kyst. Kombinasjonen har vi der Odyssevs' og hans menn kommer til kikonernes *by* (polis), hvor de dreper mennene og røver kvinnene med fryktelig gjengjeldelse til følge (9,39ff.). Aiolos' *by*

(10,12) er ubehagelig nok. Men å komme derfra til laistrygonernes *by* Telepylos (10,81) er å komme fra asken til ilden; det blir et møte med ville riser ledet av den grusomme Antifates. Siden er bare tanken på hva de hadde opplevd i møtet med slike utysker, nok til å gi Odyssevs og hans menn et sammenbrudd (10, 201).

Vergil, som reduserte sin helts reiseopplevelser til én bok, spiller til dels på andre toner. Nok finnes det ubehagelige og skremmende opplevelser underveis (som det avstandspregede *kyklopintermezzo* 3,616–683), de er oftere preget og farvet, ja av og til direkte forårsaket av trojanernes savn av en hjemby. Bysøkende som Aeneas er gjennom hele 3. bok, møter han rimelig nok virkeliggjorte reflekser av sitt eget savn som en følelsesmessig utfordring. Eller vi kan si: Han projiserer sitt eget håp om bofasthet på enkelte av de steder han kommer til, ofte med bitter skuffelse som følge.

Aeneas og Romas 'apoteose'

Det er grenser for hva et menneske holder ut av tilbakeslag og motgang som hjemløs. Dermed kommer en helt annen kompensasjonsstrategi inn som en sterkt oppmuntrende faktor i bildet, til og med myntet på Aeneas selv: Helten treffer sin far igjen i Underverdenen og får gjennom møtet med de ennå ufødte sjeler i menneskehetens store sjelevandringssyklus et syn av det kommende Roma gjennom dens menn (smlgn. Ennius: *Moribus antiquis res stat Romana virisque*: "Romerstaten består gjennom menn og eldgamle

seder"). Vi møter hele rekken av etterkommere fra Alba Longa og frem til – i Vergils historieforståelse et høydepunkt i 'helteskuet' – de tre 'grunnleggere' av Roma (777–812a):

1) Den egentlige grunnlegger, Romulus, hvor dikteren med verset *en huius, nate, auspicii illa incluta Roma* ('se der, min sønn, under hans ledelse [vil] det herlige Roma etc.!) spiller på det berømte vers hos Ennius om byfaderen *augusto augurio postquam inclita condita Roma est* ("Da nå det herlige Rom ved et opphøyet varsel var grunnlagt"). Det har sannsynligvis spilt en rolle da 'Romulus' ble droppet som ærestittel for *princeps* og Augustus-tittelen valgt i stedet i 27 f. Kr.,

2) Augustus som vil 'grunnlegge' (*condet*) Romas gullalder (*auræa ... saecula* 792b–793a) og

3) – tilbake til den historiske rekke fra Romulus av – Numa Pompilius, den romerske konge som vil grunnlegge (*fundabit*) den nye by med lover (810f.).

Vergil bryter den kronologiske rekkefølgen i presentasjonen av sjeler (Romulus, Numa Pompilius) og slår et spenn over til samtiden når han plasserer Augustus i midten. Han gjør mer enn å variere grunnleggelsesmotivet i forskjellig retning. Augustus fullbyrder de andre tos grunnlegger på et høyere plan og gir det hele en nærmest eskatologisk dimensjon gjennom gullaldergrunnleggelsen. Gjenoprettelsen av gullalderen som global virkelighet er for den romerske dikter den meningsfulle oppfyllelse av Romas misjon. For å tale aristotelisk: Det er en entelechi i Romas grunnleggelse på samme måte

som eplefrøets mål og hensikt er det bugnende tre. Enda mer historieideologi bringer dikteren inn når han mellom Augustus og Romulus tillater seg et annet brudd. Midt i rekken av skikkelser plasseres den personifiserte, nesten umerkelig guddommeliggjorte by Roma. Det er et parti så vanskelig å få et tak på, at det vel fortjener en nærmere diskusjon. Det heter ikke om Roma, som hos Ennius, at byen *vil bli grunnlagt* (med situasjonsbestemt profetisk futurum), men at Roma vil gjøre sitt rike likt med verden (terris) og sitt mot/ sin tanke ett med himmelen, og at den vil omgi sine syv høyder med en mur: *imperium terris, animos aequabit Olympo, septemque una sibi muro circumdabit arces*. Den passive uttrykksmåten hos Ennius snus til en aktiv hos Vergil. Den siste verslinjen er den greieste, selv om utsagnet vanskelig kan gjelde for Romulus' grunnleggelse. I så fall ville det snarest ha vært de høyder som lå innenfor den serviske mur (Palatium, Velia, Fagutal, Germalus, Oppius, Caelius og Cispius cf. Festus 474–76 ed. Lindsay). Derfor er et antikvarisk perspektiv søkt: Vi kan se hvordan bruken av det profetiske futurum muliggjør en fruktbar ubestemtthet hvor Romulus og tilhøreren er forent *sub specie Romae futurae* med vekten på det gyldige og varige. Da må denne tolkning være riktig også for den foregående setning: Det er Roma som verdensrike, det augusteiske Roma, det går på. Samtidig suggereres den mening vi var inne på i forbindelse med *aureum saeculum*: i grunnleggelsen ligger kimen til storhet; ambisjonen om vi vil, linjen fra Romulus til Augustus, blir understre-

ket. Romulus' *auspicium*, grunnet på hans kjente grunnleggesaugurium (Livius 1,6,7), er i samtiden forvart hos Augustus. Da kan vi for øvrig også bedre forstå en slik ting som at Augustus nektet prokonsulen Licinius Crassus å bringe sine *spolia opima* (fiendehøvdingens rustning vunnet av ham selv) til Jupiter Feretrius' tempel: Ingen romersk general i felten hadde lenger *auspicium*. Dette (og dermed forbundne rettigheter) tilkom bare Augustus (som den nye Romulus). For å forstå romersk offisiell mentalitet og historieoppfatning (som vi som moderne demokrater gjerne kan gi avkall på å kjøpe) må vi vite at Romulus' *auspicium/ augurium* var en konstant faktor i Romas historie. *Auspicium* er det som knytter Romas historie sammen som et hele samt løpende guddommelige sanksjon bak byens geopolitiske ambisjoner.

Felix prole virum (784a), heter det til slutt om Roma: "Lykkelig med sitt avkom av menn". Dette vekker inntrykket av at Roma er en guddommelig mor. Den mor som er *felix* har født mange barn. Til dette halvverset knytter seg så sammenligningen av Roma med Magna Mater: "Berecynosmoderen lik som med tårnkrone ferdes til vogns gjennom frygiske byer i fryd på grunn av guddommelig avkom og favner de hundrede barnebarn; hver er en himmelens borger og hver har i himmelens høyder sitt bo." (*qualis Berecynthia mater/ inuehitur curru Phrygias turrata per urbes/ laeta deum partu, centum complexa nepotes/ omnis caelicolas, omnis super alta tenentis* 784–787).

Jeg har i et tidligere "Roma i tekst" (IX: '91:1) pekt på den aktuelle di-

mensjonen ved Vergils Magna Mater, alias Kybele, synlig for alle på selve Palatinerhøyden gjennom nærheten mellom Kybeletempelet og Augustus' hus. Partiet her er ikke bare det første signal om den viktige rollen Magna Mater spiller i hans epos (smlgn. etterord), men gir også en kvintessens av denne rollen: Magna Mater synliggjør Roma som verdensmakt. Den østlige gudinnen er i seg selv et eksempel på en erobrende, verdensomspennende kultus på linje med Dionysoskulten. Hun opptrer i skikkelse av en bygudinne (*turrita*), hennes spann og vogn når ut, først til de nærmeste byer (*Phrygias ... per urbes*), men stanser ikke med det. Hun er først en moderskikkelse i kraft av å være mor for samtlige himmelske guder, og hun er lykkelig ved denne sin moderrolle. Det er knapt noen lignelse som er mer sentral for Aeneiden som politisk-nasjonalt epos. For lignelsen tolker det Roma den står som lignelse til langt ut over det som er lignelsens 'navlestreng' til konteksten (det såk. tertium comparationis: *felix prole virum ~ laeta deum partu*). Men alt denne håndfaste overensstemmelsen bidrar til å heve romerne opp så de fremstår som verdige til den olympiske ambisjon som deres tanke eide i v. 782. Avstanden minker på denne måten mellom gudenes bolig og byen Roma. Oppvurderingen av den frygiske gudinnen Kybele her viser en viktig side ved den augusteiske utgave av romersk imperialism: Det gjelder å hele det motsetningsforhold mellom Øst og Vest som hadde utviklet seg til en global maktkamp mellom uforsonlige verdener frem til avgjørel-

sene ved Actium og Alexandria (i 31 og 30). I pakt med at riket er kommet på én hånd, er harmoniseringen mellom den østlige og vestlige verden med ett blitt det overordnede hensyn. Aeneas-myten passet som hånd i hanske med denne politikk til fordel for riksenheten: Romernes forfedre trojanerne kom fra Øst (riktignok som hjemvendende). Magna Mater, som hadde hatt sete på Palatinen fra slutten av 2. punerkrig, kunne knapt overses i den sammenheng: Hun var fra først av frygisk (trojansk), men var blitt romersk og utgjorde et sterkt bånd mellom østlig og vestlig religiøsitet, dette så meget mer som man kunne se henne som opphav til begge verdener felles gudedefamilie (Magna Mater = Rheia, Zevs'/Jupiters mor). Endelig; Magna Maters altinkluderende rolle som global modergudinne, med en grenseløs dimensjon både langs tids- og romaksen er fullt ut på linje med Aeneidens ideologi. Vi blir minnet om Jupiters autoritative tale til Venus i 1. bok: *his ego nec metas rerum nec tempora pono: imperium sine fine dedi*. Dvs. for romerne har Jupiter verken satt en grense i rom eller tid.

Troja ved Numicus og "de fortærte bord"

Ikke merkelig at Anchises tente Aeneas' sjel med lengsel etter det kommende ry (*famae venientis amore* 6.889). Ved avslutningen av første del av eposet settes en strek over motløsheten. Det kan trenge, for annen halvdel har verre ting i vente. En fredelig utvikling, som var både skjebnens (Jupiters) og kong Latinus' vilje, forpurret.

Trojanernes landnåm er vel verd en nærmere betraktning som alltid når vi har å gjøre med en så arkety- pisk situasjon for et utvandringssagn i kjølvannet av Trojas fall. Det hviler en harmonisk stemning i naturskjøn- ne omgivelser over Aeneas' ankomst til Italia. Det hele er forlagt til den frodige, skjermede Tibermunningen, ikke den åpne sandkyst som var det tradisjonelle landingssted. Et blick på det som var tradisjonen før Vergil kan lære oss en hel del om dikterens disposisjoner og valg.

Det første problem som fortelleren må ta stilling til er:

Hvordan skal man innrette seg når skipene er bundet fast? Hvordan skjerm- mer man seg mot vær, vind og even- tuelt en ublid befolkning. Det er ikke

naturlig straks å gå i gang med å anlegge en by som Lavinium langt inne i landet. Hva hadde så for- gjengerne gjort? Livius har ingenting før Lavinium. Men Dionysios sier at de anla en befestet leir, en naturlig ting å gjøre. Og han føyer til: "Stedet hvor de slo leir, er siden blitt kalt Troja. Det befinner seg ca. 4 stadier (750 m) fra havet." Livius sier at Aeneas og hans folk landet ved et sted som ble kalt Troja. Forskere idag er enige om at stedet det er tale om lå – eller antikkens kilder mente at det lå – nær utløpet av elven Numicus (fig. 1). For vel tredve år siden ble det funnet rester her av en helligdom for Sol Indiges, en lokal Sol-kultus (fig. 2). En halv mils vei lenger oppe langs samme elven, befant Lavinium seg.

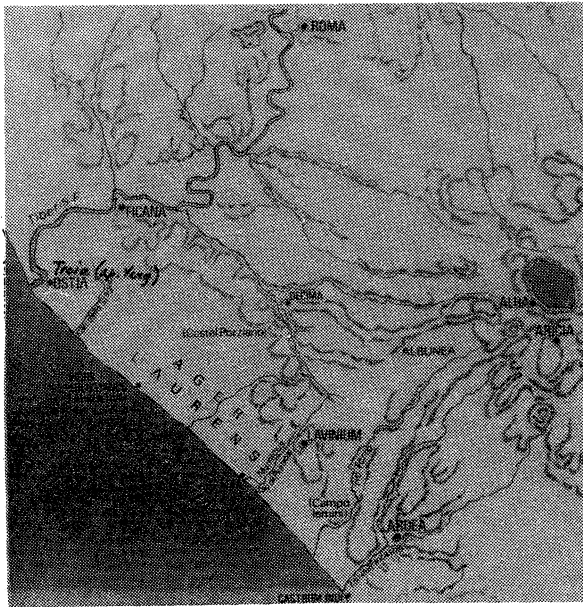

Fig.1. Vergils Latium.

Fordelen ved tradisjonen er at det ene sted nede ved kysten fører naturlig til det som lå lenger oppe i landet. Det hele begrunnes dessuten omhyggelig. Først i neste omgang følger bordvarselet, fortalt på denne måten av Dionysios: "Da de inntok sitt formiddagsmåltid på bakken, var det mange som hadde lagt et lag med selleri under maten, og dette tjente som et bord for dem; noen sier at laget var en hvetekake for å holde maten ren. Da all pådekket mat var fortært, begynte snart én, snart en annen å spise av selleri-underlaget, eventuelt av kakene. Da var det at enten en av Aineias' sønner, slik tradisjonen sier, eller en av hans teltkamerater kom til å si: "Se! Nå har vi til og med fortært bordet alt." Da de hørte dette, brøt alle ut i jubel over at første del av oraklet var gått i oppfyllelse for dem. For det var gitt dem et spådomsord, ifølge andre forfattere i Erythrai, et sted på Idafjellet hvor det bodde en lokal sibylle, en profetisk nymfe som bød dem å seile vestover til de kom til et sted hvor de fortærte sine bord." Hos Dionysios har vi altså sekvensen: landstigning, leirbygging, 'bordvarsel'.

Troja ved Tiberen

Vergil forandrer rekkefølgen: landstigning (105 f.), bordvarsel, bygging. Det er såre naturlig: Når skipene er fortøyd, får man seg noe i livet for å styrke seg; varslet er jo integrert i måltidet, og dette leder i sin tur til bygging av det fornødne nattlosji som vern.

Det er rett og slett ikke tid til å tenke på noe mer langsiktig foretagende slik tingene utvikler seg. Det føles også som en viktigere handling

Fig.2. Hode funnet ved utgravningene i Troja ved Numicus-elven. Høyde 11,5 cm. 5.årh. f.Kr.

slik Vergil har valgt å konsentrere seg om den ene sekvens. Varslet gir de landflyktige visshet om at målet er nådd og hva som må gjøres (126b–127): *ibique mementol prima locare manu molirique aggere tecta*, siteres som bud fra Anchises: "der skal du huske å anlegge og bygge de første boliger med voll." Ryktet brer seg om at dagen er kommet da (*quo debita moenia condant* 145) man kan anlegge en skjebnevillet by (*moenia*). Vergil ordlegger seg så det passer både på en leir og en by.

Samtidig med at han sender et gesandtskap for å forhandle om fred til kong Latinus, går Aeneas selv i gang med å anlegge leiren/byen. Den virker i og for seg ganske uanselig, beskrives også kortfattet på knappe

tre verslinjer; det er kanskje derfor så mange ikke riktig har fått med seg hvor viktig og sentralt dette anlegget er i Aeneide-sammenhengen og dermed i nasjonens historie: *ipse humili designat moenia fossal moliturque locum, primasque in litore sedes/ castrorum in morem pinnis atque aggere cingit* (157–160). ”Selv markerte han byen (*moenia*) med en grunn grøft, ryddet så tomt og omga på leirvis den første bopel ved kysten med skanser og voll.” Begrepet *moenia* bruker Vergil ofte ellers om et befestet byanlegg med hele sin bygningsmasse (Troja, Roma). Aeneas’ leir er også by selv om den ikke var nevnt blant de fire i prømiet (1–7). Hera vil denne nye bosetningen til livs. Hun omtaler den som *Pergama recidiva* (322) og bruker dermed betegnelsen på kongeborgen i Troja som ofte nok er brukt som *pars pro toto* for Troja i eposet. Hun konstaterer at Troja på en måte alt er blitt gjenreist i det nye land. Da kan det ikke være det kommende Lavinium hun tenker på. Ser vi på det som fremkaller Junos vredesutbrudd, er det klart det er den nyss grunnlagte nye bosetning ved siden av Tiberen hun sikter til. Hun ser at det alt bygges hus (v. 290 gjentar *moliri tecta* fra 127). Det sjeldne adjektiv *recidivus* er hentet fra det romerske landliv, det brukes f. eks. om en gren som bøyes og slår tilbake når presset opphører, ’gjenoppstanden’ kan gå. Men Juno overdriver selvsagt grenseløst når hun vil ha det til at det gamle Troja står frem igjen i det beskjedne anlegg som Aeneas har fått i stand. Noe navn på leirbyen er ikke brukt ennå, men gjennom slike hen-

visninger til det gamle Troja, er det klart nok et Troja i navn og gagn vi har å gjøre med. Det er steder i fortsettelsen som faller på plass om vi ser det poenget. Da elveguden viser seg for den bekymrede Aeneas i begynnelsen av 8. bok, gjør han ham oppmerksom på hva som er dennes oppgave: ”du som bringer oss tilbake byen Troja fra fiendens hender (*Troianam ex hostibus urbem/ qui revehis nobis*) og som verner det evige Pergamon (*aeternaque Pergama servas*).” (36f.).

Dikterens grep er dristig. Det er ikke bare at han utvider det spinkle motivet med stedsnavnet Troja på Latiumkysten selv om det nok også hos ham dreier seg om en slags minimalistisk løsning i forhold til de byer som skal komme (Lavinium, Alba Longa etc.). Denne første grunnleggelsen er desto mer påkrevet ettersom Vergil har trukket krigen mer i forgrunnen som ett sammenhengende hele enn det var skjedd hos enkelte av forgjengerne. Og faktisk vil denne leiren bli sentral i fortsettelsen, til forskjell fra den kortvarige kampe- ringen som finner sted hos Dionysios ved selve landingsstedet. I Aeneiden bryter snart krigen løs som en slags italiisk Iliade. En befestet leir er det minste for å klare seg. Den vil være i fokus for vår oppmerksomhet, mer eller mindre direkte, gjennom hele resten av eposet. Den vil være det faste punkt i forhold til de skiftende scener med all deres midlertidige innkvartering i første del av eposet. Tidligere er det slik, uten at vi gjøres spesielt oppmerksom på det, at det er skipene som er det faste holdepunkt også når oppholdene de forskjellige steder har en viss varighet.

Det nye Troja i form av en leirby ved bredden av Tiberen er hovedscenen for kampene i 9. bok. Scenen danner en slående motsetning til en stor del av 8. bok, særlig avslutningen. I 8. bok hadde vi den innlagte byvandring (cf. Roma i tekst II: 1987:2). Dernest følger skjoldet hvor vi til slutt møter Roma i dets stolteste stund. Ved begynnelsen av neste bok er vi tilbake i den prekære hverdag. I Aeneas' fravær har trojanerne forskanset seg i sitt anlegg, angrepet er underveis. Fra den angripende Turnus' side er dette en repetisjon av historien: trojanerne i leiren er det beleirede Troja fra dengang, det skal gå dem enda verre nå (142–145 i Turnus' tale). Men historien gjentar seg ikke. Det hjelper ikke at Turnus selv til slutt slipper innenfor porten og raser blant forsvarerne. De overstår den største trusselen, og resten av kampene utspiller seg på slagmarken.

Det er bl.a. en kort passasje i 9. bok som bidrar til å kaste noe mer lys over dette første hjem i fremmed land. Det er der hvor Ascanius/ Iulus har prestert sin første betydelige krigsbedrift. Han stopper den brautende munnen på Numanus Remulus med en velrettet pil. Umiddelbart melder Apollon seg. Dels gratulerer han ham med bedriften gjennom et *sic itur ad astra* (641): "slik går veien til himmelens stjerner." Guden ender sine ord med de underlige: *Nec te Troia capit* (644). Den oppmerksomme leser ville ha sett at Apollon bruker en vending som Filip av Makedonia hadde brukt i forbindelse med Alexander den stores første bedrift (cf. Emil i Lönnberga): Han temmer farens hest Bukefalos (Plutark, *Alexan-*

der 6,5) hvorpå faren utbryter: *Makedonia ... se ou chorei* ("Makedonia kan ikke holde på deg"). I Alexanders tilfelle gir uttalelsen et klart hint om at vi står overfor en kommende verdenserobrer. Italende stund er Makedonia et sterkt og fryktet rike og Chaironeia – Gud bedre – ikke langt unna. Men noen få år lenger frem i tid – og verdenskartet er snudd om. Men hva har dette med Aeneide-situasjonen å gjøre? En smule malplassert kan det synes. Troja er ikke lenger den overvunne storbyen de forlot. Nå er det *Troia recidiva*, leirbyen ved bredden av Tiberen. Troja er altså rett og slett navnet på den nye bosetningen om vi ikke skulle ha skjønt det før. Men kommer ikke da sammenligningen med Alexander svært dårlig ut? En trang, beleiret leir sammenlignet med det makedonske kongerike? Ascanius' karriere innebar Alba Longa, men hva var selv den byen sammenlignet med et rike som strakte seg bortimot Ganges. Men Vergils ord har en dobbelt bunn. På det bokstavelige, her-og-nå plan, betyr det i Apollons munn: Du, min kjære gutt, skal nok få en virkeplass som er noe annet og bedre enn denne snevre leiren, nemlig Alba Longa midt i Latium. Dernest har vi det metaforisk-historiske plan hvor den *virtus* som legges for dagen, peker mot stjernene, gjennom Julierslekten og Romas kommende storhet. I det perspektivet kommer selv Alexander, fortidens største navn, til kort.

Troja – Lavinium hos Dionysios

Hva så med Lavinium? Alt det som var så viktig i legenden, ifølge Diony-

Fig.3. Medaljong fra Antoninus Pius' tid: Aeneas og þurken fra Lavinium.

sios' utførlige versjon om det som skjedde ute ved kysten? Nå er det forskjellen i forhold til Vergil for alvor blir interessant:

Følger vi den velinformerte Dionysios videre, hørte det til 'bordvarslet' å ta en firfotet veiviser til den by dyret ledet frem til. Men noe uventet skjer: Da trojanerne skulle ofre en drektig gris til sine medbragte guder som takk for en lykkelig landstigning, flyktet grisen avsted. Det var altså den som skulle føre dem til stedet hvor deres nye by kunne grunnlegges. Jeg tror det var flere grunner enn selve stedet midt i Latium som gjorde at Vergil foretrakk å gjøre det på sin egen måte. Å kombinere to varsler i forbindelse med den ene grunnleggelsen slik som hos Dionysios, kunne neppe i utgangspunktet tiltale vår økonomiske dikter. Heller ikke kun-

ne det være lett å svelge det dårlige omenet som knyttet seg til grisen i og med at den rømte fra offerseremonien. Motivet med det veiledende dyr hadde Vergil brukt som seg hør og bør i 6,190–203 (med duer som fører Aeneas til den gyldne gren). Der kommer motivet inn som underfullt svar på en from bønn. Vergil beholder riktignok begge varsler, men han deler dem opp, for øvrig på to bøker (7. og 8.), og bruker dem i forbindelse med hver sin bygrunnleggelse, og, som vi har sett, flytter han scenen til Tiberen.

Grisen og Lavinium hos Vergil

Vi ender opp der vi begynte denne dobbeltkronikken, med tradisjonens *sus*, grisepurken med de 30 ungene (fig. 3). Vergil spiller ut motivet i begynnelsen av 8. bok. Det skjer i en

bekymret stund for helten. Turnus har heist krigens fane. Endelig faller Aeneas i søvn (30). Da viser elveguden seg for ham, trøstende, og forsikrer blant annet: *Hic tibi certa domus, certi (ne absiste) penates* (39): "Her er en bolig deg sikret, og sikre er boligens guder (*penates*). Stå på!" Siden guden i de to foregående vers (36–37) siktet til det nye Troja, er det her Lavinium han har i tankene. Til bekreftelse for sitt løfte, viser han til grisen. Den skal Aeneas finne når han våkner under noen eketrær ved bredden, sammen med avkommet. Og eksplisitt sies det at Ascanius 30 år lenger frem i tiden skal grunnlegge Alba Longa. Samtidig får han beskjed om å oppsøke Euanders by (der Roma skulle ligge). Foran den viktige forsvarskamp mobiliseres hele linjen av byer på ny. Tiberiguden binder rent fysisk-lokalt sammen den første bosetningen med det senere Roma.

Det går som Tiberis har sagt: Morgen etter møter Aeneas jærtegnet. Han ofrer grisen med dets avkom til Juno med engang. Her er det ikke tale om noen rømming eller noen veiledning videre. Den kultiske ro som vi etterlyste hos Dionysios, er gjenopprettet. Ikke et ord mer om Lavinium.

Men leseren som kjenner tradisjonen, vil nikke: Lavinium er altså ikke glemmt. Byen vil komme i sin tur, den er jo en nødvendig stasjon på veien til Alba Longa og derigjennom til Roma.

Litteratur:

- F. Della Corte, *La mappa dell'Eneide*, 2. oppl. Firenze 1985.
 Ph. Hardie (ed.): *Virgil. Aeneid Book IX*, Camb. 1994.
 Kraggerud: "Three Problematic Passages in Vergil", *SO* 64, 1989, især 119 ff.
 Id. "Vergil, Homer og det mellomliggende": i: M. Skaftø Jensen (ed.) *Homer gjennom tiden. Historie eller fiktion* (Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning (107. B., nr. 330), København 1997.
 Id. "Vergil Announcing the Aeneid": i: H.-P. Stahl (ed.) *Vergil's Aeneid: Augustan Epic and Political Context*, Lond. 1998, 1–20.
 G. Moretti: *Ara Pacis Augustae*, Roma 1948.
 C.B. Rose: "'Princes' and Barbarians on the Ara Pacis," *American Journal of Archaeology* 94, 1990, 453–467.
 E. Simon: *Augustus. Kunst und Leben in Rom um die Zeitenwende*, München 1986.

PS! Fotnotene hadde forskjøvet seg på en forvirrende måte i første del av denne artikkelen: Fotnote 2 er i virkeligheten nr. 3 etc.

Egil Kraggerud

På kurs i Vatikanbiblioteket

Åtte måneder i Roma

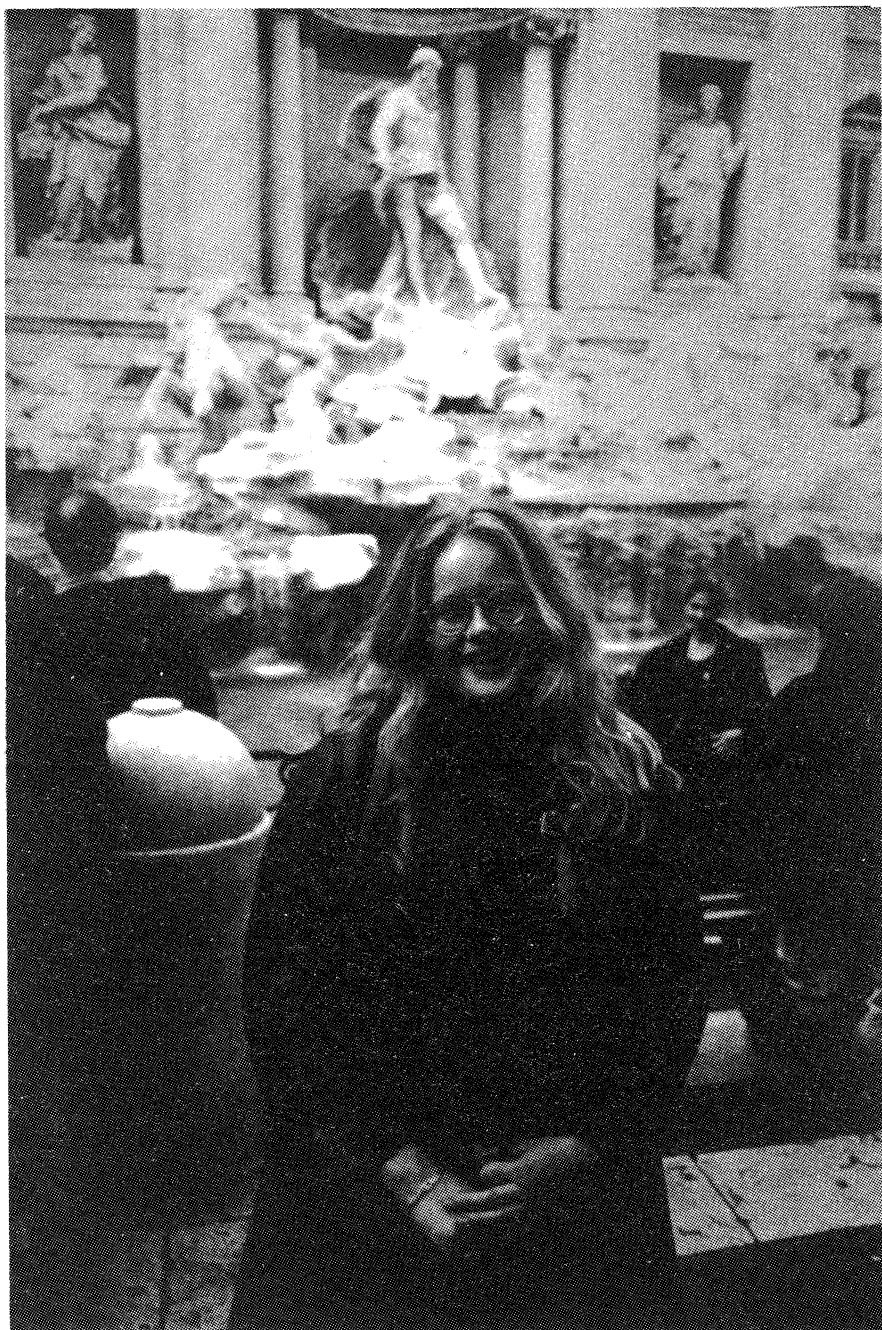
Fra 13/11-1997 til 12/6-1998 deltok Thea Selliaas Thorsen på et kurs med middelaldermanuskripter som tema. Kurset var arrangert av FIDEM (Fédération Internationale Des Instituts D'Études Médiévales) og ble avholdt i Vatikanbiblioteket. Det følgende er en skildring av hva hun opplevde som student i Kirkestaten.

Det regnet første gang jeg gikk inn gjennom Porta Santa Anna og henvendte meg til en av sveitsergardistene. Jeg skulle inn i Vatikanstaten og hadde glemt å ta med pass. Sekretariatet gardisten sendte meg videre til tok det ikke særlig nådig opp. Min italiensk var heller mager og de to betjentenes voldsomme oppkomme av uforståelige ord var mer enn jeg kunne takle. Til sist visste jeg ikke annet enn å gå tilbake til Det Norske Institutt med uforrettet sak. I det jeg vendte om hørte jeg den ene betjenten kaste seg over et nytt passløst offer, mens den andre begynte å synge meget høyt og muntert. Jeg gruet meg allerede til mitt neste forsøk. Det regnet fremdeles da jeg på ny passerte sveitsergardisten. Det var antagelig mitt triste åsyn som fikk ham til å spørre hva som var galt. Jeg sa ham

så hva som hadde skjedd og han forklarte vennlig at det var passet jeg hadde manglet. Jeg hadde det med neste gang. Denne gangen gikk jeg imidlertid fryktelig ensom og våt tilbake til instituttet og lurte på hva jeg hadde latt meg inn på. På tre dager hadde jeg tatt avgjørelsen om å ta imot tilbudet som innebar å fylle den ene plassen ved manuskriptkurset som er forbeholdt studenter ved Universitetet i Oslo og som uventet var blitt tom. Etter disse tre dagene hadde det kun fulgt en liten uke med forberedelser og nå stod jeg midt oppi det med begge bena. Heldigvis: Min regnvåte tvilrådighet der jeg gikk langs den tungt trafikkerte Lungotevere var helt unødig.

Innføringskurs i italiensk

Kursets undervisning foregikk på fransk og italiensk. Oppholdets første faglige del bestod følgelig i et innføringskurs i italiensk, holdt ved Det Belgiske Akademi i Valle Giulia. Vår sicilianske lærerinne gjorde et hederlig forsøk på å lede oss inn i det italienske språk gjennom timelange økter i akademiets kjellerlokaler, hvor vi for øvrig frøs, drakk te, spiste kjeks og ble kjent med hverandre. "Vi" vil

si de av kursdeltagerne som ikke hadde videre forkunnskaper i italiensk og blant oss talte tre finner, to tyskere, en sveitser og en belgier foruten meg. Da undervisningen senere begynte i Vatikanbiblioteket møtte jeg resten av studentene, fire italienere, en nederlander og en franskmann. Våre særinteresser involverte jus, litteratur, kvinnehistorie, hagiografi, pavepolitikk, lingvistikk, filosofi, religionshistorie, antropologi og altså klassisk filologi. Felles for alle var en sterk nysgjerrighet på middelalderen og dens viktigste vitnesbyrd; manuskriptet. Mellom meg og mitt første manuskript lå imidlertid disse tre ukers undervisning i det flotte funkis-akademiet, hvor vår viktigste kontaktperson i Vatikanbiblioteket, Jacqueline Hamesse, er bestyrer og disponerer større deler av toppetasjen som sin residens. Det Norske Institut og Det Belgiske Akademi ligger så å si på hver sin side av byen. Jeg husker denne første tiden som en eneste lang venting på buss og trikk. Selv om jeg hadde vært i Roma fem ganger tidligere ble jeg denne gangen temmelig sjokkert over de offentlige transportmidlers totale og arbitrære overmakt. (Jeg hadde jo denne gang tids-skjemaer å holde). Nå i ettertid skjønner jeg at det kun var et spørsmål om innstilling, for – med skam å melde – selve ventingen avtok ikke det minste utover i oppholdet, kun min frustrasjon og følelse av avmakt. Man blir gjerne litt rundere i Italia. Dessuten bød også holdeplasser og endog trikk og buss på sine opplevelser. Blant de mer "klassiske" tegner to små øyeblikk seg inn. Først synet

av de tre pubertale jentungene som satt med lilla striper i håret, grønn neglelakk, åletrange bukser og dro tyggegummi ut av munnen mens ordstrømmen fosset. Strømmen var temmelig uforståelig, i det minste for denne tilhøreren på dette tidspunktet, inntil jeg kjente igjen reglen "amo-amas-amat-amamus-amatis-amant" og skjønte at de satt på trikken og harvet over hjemmeleksen i latin. Senere kom jeg til å bli klemt opp i en liten skolegutt på en klaustrofobisk fullstappet buss. Jeg kunne ikke unngå å se ned i boken han stod og insisterte på å lese trengselen til tross og fikk der øye på det doriske tempels grunnriss og flanker, pent oppstilt og benevnt med gjenkjennelige termer. Jeg husket mitt eget møte med det doriske tempel på høst-kurset i Athen bare uker i forveien, under Erik Østbys fremragende veiledning, og jeg smilte. For nettopp slik er Roma gle dens by. Med menneskemylder, trafikk, stigende og synkende og alltid nærværende lyd og Kulturen, den store, selvfølgelige Kulturen, skjult og åpenbar og like uomgjengelig som luftens skitt og støv. "Kom", smiler byen, "lek fasadenes ornamenter, le fonteners funklende vann, rull deg i melk og honning og glem ditt hastverks plikter; *du rekker ingenting allikevel og her puster skjønnheten*". Det er ikke lett for en nordboer (*voi settentrionali!*) med tro på slit og strev å åpne øret for slik tale. Jeg gjorde lenge motstand, hvilket var helt nødvendig og faktisk også mulig i hvert fall i denne første fasen av mitt opphold. Fordi jeg hadde ankommet ved tilfellet mer enn ved planlegging,

stod jeg – samtidig som jeg var begynt på innføringskurset i italiensk – også midt oppe i hjemmeeksamen i mellomfagstillegget i idéhistorie. Det at jeg var så heldig å få bo på Det Norske Instituttet denne første tiden og dermed kunne nyte godt av de gode studiemulighetene som rår der, satte meg i stand til ennå en tid å lukke ørene for Romas mer sødmefylte lokking og kurtise. Eksamen kom således vel i havn. Siden måtte jeg selvfølgelig gi meg helt hen. Det var nemlig ikke kun Roma som hilste meg kravstort velkommen. Alt før jeg ankom byen hadde jeg en hel vennekrets av fullblods italienere som ventet på meg, og som gjorde sitt for å inlemme meg i *la dolce vita*. Dog, under hele min hengivelse forble allikevel Vatikanbiblioteket stadig en slags disiplinens oase.

Vatikanbiblioteket

Vatikanet er pavenes stat og selvfølgelig er ikke *nøkler* uvesentlig for etterfølgeren av han som fikk *himmelens* i varetekt. Vår inngang og utgang av Kirkestatens bibliotek involverte et infløkt nøkkelrituale, hvor vi hentet, leverte, lukket, låste, noterte og signerte ved flere skranker. Hver gang. Liksom første gang, da jeg med min tildelte og nummererte nøkkel i hånden satte foten i den hvite trappen som går opp på siden av den sittende og likeså marmorhvite pave Hippolytos II og som over dennes hode løper sammen med sin motstående tvilling

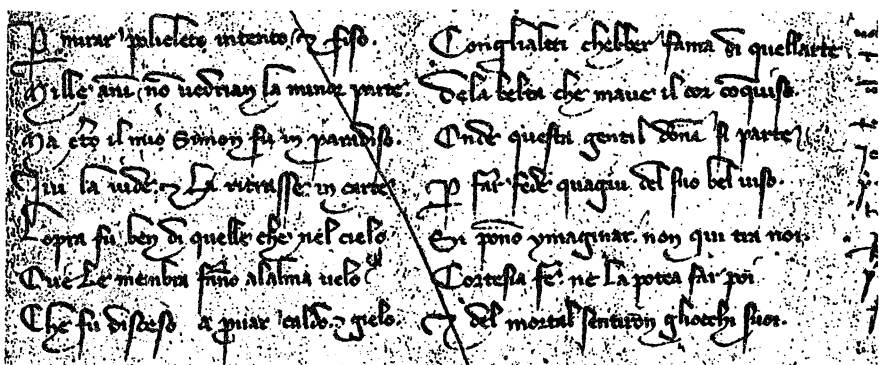
opp mot en mørk tredør. Bak denne døren finnes ytterligere noen trapper og ad disse ankom jeg endelig selve biblioteket. Biblioteket med verdens største manuskriptsamling gjemt i sitt indre, med arkiver ennå kalt ”hemmelige”, med de dekorerte hvelv som endog smykkes av nakne kvinnebryst, med de mørke treereoler, med marmorstatuer (blant annet av en temmelig rund og myndig *summus doctor ecclesiae*¹ som hele tiden holdt overoppsyn med oss), med portrettrekkene av bibliotekets prefekter, de store buklete vindusglass, de ærverdige skrivepult og lesetøtter, og fremfor alt med sine *bøker*. *Bøker* i endeløse rekker. Første gang jeg ankom alt dette var det allerede blitt kveld. Vinduene lå som sorte flater i veggene og i all sin prakt forekom biblioteket meg som en lun lesningens lysning, innhyllt i middelhavslandets mørke. Vatikanets murer er mange og tykke. Det har sin effekt. Alltid var det fredeligere her enn i byen hvor paven kun er bisp. Denne første gangen leverte jeg bare fra meg nøkkelen og satte meg ned uten å gjøre noe annet enn å nyte stillheten og min himmelfarne tilstand. Siden kom undervisningen i gang. Den foregikk i det indre av *Sala di Stampa*. I tilsammen omkring 200 timer satt vi der, rundt et altfor høyt, sortlakkert og massivt trebord. Min faste plass ble ved den nederste kortsiden, hvor jeg hadde hyllemetre med monastisk ordenshistorie til venstre og litteratur

1) Kirkens ypperste læremester”: Thomas av Aquinas.

om diverse nasjonaliteter til høyre². Foran meg stod etterhvert de mange foreleserne ved et høyt, lett asymmetrisk vindu, hvorigjennom jeg så mørket senke seg hver kveld. Vår første foreleser, de Francesco, var en energisk italiener som skulle lose oss klar av de verste skjærene man kan støte på når man skal forske i et akademisk felt. Denne kursdelen gikk under tittelen "*introduction à la bibliographie et aux sources*" og inneholdt foruten svært god veiledning i å forberede og systematisere materiale og ideer, to omvisninger i bibliotekets indre. Den første omvisningen førte oss inn i Barberinienes arkiv. Arkivet var en gang i nytiden blitt skjenket Vatikanstaten og inneholdt juridiske, politiske og handelsmessige dokumenter av stor historisk verdi. Donasjonen til Vatikanstaten hadde vært nærliggende fra Barberinienes side. Flere paver kom fra denne familien og familiens arkiv var på mange måter allerede Vatikanets. Dette ble vi fortalt mens vi toget nedetter dunkle trapper og korridorer, midlertidig opplyst ved tidsinnstilte lysbrytere som tikket sin tilmålte tid til ende: Man kunne nemlig ikke risikere at noen i vanvare skulle glemme å skru lyset av her nede blant

de lysømfindtlige bøkernes papirsider. Til sist stanset ferden. Vi kunne knapt røre oss. Over alt stod det tett i tett med digre dokumenter. Når jeg snudde på hodet hørte jeg papiret knitre mot håret. Vår omviser låste de tidsinnstilte bryterne. Lampene skinte sparsommelig. Nærheten til dokumentene, den tørre, milde lukten fra dem og mørket som bare så vidt hadde trukket seg tilbake, fikk meg nesten til å føle Barberini-arkivet som intimt. Denne følelsen vedvarte, selv etter at jeg hadde skjelnet titlene på noen av dokumentene, hvor jeg leste *Campo Morto*³ og *Crimina*⁴ i rød skrift og grøstet lett. Ved siden av alt dette kunne selvfølgelig Barberini-arkivet vise frem originalutkast til Peterskirkens interiør, samt selvportretter av den begavede, unge Bernini. Mannen som stod for en vesentlig del av av Peterskirkens byggesmessige avslutningsfase under pavenavnet Urban VIII, Maffeo Barberini, hadde lykkeligvis hatt Bernini som hoff-kunstner. Vår andre omvisning gikk gjennom *Sala di Consultazione* og *Sala dei Manoscritti* ned i magasinet, hvor manuskriptene oppbevares og nå også kopieres over til cd-rom. Her er de plassert i rett lys, rett temperatur og i egnede materia-

-
- 2) En gang, på et tidspunkt hvor jeg rett nok hadde skjont at jeg måtte legge vekk matpakkekulturen min, men ennå ikke hadde klart det (det var tidlig i oppholdet), snek jeg meg ut på ureglementert oppdagelsesferd i bibliotekets nedre gemakker for å slippe å spise matpakke til alles oppstandelse i vårt felles lufteareal kortilen. I den forbindelse oppdaget jeg hyllene med litteratur om Norge. Denne stod selvfølgelig lengst bort og mest vekk, i en fløy som attpåtil var under bygging. Det passet i grunnen bra å knaske på gulrot over Gustav Storm, men følelsen av å ha møtt meg selv i døren må under måltidet allikevel ha blitt for sterk, denne hemmelige lunsj-luskingen ble nemlig slutten på matpakkebringelsen for mitt italienske livs del.
- 3) (It.): "dødsmarken": Vatikanstaten er som kjent situert over en antikk nekropol.
- 4) (Lat.): «Forbrytelsler».

Eksempel på minuscula cancelleresca fra Francesco Petrarca's hånd.

ler. De fleste stod som vanlige *codices*⁵ i hyller, men de illuminerte Vergil-manuskriptene med tekster fra Aeneiden (4. årh) og palimpsesten med Ciceros De Republica under Ambrosius' salmer (5. årh), de lå vel forvart mellom pleksiglass. Vi fikk også se Vaticanus B, det eldste og flotteste manuskriptet til Det Nye Testamentet, samt lange pergamentruller med liturgiske tekster fra 1000-tallet, med miniatyurer av Adam og Eva i Paradis, tegnet opp ned, slik at menigheten på den ene side skulle se den billedlige fremstillingen mens liturgen på den annen leste/sang teksten. Ved en senere anledning fikk vi på ny komme ned i magasinet og da så vi praktutgaver av Bibelen (14. årh) som såvel i størrelse som i gullforgylt utsmykning og maleriske miniatyurer var som hele kunstgallerier i seg selv. Gullet, den kunstneriske ferdigheten og ikke minst *tiden* man åpenbart hadde brukt på manuskriptene, vitnet

for meg om et forhold til bøker som lå stormannsgalskapen nær. Dette inntrykket ble ikke mindre da vi fikk høre at det hadde kostet hele 200 dyr livet å fremskaffe nok og tilstrekkelig pent pergament. Det var imidlertid ikke kun pergamentsidene som var påkostet. Et karolingisk klenodium (9. årh), som knapt hadde noen tekstlig verdi fordi den i lengre tid hadde ligget under vann, bar fremdeles sitt praktfulle omslag i rimelig god behold: På en bunn av orientalske stoffer var det slått edelt metall som man siden hadde prydet med store, funkende smykkestenene. Vi fikk også se Thomas av Aquinas' autografiske notater, så tett og krøkkete skrevet og så fulle av abbreviasjoner og ligaturer at man sa selv ikke eksperter kunne tyde dem. Petrarca derimot, han skrev slett ikke stygt og heller ikke utydelig ("per dire") og gjennom hele kurset fikk vi se flere eksempler på håndskriften til denne av våre fore-

5) Bøker man kan bla i, altså ikke eksempelvis papyrusruller.

lesere meget høyt avholdte humanisten. Etter omvisningen i magasinet fikk vi hente opp de manuskriptene vi ønsket og studere dem i *Sala dei Manoscritti*, et lyst og verdig lokale med store vinduer ut mot kortilen. Kurset var lagt opp slik at vi hadde tre timers undervisning om ettermiddagen, mens formiddagen stod til vår egen disposisjon. Denne tiden brukte jeg til å studere tekster av Ovid, hvis verk "Heroides" er gjenstand for min hovedoppgave. Det var en underlig situasjon. Å lese Ovids spektakulære beretninger lagt til de greske myters verden om umulig og forbudt kjærlighet – midt blant alle disse nonneslør og munkekutter i Vatikanbiblioteket. Allikevel var det nettopp i denne teologiens høyborg jeg kom til å få forståelse av den underlige, men samtidig også dype forbindelsen mellom min *tenerorum lusor amorum*⁶ og vår fromhetsfikserte middelalder. I middelalderen var ovidmanuskriptenes mengde overveldende og forfatterens status høy. I katalogene over Barberini-pergamentene fant jeg ham til og med betegnet som *summus doctor fabularum*⁷. For min ovidlesning ble det som å befinne seg mellom to livbøyer; på den ene siden hvilte de greske myters villskap og alvor og på den andre middelalderens uforholdsmessige bokfestisjisme og sikre, hierarkiske teft. Forbindelsen mellom Ovid og kristendommens middelaldermunker forekommer meg stadig som noe gåtefull og ikke så rent lite pikant. Å gjøre notater og også å gi

sine små kunstneriske bidrag til tekstene var en selvfølgelig del av kulturen. For å markere særlig interessante linjer tegnet man gjerne pekefingre i marginen og det er mulig at det er denne leserens noe livlige fantasi, men ved spesielt erotiske steder i ovidtekstene kunne disse pekefingrene ta mer falliske former. For øvrig var det morsomt å se at skriblerienes utviklingshistorie må sies å ha stått stille, i hvert fall siden middelalderen. Det er noe eget å holde i et pergament. En tekstkritisk utgave lukter ikke. Det gjør et manuskript. Metall og miniatyrer til tross; et pergamentblad har alltid en *kjøtt-* og en *hår-side*. I *konkretismens* navn ble jeg oppdratt gjennom Vatikanets manuskripter, og skjønte bedre enn noensinne det innlysende, men akk så vanskelige forhold at våre tidsmessig fjerne tekster ble født og alltid siden har vært omgitt av *levende liv*. Under neste del av kurset, som gikk under tittelen "*latin médiéval*" kom mer av dette livet, representert ved enkeltmennesker, til å stå tydeligere for meg. Vår vevre foreleserske fra Paris, Turcan-Verkerk, gjorde oss kjent med Gregor fra Tours, Froderbert, Alkuin, Karl den Store selv, hans biograf Eginard, Ermold Nigell og Nitard. Disse fikk representere den latinmessig sett lett vaklende tiden *før* og den språksikre blomstringen *under* det karolingiske rikets storhetstid (8. og 9. årh). Dernest var det poesi (9. årh), metrisk representert ved Valfrid Strabo og rytmisk ved Kodeskalk

6) Fritt oversatt; «mannen som leker seg i de yndige elskovers favn»: Ovid.

7) «Fortellingenes ypperste læremester».

(som forelesersken *elsket*). Andre poetiske skapninger fra Angilberts og Notker Balbonerens hånd ble også gjennomgått (9.- 10.årh). Den lett episke Walter (Waltharius) dro oss ut på slagmarken (ca. 10.årh) og Rather fra Verona, Guibert fra Nogent og Aberlard fortalte om seg selv (11.årh) i et mer individorientert århundre. Gregor VII (slutten av 11.årh) proklamerte sine pavelige ambisjoner for det kristne fellesskap og Alberik fra Montecassino (12.årh) forsøkte å ta den latinske grammatikk i nakken. Skjønnlitterære roman-satser ble presentert ved Roudlieb og Peter Alfons. Teologiske kjemper som Bernard av Clairvaux og Hugo fra Sant Viktor delte i dymykhet sine bidrag (12.årh) med oss, mens den rytmiske poesiers høydepunkt ble kronet av navn som Alan fra Lilla, Godfrid fra Sankt Viktor, Gualtier fra Chatillon og Erkepoeten (11.-13.årh). Til slutt fikk vi mere oss over Donatus' parodierende latingrammatikk. Når nå de nevnte menn på denne måten får representere middelalderen med sine navn og særtrekk, bør man også huske at den mest produktive gjennom alle disse hundreår og i alle disse genre antagelig var den store Anonymus. Vår neste kursdel bar tittelen "*paléographie*". Her ble de ulike skrifttypers utvikling trukket med utgangspunkt i romernes *scriptura capitalis*⁸ (1.årh. f. Kr.), forefunnet i to "offisielle" former, *capitalis epigraphica*, brukt i innskrifter og *capitalis rustica* brukt til papyri. I aftenlandets

paleografiske slektstre var det imidlertid den tredje variant av *scriptura capitalis*, på italiensk kalt "*capitale di insegnamento*" ("store undervisningsbokstaver"), som ble den produktive form. Via den såkalte *capitalis elementaria* avfødte "de store undervisningsbokstavene" *minuscula primitiva* hvorfra *scriptura uncialis* ble utviklet under påvirkning fra den greske *maiuscula biblica*. Vi befinner oss da i overgangen fra det 2. til 3. årh e.Kr. Opp mot 6.årh får denne skriftformen følge av *semiuncialis* som man for så vidt også fører tilbake til *minuscula primitiva*. Med Karl den Store og befestelsen av det karolingiske rike, standardiseres så en skrifttype som kalles *minuscula carolina* (som er meget smukk). I til dels svært forskjellige varianter forblir denne skrifttypen dominerende frem til omkring 11.årh, hvor man plutselig finner på at man ikke lenger skal skjære pennespissen skrått fra begge sider, men kun fra venstre. Den nye penneskjæringen medførte den skriftform som kalles *scriptura gotica*, for øvrig etter en estetisk term innført senere ved fasademakeren til St. Maria Novella i Firenze, Leon Battista Alberti. Gotisk blir så middelalderens store og svært moteriktige skriftform, som også fant sine standardiserte forretningsformer, kalt kanselli-skrift ("*scrittura cancelleresca*") og merkantilskrift ("*mercantesca*"). Motstand mot det gotiske velde kom fra den tidligere nevnte humanisten, han som gjennom den frem-

8) De viktigste formene er uthevet.

stilling man gav av ham kom til å stå for meg som et lysende individ mot middelalderens mørke bakteppe, (en fortegnelse, selvfølgelig): Francesco Petrarca. Med sin interesse for antikken satte han på midten av 13.årh. i gang en bevegelse med utgangspunkt i sin egen semigotica, gjennom den "postpetrarkiske" scriptura preantiqua og antiqua frem til *cursiva humanistica*, renessansehumanismens foretrukne skriftform. Den gotiske skrifttypen holdt imidlertid hele tiden tritt med Petrarcas motbevegelse, og begge disse formene fikk bokstavelig talt gjennomslag da de første inkunabulene⁹ begynte å innta verden. Det hører også med til denne utviklingslinjen at oppkomsten av universitetene (11.årh) tilførte sitt spesielle bidrag til paleografien. Universitetsstudentene stod ute og mottok undervisningen under kummerlige forhold. Selv om vår foreleser, Ferrari, motsatte seg forklaringen om at disse studentene i tillegg hadde hatt det veldig travelt, så holdt vi på vår side stadig fast på nettopp denne forklaringen: Faktum stod uansett ikke til å gjendrive; de skrev som noen griser, disse studentene. Jeg vil gjerne minne om at den tidligere nevnte Thomas av Aquinas tilhørte universitetsmiljøet. Vi fikk i denne kursdelen en del praktisk øvelse også i å desjifrere abbreviaturer og ligaturer, som gjør teksten enda mer utilgjengelig for en leser av i dag, men som forekommer en temmelig elegante når man først

lærer dem å kjenne. At paleografiens utvikling går i megetsigende og interessant takt med den øvrige historien fikk vi en slags reprise på da kursdelen "*diplomatique*" satte i gang. Diplomatikk omhandler offentlige og private dokumenter og er følgelig meget gode kilder for historieforskere som vil ha middelalderens mer hverdagslige liv på bordet. Det er imidlertid ikke bare hverdagsliv man kan lese ut av diplomatikkens objekter. Det sinnrike systemet som ligger til grunn for disse dokumentenes utforming (i pergament, for det meste, det store unntaket er de ravenniske papyri), medfører at man kan identifisere innholdet i en kontrakt, et brev e.l. kun ved å se på størrelse, båndenes farver, materialet i dokumentets *sigillum*¹⁰, formuleringen i innledningshilsenen, det øvrige ordvalg, bokstavens høyde og selvfølgelig ved også å se på avslutningshilsenen. Dette systemet hadde dertil reell verdi: Dersom dokumentet uttrykte det det skulle i henhold til systemet, var det i seg selv en juridisk garanti. Også denne delen av kurset medførte en omvisning, ikke i selve Vatikanbiblioteket, men i statsarkivet. Statsarkivet er nå plassert i det gamle Sapienza-universitetets lokaler, hvor Borrominis kirke viet St. Ivo utgjør en yndefull midte. Her fikk jeg så ikke bare se dokumenter av forskjellig slag og fra forskjellige århundre, jeg så også vår omviser desjifrere dokumentenes innhold med en så imponerende hastig-

9) Boktrykkerkunstens «reivunger».

10) Ordet tilsvarer etymologisk det norske «segl» og beskriver en preget metallplate på størrelse med en mynt.

uenit libi da
 min. **Scatur**
 midum sibi ubi
 ponat pullos suos. **D**ne ds uiratum
Altaria dneur
 aurum. **R**exms
 & ds meus. **A**urib.
Bea qui habitat
 indomotia. **I**n **P**roccor nr aspice
 dr. **E**cce spice in fa

Pen karolingisk minuskel.

het at jeg tenkte: *Slik* leste de dem, menneskene som disse dokumentene var stilet til, disse dokumentene hvis abbreviaturer o.l. vi brukte så lang tid til *kun* å omforme til fonetisk uttale. Diplomatkikken var kanskje det som sammen med "codicologie" lå lengst unna mitt klassiske interessefelt. Jeg hadde imidlertid også stort utbytte av disse kursdelene. Kodikologien er nær den arkeologiske disiplin, hvor bokens materialitet står i sentrum: Hva boken er laget av, hvordan, hva som er fjernet, hva som er lagt til, hvor mange hender som har vært på den, hvor den har reist og hvem som har eid den, er viktige spørsmål for disiplinen. Vår kodikologiforeleser, Troncarelli, gjorde sitt for å rive ryggmargen ut av enhver gadamersk tilnærming til tradisjonen som

selv-kanoniserende. Han fortalte livaktig og ikke helt uten aggresjon om *codices* som ble revet ut av hyller under flukt og beleiring, brent som antenningsved ved nødstilfeller og endog bombet. Gjennom hans forelesninger skjønnte jeg at folk ikke bare har lest og kost seg rundt disse manuskriptene, de har også frosset, sultet, kjempet, blødd, drept og dødd. Som en del av opplegget skulle vi gjøre en egen analyse av et utvalgt manuskript. Jeg fant meg et nydelig pergament fra 10. årh¹¹ som hadde vært i renessansehumanisten Bemboes eie og som inneholdt biografiske opplysninger om Vergil samt verselinjer man nå har identifisert som Ovids, men som her var tilskrevet førstnevnte poet. Det hele var nedtegnet i en pen karolingisk minuskel, med lin-

11) Vat.lat 3252

jenes initialer i rustikk kapital, edruelig dekorert i gull, blått og rødt. Langt mer klassisk relevant enn både diplomatikk og kodikologi var kursets nest siste del "*edition des textes*". Professor Brams hadde plukket ut Aristoteles Latinus som vår veileder og følgesvenn gjennom det minefelt av problemer tekstkritikken byr på. Vi kom oss vel gjennom sammenholdelse av manuskripter, emendasjoner, statistisk baserte og andre konjekture, påminnelser om det nødvendige snev av sunt vett og sannsynlighetsargumentasjon og *lectio difficilior*-prinsippet. "*Histoire de la civilisation européenne au moyen âge*" var den forlokkende tittel på kursets siste del. Det ble enda bedre enn tittelen lovet. Vår foreleserske, Barone, hadde endret opplegg etter eget forgodtbefinnende og bestemt seg for kun å snakke om byen Roma. Under hennes forelesninger forlot de hedenske guddommer sine templer i Den Evige Stad og overlot befolkningen til det gudløse forfall. Kun i templet for alle guder, Pantheon, ble én igjen og på 700-tallet innviet man det til Ham alene, til Kristus. Da hadde riktignok Konstantins basilikaer allerede sørget for guddommens romerske menighet i flere hundreår og selv om dette er av særlig personlig interesse for meg, var utmalingen av de hedenske guddommers tilbaketog fra det pagane imperiums hoved-

stad det som gjorde sterkest inntrykk i Barones beretning. Videre ble vi ledet vel både teoretisk og fysisk gjennom Romas middelalder av professoressaen. Jeg bodde tre forskjellige steder under mitt opphold i byen og i nærheten av min siste bopæl, i Via Nomentana, bodde også Barone. Vi tok ofte samme trikk hjem fra Vatikanet og ved en anledning betrodde hun meg, meget stillferdig og mistenkelig lite gestikulerende: Det som fremfor noe hadde ansportet henne til middelalderstudier var lesningen av Sigrid Undset. Jeg lar min oppsummering av vatikankurset slutte med hennes navn. Mitt opphold i Italia i disse åtte månedene rommet uendelig mye mer enn denne oppsummeringen røper, hovedtrekkene i mitt faglige engasjement er allikevel skissert opp, hvilket også var formålet med denne lett selvbiografiske artikkelen. Bjørg Tosterud skal ha takk for at hun nevnte mitt navn da den norske koordinator for kurset, Kari Anne Rand Schmidt, lette etter en student til å fylle den tomme plassen i Vatikanbiblioteket. Kari Anne skal også selv ha takk for den tillit hun viste meg ved å sende meg nedover på så kort varsel. For øvrig går all ære, sagt med en diplomatisk hilsningsparafase, til Gud.

Thea Selliaas Thorsen

Bokanmeldelser

Johan Henrik Schreiner, Hellanikos, Thukydides and the Era of Kimon. Aarhus University Press, 1997.

Schreiners tes i denna bok är att Thukydides redogörelse för Pentekontaetin, de femtio åren mellan perserkrigen och det peloponnesiska kriget, är bristfällig, både i fråga om kronologi och innebörd. Thukydides kritiserade Hellanikos, som före Thukydides hade skrivit om samma period, i synnerhet för hans felaktiga dateringar. Trots att Hellanikos skrifter till största delen har gått förlorade, anser Schreiner att hans uppgifter kan återvinnas ur senare historikers skrifter, t.ex. Diodoros (något som naturligtvis kan ifrågasättas) och att denna kronologi är att föredra. Thukydides skildring av Pentekontaetin har av många kritiserats för att vara tendentiös. Trots det vill de flesta lita på hans kronologi. Men Thukydides kan inte vara sakrosankt. Det måste vara legitimt att som Schreiner gör kritiskt granska Thukydides data och söka alternativ.

Schreiners resultat är för det mesta kontroversiella men alltid värda att diskutera. Hans behandling av slaget vid Oinoe hör i mitt tycke till det mest trovärdiga. Detta slag nämns över

huvudtaget inte av Thukydides. Men enligt Pausanias (1.15.1) skildrades det på en målning i Stoa Poikile där det också fanns andra målningar på vilka Kimon förhärligades. Vid Oinoe hade athenarna i förbund med argiverna besegrat spartanerna. Pausanias uppger också (10.10.4) att det fanns ett argiviskt monument i Delfi över samma slag. Därför att det inte nämns av Thukydides, förnekas dess existens av somliga forskare, vilket Schreiner med rätta opponerar sig emot. Problemet är att det så att säga inte "får plats" i Thukydides framställning. Med hjälp av senare historiska källor daterar Schreiner det, liksom helotupproret, till början av 460-talet. Även för slaget vid Eurymedon finns andra uppgifter än Thukydides. Där denne har ordningsföljden Eurymedon – Thasos – Peloponnesos (med helotupproret men utan Oinoe), menar Schreiner att det bör vara Peloponnesos – Thasos – Eurymedon. På samma sätt ger Schreiner alternativa tolkningar av det egyptiska fälttåget, andra Heliga kriget och slaget vid Tanagra och

pläderar för att Kalliasfreden är autentisk. Detta är givetvis kontroversiellt men värt att diskutera.

Men jag har också invändningar och den viktigaste gäller betydelsen av att den historiska traditionen i det klassiska Grekland till övervägande del var muntlig. Thukydides hade som vi vet, liksom Herodotos, nästan uteslutande muntliga källor. Men som god historiker övade han sträng källkritik mot dem (1.22.2–3). Eftersom det innebar att intervjua sagesmän och jämföra deras uppgifter med hans egna erfarenheter, var detta endast möjligt för hans egen tid, inte för tidigare perioder (1.20.1). I Pentekontaetin ger Thukydides inga fasta dateringar utan genomgående angivelser av typen "När mederna hade dragit sig tillbaka..., Därefter..., Under tiden..." o.d. Det vill säga att hans framställning har den form som är naturlig när man ur minnet går igenom ett händelseförlopp som inte är recent.

Hellanikos däremot var den som införde datering med hjälp av ämbetsmän i historiska framställningar och gjorde med detta en bestående insats. Men som Jacoby framhåller, var även Hellanikos källor muntliga. Vilka kriterier han hade för att infoga sitt material i det kronologiska systemet vet vi inte men måste räkna med att det ofta skedde på subjektiva grunder, inte annorlunda än hos Thukydides. När senare antika författare stöder sig på Hellanikos, för de alltså troligen vidare en lika tentativ kronologi som Thukydides.

Man bör också minnas, att det vid sidan av de historiska författarna

under 400- och 300-talen fanns en självständig muntlig tradition. Detta visar Rosalind Thomas (*Oral tradition and written record in classical Athens*, 1989) med många exempel. I denna tradition var Athen det godas förkämpe och ständigt segerrikt. I argumenteringen för sin kronologi använder Schreiner också Platon som stöd. Denne nämner där en rad händelser ur Athens 400-talshistoria och Schreiner tolkar det som att Platon hade andra och bättre uppgifter än Thukydides. Man får emellertid en tankeställare när man läser Platons redogörelse för Peloponnesiska krigets slut: ingenting om Aigospotamoi eller den slutliga kapitulationen; nederlaget verkar ha förorsakats av athenarna själva genom deras inre stridigheter. Detta är inte fakta ur historiskt tillförlitliga källor utan folklig tradition. När inte ens en stor ande som Platon står främmande för sådant, måste man räkna med att många historiska uppgifter hos de antika författarna är osäkra. När Thukydides hävdar att athenarna led stora nederlag vid Drabeskos och i Egypten, kan man misstänka att han ger en impopulär version i strid med den muntliga traditionen. Han har så att säga *lectio difficilior* och bör därför tillmätas stor trovärdighet.

Ju mer man får upp ögonen för den muntliga traditionen, dess mer inser man att 400-talets historia och i synnerhet Pentekontaetin till stor del vilar på muntliga uppgifter, även om de är traderade av antika historien-skrivare. Vi kommer inte förbi den muntliga traditionens osäkerhet till "wie es eigentlich gewesen". (Det

skulle vara att vi fick tillgång till ett mycket större antal inskrifter än vi nu har, alla säkert daterade och handlande om förhållanden vi kan känna igen. Men hur skulle det gå till?)

Schreiner framhåller själv att hans analys leder till för det mesta obevisbara hypoteser. De flesta är, som jag redan sagt, värda att diskutera. Men när Schreiner vill få oss att lita mer på Hellanikos (om det nu är dennes historia han fått fram och inte Schreiners) än på Thukydidés, kan jag inte följa honom. Om Thukydidés analys av krigets uppkomst inte stämmer med de andra historieskrivarnas, beror det på hans strävan att urskilja ett

större och djupare sammanhang än de gör.

Detta hindrar emellertid inte att Thukydidés sakuppgifter, t.ex. i fråga om Pentekontaetin, kan vara fel och att detta bör undersökas. Att som Schreiner ifrågasätta Thukydidés kronologi måste vara helt legitimt. Hans bok är därför ett värdefullt discussionsunderlag. Schreiner resonerar klokt (om Hellanikos var lika klok, var han att gratulera) och underbygger väl sin undersökning. Som utforskare av Athens 400-talshistoria hör han till de kunnigaste.

Tullia Linders

Haec olim meminisse iuvabit

Leksjoner som en dag vil komme til nytte!

Christensen, Bent og Tortzen, Chr. Gorm: Ars minor. Latinsk grammatik for begyndere. København 1998.

Christensen, Bent og Tortzen, Chr. Gorm: Ars maior. Latinsk grammatik. København 1998.

Nyskrevne latiningrammatikker på skandinaviske språk er ikke hverdagskost. Men her har vi et verk fra Danmark i to bind, med samme navn som verket til den ruvende forgjengeren Aelius Donatus. Donats *Ars grammatica* (*minor* og *maior*) ble forfattet på 300-tallet e. Kr., men var i bruk helt fram til nyere tid. Innbindingen til de danske bøkene virker

ikke solid nok til at de kan vare like lenge, for de er i stort format og i mykt bind, slik at de raskt vil få eselører. Men de gir et stilig førsteinntrykk, og det store formatet gir luft på sidene og god oversikt. I likhet med Donats verk, utgjør også disse én grammatikk i to bøker – rettet til hver sin leserkrets. *Ars minor* skal være til bruk i begynnerundervisningen i det

danske gymnaset, *Ars maior* er tenkt for tekstlesning og skriftlig arbeide på høyere nivåer. Og dette grepet hentet fra Donat kan være en god idé: nybegynnere har ofte mindre behov for uttømmende beskrivelse enn for tilfredsstillende forklaring av sentrale ting. Den viderekomne, derimot, trenger å få oversikt over alle enkeltheter for å utstyre seg for ferd på egen hånd. Det er likevel stoffmengden som utgjør forskjellen på de to bindene, ikke presentasjonen av stoffet. Bøkene inngår i en serie kalt *Latinitas* som teller flere nye utgivelser, og her vil det også komme en begynnerbok (med tittelen *Ludus* – som må henspille på *ludus litterarius*, romernes barneskole. Eller skal vi si førskole – etter navnet å dømme la de vekt på lek!).

Oversiktligheten er en styrke ved denne grammatikkboka. Paragrafene er inndelt etter desimalsystem, og de er svært korte og konsise. Gjennomgangen av modusbruk i hoved- og leddsetninger i *Ars maior* fyller 7 sider, mot 21 i den reviderte utgaven av Eitrem's grammatikk – og 48 sider i tredje utgave av Schreiners grammatikk fra 1885. Paragrafmassen er altså her mindre avskrekkende. Det en har mistet, er et vell av eksempler (den danske boka er på dette punktet til dels svært sparsomt utstyrt) – og muligens presisjon i beskrivelsen, siden noen paragrafer ganske enkelt er blitt borte. Men i stedet for å lage et stort antall paragrafer med overskrifter som parafaserer sitt eget innhold, forsøker denne nokså konsekvent å beskrive og inndele syntaksen med begreper basert på formell setnings-

analyse. Dette er et system som leseren har sjanse til å orientere seg i. Det er dependensgrammatikken som her er grunnlaget: setningsleddene grupperer seg rundt verbalet. Noen hevdvunne begreper har fått konkurranse av nye, og det er lagt vekt på betegnelser som er mer enn overfladisk beskrivende. Det som mange av oss har lært å kjenne kort og godt som "akkusativ med infinitiv" er her beskrevet som *infinitiv i infinitt neksus: akkusativ med infinitiv*. Samtidig gripes det i *Ars* tilbake til en grunnopplidning av det latinske verbalsystemet tidligere praktisert av de latinske grammatikerne. Her er verbet inndelt med *aspektbegrepet* (*imperfektiv* og *perfektiv aspekt*), og ikke tempusbegrepet, som det overordnede. Det gamle presens heter imperfektiv presens, og det gamle perfektum heter perfektum presens. Denne inndelingen etter aspekt lar betydningsforskjellen mellom tider som imperfektum (*creabant* "de pleide å velge") og perfektum (*creaverunt* "de valgte") tre klarere fram, og åpner i noen tilfelle for mer presise betegnelser enn det gamle systemet. Dette gjelder f.eks. infinitiver og partisipper: disse hører til en imperfektiv eller perfektiv verbalstamme og kan derfor selv betegnes som hhv. perfektive eller imperfektive. De hører jo ikke til en verbtid, slik de vanligere betegnelsene *presens*, *perfektum* og *futurum* kan forlede oss til å tro. Dette er altså et perspektiv som romerne selv anla på verbsystemet – og det gjør det jo ikke dummere akkurat (selv om de romerske grammatikerne ikke har veldig godt ord på seg i moderne

språkvitenskap). Men *Ars* har også et annet innslag av stor verdi. Det er en ordliste med de 1500 vanligste latinske ordene, som utgjør et ytterst praktisk hjelpemiddel for begynnere. Her er vi sikret at det er et viktig ordforråd vi er i ferd med å pugge, og vi blir

dessuten, dersom ordene innøves aktivt, rett utstyrt for å snakke latin selv. Et lurt innslag i et grammatikkverk som virker solid.

Tor Ivar Østmoe

Medlemskontingent

Kjære leser og medlem!

Takk for at du har betalt medlemskontingenten for 1998. Iallfall er det sånn at dersom du har mottatt dette eksemplaret av *KLASSISK FORUM* pr post adressert til deg fra oss, så har du betalt kontingenten for det etter hvert nokså forgangne år (eller du er svært nyinnmeldt, og kan betrakte 2/98 som en velkomstgave). Medlemmer som ikke har betalt, får ikke, rett og slett fordi de automatisk strykes fra medlemskartoteket pr 1. desember.

Det er flott om du betaler kontingenten også for 1999 *når du får krav om det* (og selv om den altså er forhøyet i forhold til tidligere år). Ekstra flott er det dersom du betaler ved hjelp av medlemsgiroen som Postbanken så vennlig (og mot betaling) skriver ut for oss. Da får du medlemskort på kjøpet, og krysser du av for "Kvittering tilbake" på giroen, får du til og med en

dekorativ kvitteringsstripe til å sette på medlemskortet.

Av årsaker som kan være aktverdige nok, er det enkelte medlemmer som betaler på annet vis enn ved å bruke tilsendt giro. Da er det viktig å *sørge for at betaleren/vedkommende medlem kan identifiseres!* Oppgi for eksempel *medlemsnummer*, som står foran navnet ditt på medlemskortet (innledende nuller kan sløyfes). Da sparer du NKF's kasserer for tidkrevende detektivarbeid med å finne ut hvem som egentlig har betalt – et arbeid som undertiden lykkes, men som noen ganger ikke lykkes. Når innbetaler for eksempel er oppgitt til "Regnskapsseksjonen, Universitetet i Oslo", blir dette litt for snaut til at man kan finne ut av ting. Og hvis detektivarbeidet ikke lykkes, risikerer du å få purring på en kontingent som allerede er betalt, og det synes verken du eller vi er særlig hyggelig.

Bjørgulv Rian

Polis and City-State An Ancient Concept and its Modern Equivalent

Symposium, January 9, 1998

Acts of the Copenhagen Polis Centre vol. 5

by MOGENS HERMAN HANSEN

Historisk-filosofiske Meddelelser 76
Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab
The Royal Danish Academy of Sciences and Letters

Commissioner: Munksgaard . Copenhagen 1998

217 sider . Pris: 200 kr.

**AMBASSADØR H. C. BERG OG HUSTRUS LEGAT
TIL FREMME AV KJENNSKAPET TIL DEN KLASSISKE OLDTID**

Av dette legat står det til disposisjon for utdeling i 1999 inntil kr. 40.000,-. Legatets formål er å oppmuntre interessen for antikkens språk og kultur i h.t. følgende formålsbestemmelse i statuttene:

- a. Å prisbelønne lærere i den høyere skole for særlig god og interessert undervisning i latin og eventuelt gresk i den hensikt at de kan utdype sitt kjennskap til antikken, blant annet ved reiser i antikkens land.
- b. Å støtte arbeidet på annet vis for utbredelsen av kjennskapet til klassisk språk og kultur (latin og gresk).

Bare søkere med undervisningskompetanse i gammelgresk eller latin vil komme i betraktning.

Ansøkingen sendes innen **1. februar 1999** til høyesterettsadvokat **Ole A. Bachke jr., Postboks 400 Sentrum, 0103 Oslo**. Søknaden bør inneholde opplysninger om søkerens studier, virksomhet i skolen, plan for eventuell bruk av stipendiet og hvilket beløp det søkes om.

Den som får tildelt legatmidler vil bli bedt om å sende inn beretning etter at studiet er gjennomført.

Ifølge legatets statutter kan bare personer som har norsk statsborgerrett komme i betraktning ved utdelingen.

Res coquinaria

Kapittel VII av Apicius' kokebok har tittelen Politeles. Som svært mange andre ord i romersk matlaging, er det gresk og betyr "luksuriøs", brukt om personer "ekstravagant". Vi kan oversette det med "Den kresne", eller velge fremmedord som "Feinschmeckeren" eller "Gourmeten".

Det er her vi finner de mest ekstravagante oppskriftene, eller i alle fall oppskriftene med de (i antikkensøyne) kosteligste ingrediensene: svinejur (*sumen*), steinsopp (*boletus*) og trøfler (*tubera*). Vi har Martials ord for at dette er fint spise. Men også i dette kapittelet har det sneket seg inn en del sauseoppskrifter, og mange av dem er beregnet på mer vanlige hovedingredienser. Flere av disse er sauser til *copadia*, som betyr tynne kjøtt-skiver. Det kan være skiver av forskjellig slags kjøtt: av kalv eller svin og svarer da til vår schnitzel, eller av kylling og tilsvarende kyllingbryst.

Oppskriften jeg har plukket ut denne gangen er svært enkel og lettlaget, og – den inneholder ikke liquamen!

Ius album in copadiis

Piper, cuminum, ligusticum, rutae semen, Damascena. Infundis vinum, oenomeli et aceto temperabis. <Agitabis> thymo et origano.

(Apicius VII 6.6)

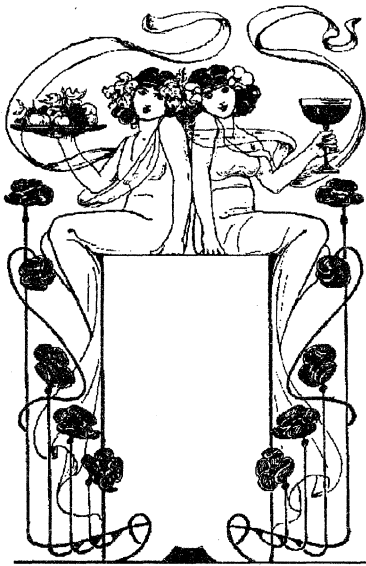
Svinekjøtt i plommesaus

Til 4 personer:

800 gr svinefilet, skåret i tynne skiver
1/2 kg plommer
2 ts tørket løpstikke
1/2 ts spisskummen
2 ts støtt pepper
2,5 dl hvitvin
1 ts vineddik
1 dl mulsum
Et par stilker frisk timian
Et par stilker frisk oregano

Skjær plommene i skiver og la dem koke i en kasserolle sammen med hvitvinen og krydderne til de er blitt myke og kan moses. Ha i eddik og mulsum. Hvis du ikke har mulsum for hånden, kan du bruke 1 dl hvitvin og 1 ts honning. Svinekjøttet legges i, sammen med timian og oregano, og det hele putrer ca ti minutter eller til kjøttet er gjennomkøkt.

Som dere ser av den latinske originalen, er min versjon i høy grad en tolkning av Apicius. Originalen sier ingenting om hvilken type kjøtt du skal bruke – jeg valgte først kyllingbryst, for jeg tenkte at en lys saus passer til lyst kjøtt. Det er mulig jeg var litt for raus med spisskummenen, men jeg fant i hvert fall ut at sausen egentlig var litt for kraftig til det litt

tamme kyllingkjøttet. Svinekjøtt passer bedre.

Å bruke plommer i denne sausen er også et valg jeg har gjort som avviker fra hva de fleste andre Apicius-kokker mener. De tolker Damascena som svisker.

Plinius forteller følgende om Damascenerplommer: De har sitt navn fra Damascus i Syria og har lenge vært dyrket i Italia. "Men de har en større stein og mindre kjøtt her enn i sitt opprinnelsesland, og her tørker de aldri til rynker, fordi de ikke er utsatt for så sterk sol som der". Ut fra dette virker det ikke som om de italienske damaskusplommene ble tørket til hva vi forstår med svisker. På engelsk har man "damsons" som er forkortelse for "Damascene" og er navn på "a rather small, oval dark-purple plum". Dette med den mørke fargen skuffet meg litt. Plinius sier ingenting om fargen på damaskusplommene, men

det er vel mest sannsynlig at de har vært mørke. I vår saus ville jeg gjerne ha brukt gule plommer, siden Apicius kaller sausen *ius album*, som jeg velger å oversette "lys saus". En saus som inneholder svisker blir desidert ikke lys – det gjør den heller ikke med svarte plommer. Men det er mulig at man ikke skal ta betegnelsen *ius album* så bokstavelig. Apicius har en hel rekke sauser han kaller *ius candidum* "hvit saus", som ikke er hva vi forbinder med hvit saus lagd av mel og melk (eller fløte).

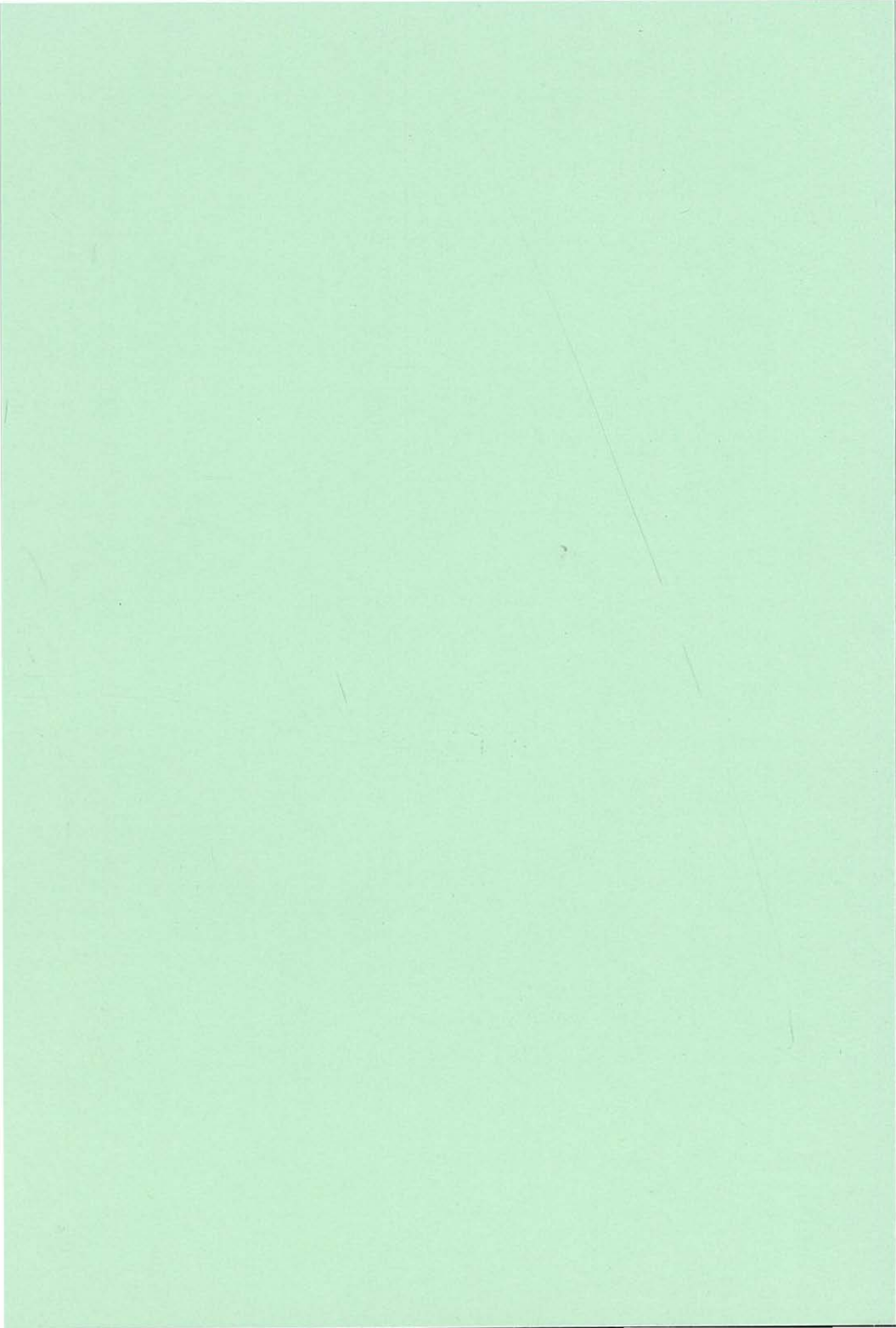
Apicius sier heller ingenting om hvordan kjøttet til sausen skal behandles. Jeg har valgt å la kjøttet surre i sausen, men dere kan også godt steke eller grille kjøttskivene og servere sausen til.

Som dere ser av originalen, skal sausen røres med timianen og oreganoen. Det menes vel her at man lager en kvast av urtene, som så brukes som en sleiv til å røre med. På den måten setter urtene smak på sausen. Men det kan like gjerne gjøres ved at urtestilkene koker med sausen de siste minuttene.

Noen praktiske opplysninger til slutt. Jeg hadde problemer med å få tak i spisskummen. Jeg fikk det ikke på apoteket, hvor de ellers har godt utvalg av spesielle krydder. Til slutt fant jeg det som pulver under den engelske formen *cumin* på Solbærtorget her i Oslo. Sannsynligvis er det også å få i innvandrerbutikker, for det er mye brukt i østens matretter. Rute har jeg utelatt – det har jeg aldri klart å oppspore.

Til slutt gjenstår det å ønske god appetitt!

Gunn Haaland

Sendt av:

Klassisk avdeling,
Klassisk og romansk institutt,
Postboks 1007 Blindern
0315 OSLO

Universitetsbibliotekets trykkeri
Oslo